

Karl Marx

**Kapitalizm
Öncesi
Ekonomi
Şekilleri**

ASYA ÜRETİM TARZI, ANTİK ÇAĞ, FEODALİTE

YAYINLARI

KARL MARX

KAPİTALİZM ÖNCESİ EKONOMİ ŞEKİLLERİ

BİRİNCİ BASKI

KAPİTALİZM-ÖNCESİ EKONOMİ ŞEKİLLERİ

ASYA ÜRETİM TARZI, ANTİK ÇAĞ, FEODALİTE

KARL MARX

ÇEVİREN

MİHRİ BELLİ

Karl Marx'ın Formen die der Kapitalistischen Production vorhergehen [=Pre - capitalist Economic Formations] adlı eserinin İngilizce çevirisini esas alarak (ve Fransızca çevirisi ile karşılaştırarak) ve **Eric J. Hobsbawm**'ın **Pre - capitalist Economic Formations'a** yazdığı **Introduction'ı** İngilizce aslından, **Mihri Belli** dilimize çevirmiş, ve kitap, **Sol Yayınları** tarafından, **Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Şekilleri —Asya Üretim Tarzı, Antik Çağ, Feodalite—**, adı ile Aralık 1967 tarihinde **Ankara'da Başnur Matbaası'nda** dizdirilip, bastırılmıştır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

7	ÖNSÖZ, Eric J. Hobsbawm
71	KAPİTALİZM-ÖNCESİ EKONOMİ ŞEKİLLERİ
73	[Bir]
108	[İki]
131	MARX VE ENGELS'İN TARİHİ DÖNEMLER MESELELERİYLE İLGİLİ TAMAMLAYICI METİNLERİ
133	"Alman İdeolojisi"nden
152	Mektuplar
162	"Manifesto"dan

Karl Marx, Almanya'da Trier şehrinde, 5 Mayıs 1818'de doğdu. 14 Mart 1883'te Londra'da öldü. Bilimsel sosyalizmin kurucusudur. Marksist ekonomi-politik ve felsefenin ana meselesi, kapitalist sistemin iç gelişme kanunlarının saptanması ve sosyalist düzene geçişin kaçınılmazlığının belgitlenmesidir. Marx, diyalektik metodu, yalnız kapitalizmin değil, insanlık tarihinin bütün dönemlerinin tahlilinde uygulamıştır ve **Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Şekilleri**, bu alandaki en önemli tahlilidir.

Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Şekilleri, Formen die Kapitalistischen Production vorhergehen (über den Prozess der der Bildung des Kapitalverhältnisses oder der Ursprünglichen Akkumulation vorhergeht), başlığını taşıyan notlardır. Bu notlara, tamamlayıcı nitelikte olmak üzere, İngilizce baskısında olduğu gibi, Marx ve Engels'in **Alman İdeolojisi** adlı kitabından ve **Mektuplar'dan** bazı pasajlar ile, ayrıca Türkçe çevirisine Marx ve Engels'in **Manifesto'sundan** tarihi dönemler meseleriyle ilgili pasajlar eklenmiştir.

Formen'in (Kapitalizm-Öncesi Ekonomi Şekilleri üzerine notların Almanca başlığının kısaltılmış adı) çevirisinde, Marx'ın bazı uzun paragrafları, İngilizce çevirisinde olduğu gibi, bölünmüş, Marx'ın kendi paragraf başları, paragrafın başına konan (*) işaretiyle gösterilmiştir. Almanca olmayan yabancı dillerdeki pasajlar da çevrilmiş, ancak, örneğin **ager publicus** gibi teknik terimler olduğu gibi bırakılmıştır. **Formen'de** dip notlar, İngilizce çevirisinde olduğu gibi muhafaza edilmiştir.

Eric J. Hobsbawm'ın **Önsöz'ünde**, Marx ve Engels'in öteki yazılarına yapılan atıflar, **Karl Marx, Friedrich Engels, Werke** (Dietz Verlag, Berlin, 1956) başlığı ile yayınlanan eserlerinden alınmıştır ve bu kitapta sadece **Werke** diye zikredilmektedir. **Önsöz'ün** yazıldığı sırada, **Kapital'in** III. Cildi henüz **Werke** içinde yer almadığından, bu cildin 1956 tarihli **Dietz Verlag** yayını, **Kapital'in** I. Cildi ise Engels tarafından yayınlanan İngilizce çevirisi (Dona Torr Yayını, Allen and Unwin, 1938), Eric Hobsbawm'ın **Önsöz'ündeki** atıflar için esas tutulmuş ve Türkçe çevirisinde de buna bağlı kalmıştır.

Bu eser, Marx'ın en son yayınlanmış eseridir, ve geniş tartışmalara vesile olmuştur. **Önsöz'ün** yazarı Eric J. Hobsbawm'ın da dediği gibi, **Formen'i** göz önünde bulundurmeyen marksist tarihi tartışma, bu eserin ışığında yeniden ele alınmalıdır. **Önsöz'ün** yazarı da **Formen** ile ilgili tartışmalara katılmıştır ve çevirisi sunulan **Önsöz'ündeki** görüşlerden bir kısmı, bazı marksist eleştiriciler tarafından, dogmatizmden kaçmak çabasıyla tarihi determinizmin inkârına kadar vardığı ileri sürülerek, eleştirilmiştir.

I

BU ESER, Marx'ın 1857-58 yıllarında, *Ekonomi Politikin Eleştirisi*'ne ve *Kapital*'e hazırlık olarak kaleme aldığı tomar halindeki taslaklardan bir bölümdür. Bu notlar, 1939-41'de Moskova'da *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* başlığı altında yayınlandı. Ama daha önce de bunlardan bazı küçük parçalar, 1903'te *Neue Zeit*'de çıkmıştı. İlk yayının zamanı ve yeri dolayısıyla, 1952'de bu bölümün Berlin'de broşür olarak yayınlanmasına ve 1953'te de *Grundrisse*'nin tamamının aynı biçimde yeniden yayınlanmasına kadar eseri hemen hemen kimse farketmedi. Bu 1953 Almanca yayını, başvurabildiğimiz tek metindir. 1956'da yayınlanan

İtalyanca çevirisinden başka Batı Avrupa dillerinden herhangi birine çevrildiğini bilmiyorum. Böylece, *Grundrisse*, yazarları hayattayken yayınlanmamış olan ve ancak 1930'dan sonra, gerektiği gibi incelenebilen Marx ve Engels'in çok sayıdaki el yazılarından biridir. Bu el yazılarının büyük bir kısmı, son tartışmalarda, sık sık sözü edilen 1844'ün *İktisadî — Felsefî Elyazıları* gibi, hem Marx'ın, hem de marksizmin gençlik çağının yazılarıdır. Ama *Grundrisse*, Marx'ın tam ergenlik zamanında kaleme alınmıştır. Bu elyazısı, İngiltere'de on yıl süren yoğun bir çalışmanın sonucudur ve 1860'ların başında *Kapital*'i yazmasından hemen önceki düşüncelerini yansıtır. Zaten, *Kapital* için hazırlık çalışmaları niteliğindedir. Demek ki, *Grundrisse*, Marx'ın ergenlik çağı yazıları arasında, halka en son ulaşmış olanıdır.

Şartlar göz önünde tutulursa, bu notların yayınlanmasının bu kadar gecikmesine şaşmak gerekir. Bu, özellikle, *Formen die Kapitalistischen Produktion vorhergehen* başlığını taşıyan Marx'ın kapitalizm öncesi tarihî evrim meselesini incelediği, burada çevirdiğimiz bölümler için doğrudur. Çünkü bunlar, gelişigüzel alınmış önemsiz notlar değildir. Bu eser, sadece, Marx'ın Lasalle'e gururla yazdığı gibi (12 Kasım 1858), "On beş yıl süren araştırmanın, yani hayatımın en güzel yıllarının sonucu" olmakla kalmıyor, sadece Marx'ı en parlak ve en derin olarak yansıtmakla kalmıyor. Bu eser, aynı zamanda, birçok bakımlardan, az zaman sonra yazdığı ve tarihî materyalizmi en özlü biçimde sunan *Ekonomi Politikin Eleştirisi*'ne o mükemmel önsözünü tamamlayan tarihî evrim meselesini en sistemli biçimde ele alan bir eserdir. Tereddütsüz söylenebilir ki, bu eseri göz önünde bulundurmayan herhangi bir marksist tarihî tartışma —ki, 1941'den önceki bu yoldaki tartışmaların tümü ve (ne yazık ki) bu tarihten sonrakilerin de

birçoğu böyledir— bu eserin ışığı altında yeniden ele alınmalıdır.

Bununla birlikte, bu ihmali açıklayan gözle görülür sebepler de var. *Grundrisse*, Marx'ın da Lassalle'e yazdığı gibi “yayınlanmak için değil, [kendisi için] çok değişik dönemlerde yazılmış monografilerdir”. Bu notlar, okurun, Marx'ın düşünüş tarzına alışık olmasını —yani onun entelektüel evrimini ve Hegelciliği bilmesini— gerektirmekle kalmıyor, aynı zamanda, bir çeşit özel entelektüel stenografiyle, Marx için açık anlam taşısa da, bizim için çok kere anlaşılması güç olan, çözülmesi imkânsız bazı yan notları taşıyan bu elyazıları, okurdan özel bir dikkat de bekliyor. El yazısını çevirmeyi, ya da inceleyip yorumlamayı denemiş olan bir kimse, kimi pasajlara hiç bir şüpheye meydan bırakmayan kesin bir anlam atfetmenin imkânsız olduğunu bilir.

Eğer Marx, sözünün anlamını kolay anlaşılır biçime sokma zahmetine katlansaydı bile, gene de bu elyazıları kolay anlaşılır şeyler olmayacaktı, çünkü, bunlarda tahlil, pek yüksek bir genelleme seviyesinde, yani yüksek düzeyde soyut terimlerle yürütülmektedir. Marx burada, her şeyden önce, —*Eleştiri*'sinin Önsözünde olduğu gibi— *her türlü* sosyal değişmenin genel mekanizmasını tespit etmeye çalışmaktadır: maddî üretim güçlerinin gelişmesinin belirli bir aşamasını karşılayan üretimin sosyal ilişkilerinin şekillenmesini; ilişkilerin bir kere daha kendilerini güçlerin düzeyine göre ayarladıkları “sosyal devrim çağlarını”. Bu genel tahlil, özel tarihî dönemlerle özel üretim güçleri ve ilişkileriyle ilgili herhangi bir görüşü kapsamamaktadır. Böylece, Önsözde “sınıf” sözcüğü geçmemektedir, çünkü sınıflar, tarihin belirli dönemlerinde —bu dönemlerin uzun ya da kısa olması burada önemli değildir— üretimin sos-

yal ilişkilerinin özel hallerinden başka bir şey değildir. Ve burada tarihî şekillenmeler ve dönemlere ait tek görüş, kanıtlarla desteklenmeyen ve açıklanmayan “toplumun ekonomik şekillenmesinin ilerlemesinde çağlar”ın kısa listesidir. Bunlar, “Asya tipi, kadim, feodal ve modern burjuva” çağlardır ki, bunlardan sonuncusu, üretimin sosyal sürecinin en son “çatışmalı” toplum biçimidir.

Formen, her ne kadar kelimenin tam anlamıyla “tarih” değilse de, *Önsöz*’den hem daha genel, hem de daha özeldir. Bir bakıma bu elyazısı; sosyal evrimin tahlilinde, bir diyalektik teoriyi, ya da doyurucu nitelikte herhangi bir teoriyi bulma yolunda çaba göstermektedir. Elyazısı müsvedde, bilim adamlarının “güzellik” ya da “incelik” diye adlandırma eğiliminde oldukları o entelektüel tasarruf, genelliğe ve kopmayan iç-mantığa sahip bulunuyor ve Hegel’in diyalektik metodunu, —ama idealist temel üzerinde değil, materyalist temel üzerinde diyalektik metodunu— bunlara katıyor.

Bu, bizi, hemen meselenin ikinci yönüne getirmektedir. *Formen*, tarihin *muhtevasını* en genel biçimde *formüle* etme çabasıdır. Bu muhteva, toplumun *ilerlemesidir*. Ne tarihî ilerlemenin varlığını inkâr edenler, ne de (çok kere erginliğe ulaşmamış olan Marx’ın yazılarına dayanarak) Marx’ın düşüncesini sadece insanın kurtuluşu için bir ahlâkî istem olarak görenler, burada kendilerine destek bulamayacaklardır. Çünkü Marx’ın ilerlemesi, objektif olarak tanımlanabilen bir şey olup, aynı zamanda, özlenen şeye de işaret eder. Bütün insanların özgür gelişmesinin zaferine marksist inancın gücü, Marx’ın bunu ummakta gösterdiği güce değil, tarihî gelişmenin insanlığı ergeç bu sonuca getireceği yolundaki tahlilin doğruluğuna dayanır. Marx’ın hümanizmasının, ama aynı zamanda, şüphesiz ki onun sosyal

ve ekonomik evrim teorisinin objektif temeli, insanın bir sosyal hayvan olarak tahlilidir. İnsan —ya da daha doğrusu insanlar— emek sarfederler, yani nefes alarak, yiyecek, barınak, sevgi vb. arıyarak her günkü eylemlerinde kendi varlıklarını yaratırlar ve yeniden üretirler. Bunu doğa içinde çalışarak, ve bu maksatla doğadan bir şeyler alarak (ve eninde sonunda bilinçli olarak doğayı değiştirerek) yaparlar. İnsanla doğa arasındaki bu karşılıklı etki, hem sosyal evrimin kendisidir, hem de sosyal evrimi meydana getirir. Doğadan bir şeyler almak, ya da (insanın kendi vücudu dahil) doğanın bir parçasının kullanılışını tayin etmek, kamu dilinde mülk edinme denen şey gibi görünebilir ve gerçekten de öyledir. Ve bu da özünde emeğin bir yönünden başka şey değildir. Bu, mülkiyet kavramıyla ifade edilir (buradaki mülkiyet, tarihî bakımdan özel bir olguyu ifade eden *özel* mülkiyet ile aynı şey değildir). “Başlangıçta” diyor Marx, “işçinin kendi emeğinin objektif şartlarıyla ilişkisi, bir mülkiyet ilişkisidir; bu emeğin kendi maddî ön-şartıyla (sachliche) doğal birliğidir”. Bir sosyal hayvan olduğu için insan, hem emeğin işbirliğini hem de emeğin sosyal bölünümünü (yani fonksiyonların uzmanlaşmasını) geliştirir ki, bu, bireyin ve onun bir parçası olduğu topluluğun hayatını sürdürebilmesi için gerekli olanın üstünde bir *fazla* üretmesini mümkün kılmakla kalmaz, bu fazla’yı üretme imkânlarını daha da arttırır. Hem bu fazla’nın, hem de emeğin sosyal bölünmesinin varlığı, *değişimi* mümkün kılar. Ama başlangıçta hem üretimin, hem de değişimin amacı kullanımdır — yani üreticinin ve onun içinde bulunduğu toplumun geçiminin sağlanması. Teorinin kurulu bulunduğu tahlil tuğlalarının belli başlıları bunlardır. Ve bunların hepsi, gerçekte, insanın özel cinsten bir sosyal hayvan olduğu yolundaki temel kavramın kapsamının genişle-

mesi ya da kanıtlarıdır.¹

İlerleme, elbetteki insanın gittikçe doğadan kurtulmasında, ve insanın doğa üzerindeki denetlemesinin artmasında görülebilir. Bu doğadan kurtuluş —yani ilkel insanların yaşayışı durumundan ve hayvanların insan gruplarına evrimi sürecinden meydana gelen ilk ve kendiliğinden gelme ilişkilerden kurtuluş (ki Marx buna *naturwüchsig* demektedir)—, sadece üretim güçlerini değil, üretim ilişkilerini de etkiler. Ve *Formen* meselesinin bu ikinci yönüyle ilgilenilmektedir. Bir yanda emeğin uzmanlaşmasının ve, *değişim*'in sonucu, insanlar arasındaki ilişkiler, paranın keşfi ve onunla birlikte gelen *emtia üretimi* ve değişimi, sermaye birikimi dahil, o zamana kadar düşünülməsi imkânsız işlemler için gerekli temeli sağlıyana dek, gittikçe belirli ve aynı zamanda çapraşık bir hal alır. Her ne kadar bu denemenin daha başında, bu süreçten söz ediliyorsa da, başlıca konu bu değildir. Öte yandan insan *naturwüchsig*'den uzaklaştıkça, ya da doğayla kendiliğinden gelişmiş ilkel ilişkilerden uzaklaştıkça, emek-mülkiyet ilişkisi gittikçe bölünmektedir. Bu ilişki, gittikçe “özgür emeğin, onun gerçekleşmesinin objektif şartlarından, çalışma araçlarından ve çalışma malzemesinden ve böylelikle, her şeyden önce, emekçinin kendi doğal çalışma yerinden, toprağından” gittikçe ayrılması biçimine bürünür. Bu durumun en büyük açıklığa varması, kapitalist düzende, işçinin sadece iş-gücü durumuna düşürüldüğünde ve mülkiyetin de emekten tamamen ayrılmış olan üretim araçlarının denetlemesi halini aldığı, ve üretim sürecinde kullanım ile değişim ve birikim (ki bu, üretimin doğrudan doğruya hedefidir) arasında tam bir ay-

¹ Engels'in insanın maymundan evriminin açıklanması ve dolayısıyla insanla öteki ilk canlılar arasındaki farklar için, *Doğanın Diyalektiği*'nde “maymunun insan biçimine gelmesinde emeğin rolü” konusuna bakınız. *Werke*, XX, 444-55.

rılmanın gerçekleştiği kapitalist düzende görülmektedir. Marx, burada, bu sürecin, mümkün olan tip değişikliklerini tahlil etmeye çalışmaktadır. Her ne kadar evrimin özel aşamalarını ifade eden özel sosyal-ekonomik şekillenmeler önemliyse de, Marx'ın burada üzerinde durduğu, yüzyıllar ve kıtalar üzerine yayılan, sürecin tümüdür. Bu bakımdan, bu inceleme planı, ancak en geniş anlamıyla tarih sırasına göre düzenlenmiştir. Ve burada uzun vadeli biçim değiştirmeye ışık tutmadıkça Marx, bir aşamadan ötekine geçişle uzun boylu ilgilenmemektedir.

Ama aynı zamanda ilk doğal üretim şartlarından insanın kurtuluşu süreci, bir *bireyleşme* sürecidir de.. “İnsan ancak tarih sürecinden geçerek bireyleşmektedir, (vereinzalt sich). Başlangıçta onu bir gens içinde bir kabile üyesi olarak, bir sürü-hayvanı olarak görüyoruz. ... Değişim, onun bireyleşmesinin başlıca etkenidir. Değişim, sürü-hayvanını gereksiz hale getirmekte, onu yok etmektedir”. Bunun otomatik sonucu, bireyin başlangıçta içinde bulunduğu toplulukla ilişkilerinin biçim değiştirmesidir. Kapitalizm gibi en aşırı bir durumda, eski toplum, biçim değiştirerek, insan yönü geri planda kalmış bir sosyal mekanizma biçimini alırken, bu toplum, öte yandan bireyleşmeyi mümkün kıldığı halde, bireyin dışında ve ona düşman kalabilmektedir. Ama bununla birlikte, bu süreç, insanlık için muazzam imkânlar sağlamaktadır. Marx'ın umut ve ihtişam dolu pasajında belirttiği gibi:

“(Ne kadar dar ulusal, dinsel ya da siyasî bir tanımlamaya tâbi tutarsak tutalım) insanın her zaman üretimin amacı olarak görüldüğü eski toplum, üretimin insanın amacı ve servetin de üretimin amacı bulunduğu modern dünyadan çok daha öğülmeye değer görünmektedir. Ama gerçekte dar burjuva biçim soyulup atıl-

dıktan sonra servet, bireylerin evrensel değişim şartları içinde ürettikleri ihtiyaçlar, yetenekler, tatminler, üretim güçleri vb.lerinden başka nedir ki? Servet, insanın doğa güçlerini denetlemesinin — sadece kendi tabiatının değil, genel olarak “doğa” denen şeyin denetlenmesinin tam gelişmesini ifade etmez mi? Servet, evrimin tümünü —yani daha önce tesbit edilen bir ölçüyle henüz ölçülmemiş olan tüm insan güçlerinin evrimini— kendiliğinde bir amaç haline getiren, bir önceki tarihsel evrimden gayri hiç bir ön-koşula bağlı bulunmayan, kendi yaratıcı yeteneklerinin mutlak verimi değil de nedir? Bu, insanın, herhangi bir belirli biçimde, kendisini değil de, kendi bütünlüğünü ürettiği bir durum değildir de, nedir? İnsanın, geçmiş tarafından şekillendirilmiş bir şey olarak kalmakla yetinmediği, ama mutlak bir oluş hareketi içinde bulunduğu bir durum değildir de, nedir? Burjuva ekonomi-politiğinde —ve bunun karşılığı olan üretim döneminde— insanın içinde gizli bu şeyin işlenerek meyve vermesi tam bir yabancılaşma gibi, belli, tek taraflı amaçların tümünün tahribi gibi, bir dış zorlamaya hedefin kendisinin feda edilmesi gibi görünmektedir.”

İnsanlık yanını yitirmiş ve görünüşte çelişkili olan bu biçimde bile, insanın özgür bireysel gelişme ideali, daha önceki tarih aşamalarına kıyasla, gerçek olmaya en yaklaştığı anındadır. Bunun bir gerçek olması, sadece, Marx’ın usta diliyle söylediği gibi, insan toplumunun tarih-öncesi aşaması —kapitalizmin sonuncu dönemi bulunduğu sınıf toplumları çağından— insanın kendi kaderine hükmedeceği çağa, komünizm çağına geçiş beklemektedir.

Böylece, Marx’ın görüşü, olağanüstü, birleştirici niteliği olan bir güçtür. Onun sosyal ve ekonomik gelişme örneği (Hegel’inkinden değişik olarak) tarihe uygulan-

dığında, totolojiler değil, verimli ve orijinal sonuçlar veren bir örnek; ama aynı zamanda, insan doğası hakkında söylenen birkaç sözün ifade ettiği mantıkî imkânları açarak geliştiren, emek-mülkiyet çelişkisinin, ve iş-bölümünün diyalektik işleyişini veren bir örnektir.² Marx'ın örneği, bir gerçekler örneğidir. Ama biraz değişik açıdan bakınca, *aynı* örnek, bize değer-yargıları sağlamaktadır. İşte Marx'ın bu çok boyutlu teorisidir, ki tüm akılsızlar ya da ön-yargılara saplanmışlar dışında herkesin, görüşlerine katılmasalar bile, Marx'a bir düşünür olarak hayranlık duymalarını sağlamıştır. Ama Marx'ın bu özelliği, aynı zamanda, hele dışardan bir okurun kolay anlaması için, metinde tavizlerde bulunma gereğini duymadığı hallerde, onun eserini daha da zor anlaşılır duruma getirmektedir.

Bu zorluğun bir örneği üzerinde özellikle durmalıyız: söz konusu olan Marx'ın ayrı ayrı akademik disiplinleri ayırdetmemesidir. Bu işi onun yerine yapmak mümkündür. Nitekim Marx'ın daha akıllı eleştircilerinden biri olan müteveffa J. Schumpeter, sosyolog Marx'ı, iktisatçı Marx'tan ayırdetmeye çalıştı, ve insan kolayca tarihçi Marx'ı da bunlardan ayırdedebilir. Ama bu mekanik bölmeler, insanı yanıltır ve Marx'ın metoduna tamamen aykırıdır. Statik ve dinamik tahlil arasında kesin bir çizgi çizme yolunda çaba gösteren burjuva akademik iktisatçıları olmuştur ve bunlar biraz "dynamikleştirici" unsuru, statik sisteme zerkederek, birini ötekine çevirmeyi ummuşlardı. Ve gene tercihan denklemlerle ifade edilen bir salt "iktisadî büyüme" örneği

² Marx -Engels'ten farklı olarak- bu teorinin soyut ve a priori sunuluşunun imkânını ve giderek düşünün bazı aşamalarında gereğini kabul etmemektedir. Bkz: (yayınlanmamış olan **Ekonomi-Politik'in Eleştirisi**'nin önsözündeki **Ekonomi-Politik'te Metot** başlıklı bölüm, (Werke, XIII, 631-9). Marx burada bu sürecin değerini incelemektedir.

geliştirerek, bu örneğe uymayan her şeyi “sosyologların” alanına havale eden, bu akademik iktisatçılar olmuştur. Akademik sosyologlar da buna benzer bir ayırımı, ama daha aşağı bir bilimsel düzeyde yapmaktadırlar; tarihçilere gelince, alçakgönüllü davranmakla birlikte, gene aynı yoldadırlar. Üretimin sosyal ilişkileri (yani en geniş anlamıyla sosyal örgütlenme) ve bu ilişkilerin düzeyine tekabül eden maddî üretim güçleri, birbirinden ayrılamaz. “Toplumsal ekonomik yapısı, bu üretim ilişkilerinin tümü tarafından meydana getirilir” (Önsöz, *Werke*, XIII, s.8). İktisadî gelişme, “iktisadî büyüme” biçiminde nitelendirilerek basitleştirilemez; hele iktisadî büyümenin, millî gelirin % 5’inden fazlası yatırımlara ayrıldığı zaman meydana geleceğini iddia eden kimi çağdaş iktisatçılar gibi, verimlilik ya da sermaye birikimi oranı gibi, tecrit edilmiş faktörlerdeki değişmelerle hiç açıklanamaz.³ İktisadî gelişme, ancak, özel tarihî çağlarla ve özel toplumsal yapılar olarak incelenebilir. Bu denemede çeşitli kapitalizm öncesi üretim tarzlarının incelenmesi, bunun parlak bir örneğidir ve burada ayrıca tarihî materyalizmin, tarihin bir iktisadî yorumu olduğunu düşünmenin (giderek sosyolojik yorumu olduğunu düşünmenin) ne kadar yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴

Bununla birlikte, her ne kadar biz, Marx’ın, zama-

³ Marx bu gibi basitleştirme ihtimallerinin iyice farkındaydı, ve pek önemli saymamakla birlikte bunların kullanılabileceğini tahmin ediyordu. Verimliliğin tarihî gelişmesi üzerine bir incelemenin, Adam Smith’in durgun ve ilerici ekonomiler konusundaki tahliline bilimsel bir anlam katılabileceği yolundaki teklifi bundan ötürüdür. *Ekonomi-Politik’in Eleştirisi*’nin Önsözü, I, 1; *Werke*, 618.

⁴ Marksizmin daha usta eleştiricileri tarafından, bu, teslim edilir. Nitekim G. Lichtheim, Max Weber’in -din, kapitalizm ya da Doğu toplumu üzerindeki- sosyolojik teorilerinin Marx’ın doktrini karşısında alternatifler sayılamıyacağını doğru olarak belirtiyor. Bunlar ya kendisi tarafından ifade edilmiştir, ya da kolayca eserinin yapısı içine yerleştirilebilir. *Marxism* (1961) 385; “Marx ve Asya Üretim Tarzı” (St. Antony’s Papers, 14, 1963), 106.

nımızın akademik uzlaşmalarına göre kesimlere bölünmemesi gerektiğinin bilincinde isek de, kısmen, sistemli ve açık bir ekspozenin bizi konunun ayrı ayrı yönlerini hep birlikte değil, sırayla (*seriatim*) sevketmesi yüzünden olsun, ve kısmen de, bilimsel araştırma görevimizin bizi ergeç bunu yapmaya zorlaması yüzünden olsun, onun düşününün birliğini kavramamız zor olabilir. Engels'in, meseleleri açık seçik sunma amacını güden bazı eserlerinin, örneğin bu kitaptaki denemeye kıyaslanınca, Marx'ın düşününün yoğunluğunu aşırı ölçüde basitleştirir ve yüzeyselleştirir görünmesi işte bundandır. Daha sonra yayınlanan, örneğin Stalin'in *Diyalektik ve Tarihi Materyalizm*'i gibi bazı marksist incelemeler, bu yönde çok daha ileri gitmişlerdir; belki de gerektiğinden çok daha ileri. Öte yandan, Marx'ın diyalektik birliğini ve karşılıklı bağımlılığını özellikle belirtme çabası, ancak diyalektik konusunda muğlak genellemeler, ya da örneğin üst yapının mekanik olarak ya da kısa vadedi olarak temel tarafından tayin edilmediği, ama temel üzerinde karşı etkide bulunabildiği ve zaman zaman da temele hâkim bir duruma geçtiği yolunda görüşlere de bizi götürebilir. Bu cinsten beyanlar, pedagojik değer taşıyabilir ve marksizm hakkında aşırı derecede basit görüşlere karşı uyarabilir (Engels'in Bloch'a ünlü mektubunda bu cinsten beyanlarda bulunması işte bu maksatlardır), ama, bu gibi beyanlar bize pek yararlı olmaz. Engels'in Bloch'a yazdığı mektupta⁵ belirttiği gibi, bu zorlukları önlemenin tek doğru yolu vardır. "Bu teoriyi ikinci elden değil orijinal kaynaklarından öğrenmek". İşte bu sebeple, okurun, Marx'ı, *fiilen düşünürken* izleyebileceği bu dönemi, bu kadar yakından ve hayranlıkla incelenmeye lâyıktır.

Okurların çoğu, denemenin belli başlı yönlerinden

⁵ Joseph Bloch'a mektup, 21.9.1890.

ancak birine ilgi duyacaklardır: *Ekonomi Politğin Eleştirisi*'nin Önsöz'ünde verilen kısa listenin fonunu meydana getiren Marx'ın tarihî gelişme çağlarını incelemesi. Bu öyle bir çapraşık konudur ki, gerektiği gibi kavrayabilmemiz için Marx'ın ve Engels'in tarih ve tarihî evrim üzerindeki görüşlerini ve daha sonraki marksist tartışmalarda onların belli başlı tarihî dönemler, ya da bölümler konusundaki görüşlerini bilmemiz gerekir.

İnsan toplumunun ilerlemesinin bu çağlarının klâsik ifadesini, *Grundrisse*'nin bir ilk müsveddesi bulunduğu *Ekonomi Politğin Eleştirisi*'nin Önsöz'ünde bulmaktayız. Orada Marx, "genel çizgileriyle Asya, kadim, feodal ve modern burjuva üretim tarzlarının toplumun ekonomik şekillenmesinin ilerlemesinde ayrı ayrı çağlar olarak gösterebileceğimizi" söylemiştir. Marx'ı bu görüşe vardıran tahlil, ve bundan çıkan iktisadî evrimin teorik örneği, her ne kadar *Eleştiri* ve *Kapital* (özellikle III. Cildi), bu tahlilin bir parçası niteliğinde olan ve anlaşılmasına yardım eden çeşitli pasajları ihtiva ediyorsa da, Önsöz'de incelenmemektedir. *Formen* ise, hemen tümü ile, bu meseleyi ele almaktadır. Bu bakımdan Marx'ı genel olarak düşünüş tarzının ya da özel olarak tarihî evrim ve sınıflandırma meselesine yaklaşışını anlamak isteyen herkes bu denemeyi okumalıdır.

Bu, Önsöz'de ya da *Formen*'de verilen Marx'ın tarihî çağlar listesini olduğu gibi kabul etmek zorunda olduğumuz anlamına gelmez. Göreceğimiz gibi, Marx'ın görüşlerinin pek azı, kendisine en bağlı olanlar tarafından bu liste gibi gözden geçirilmiş, değiştirilmiştir. Elbette ki bu gözden geçirme, her zaman haklı olmamıştır ve ne Marx, ne de Engels ömürlerinin kalan kısmında listeyi tam doyurucu saymamışlardır. Liste ve onun hazırlığı niteliğinde olan *Formen*'deki incelemenin büyük bir kısmı, teorinin değil, gözlemin sonucudur. Ta-

rihî materyalizmin genel teorisine göre, üretim tarzları birbirini izlemelidir, ama mutlaka belirli tarzların belirli sırayla birbirini izlemesi diye bir şey yoktur.⁶ Tarihe bakan Marx, belirli sayıda sosyal-ekonomik şekillenmeleri, ve bunların belirli bir biçimde birbirini izlemesini ayırdedebildiği kanısına vardı. Ama, eğer gözlemlerinde yanlış olmuş olsaydı, ya da bu gözlemler eksik ve yanlış bilgiye dayanmış olsaydı, genel tarihî materyalizm teorisi bundan zarar görmeyecekti. Bugün, genel olarak kabul edilir ki, Marx ve Engels'in kapitalizm-öncesi çağların üzerinde gözlemi, Marx'ın kapitalist toplumun tanımlamasını ve tahlilini yaparken dayanmış olduğu derin ve etraflı araştırmaya kıyasla daha yetersiz bir incelemeye dayanmaktadır. Marx, bütün gücünü, kapitalizmin incelenmesi üzerinde yoğunlaştırdı ve tarihin geri kalan kısmını yerine göre az ve ya çok ayrıntılı olarak ele aldı. Ama bu ele alış, kapitalizmin kökenlerini ve gelişmesini açıklamak amacıyla idi. O olsun, Engels olsun, çok tarih okumuşlardı ve her ikisinin dehası ve benimsedikleri teori, onlara çağdaşlarından herhangi bir kimseden daha başarılı olarak okuduklarından yararlanmalarını sağladı. Ama ne de olsa, onlar, elde edebildikleri literatürle yetinmek zorundaydılar ve bu literatür de bugünkünden çok daha yetersizdi. Bu bakımdan Marx ve Engels'in ne kadar tarih bildiklerini ve tarihin hangi yanlarını bilemiyeceklerini kısaca incelemek faydalı olur. Bu, elbette ki, onların bilgilerinin kapitalizm-öncesi toplumlar hakkındaki teorilerini geliştirmek için yetersiz olduğu anlamına gelmez. Tarihî bilgilerinin bunun için pekâla yeterli olması mümkündür. Sadece ciltleri ve yazıları yığ-

⁶ Besbelli ki, bazı sınırlamalar vardır: örneğin buhar makinelerini gerektiren bir teknolojik düzeye dayanan bir sosyal-ekonomik şekillenmenin böyle bir şeyi gerektirmeyen bir şekillenmeden önce meydana gelmesi muhtemel değildir.

manın gerçeği anlamaya yettiği görüşü, bazı kitap kurtlarının görüşüdür. Ama insan, ciltleri yıgmakla, sadece kitaplıklar meydana getirebilir de. Bununla birlikte, Marx'ın tarihî tahlilinin dayandığı olayları ve gerçekleri bilmek, bu tahlili anlamak için faydalıdır.

Greko-Romen antik çağın klasik tarihi konusunda Marx ve Engels, hemen hemen, sadece literatür kaynaklarına dayanan bugünün tarihçisi kadar bilgi sahibiydiler. Ama, *Formen* yazıldığı zaman arkeolojik çalışmaların pek büyük bir kısmı yapılmamış ve o zamandan bu yana klasik Antik çağın incelenmesinde bir devrim meydana getiren yazmalar koleksiyonu henüz elde edilmemişti, papirüsler de henüz bulunup çözülmemişti. (Schliemann, Truva kazılarına 1870'e kadar başlamamış ve Mommsen'in *Corpus Inscriptionum Latinarum*'u 1863'e kadar yayınlanmamıştı.) Klasik bir eğitimden geçmiş olarak Marx ve Engels, Latinceyi ve Yunancayı okumada güçlük çekmiyorlardı ve kendilerinin Jornandes, Ammianus Marcellinus, Cassiodorus ya da Orosius gibi pek ilgi çekmeyen kaynaklara bile yabancı olmadıklarını bilmekteyiz.⁷ Öte yandan ne bir klasik eğitim, ne de elde olan materyal, Mısır'ın ve eski çağların Ortadoğusunun ciddi olarak incelenmesine imkân vermiyordu. Nitekim, Marx da, Engels de, o dönemde, bu bölgeyi ele almadılar. Buralara gelişigüzel atıflar bile pek seyrek. Ama bu, Marx ve Engels'in Ortadoğunun tarihî meselelerini önemsemediklerini göstermez.⁸

Doğu tarihî alanında durumları oldukça değişiktir. Ne Marx'ın, ne de Engels'in 1848'den önce bu konu üzerinde uzun boylu düşündüklerine, ya da okuduklarına dair bir belirti yok. Muhtemeldir ki, onların Doğu tarihi

⁷ Marx und Engels zur Deutschen Geschichte (Berlin, 1953), I, 88, 616, 49.

⁸ Engels'in Marx'a mektubu, 18 Mayıs 1853, Babil'in kökeni konusunda; Engels'in Marx'a mektubu, 6 Haziran 1853.

hakkında bildikleri, (bu bakımdan pek aydınlatıcı olmayan) Hegel'in *Felsefe Tarihi Hakkında Konferanslar* adlı eserinde bulunanlardan ve o dönemde eğitim görmüş bir Alman'ın edinebildiklerinden fazla değildi. İngiltere'ye sürgün, 1850'lerdeki siyasî gelişmeler ve hele Marx'ın iktisat üzerine çalışmaları, bilgilerini hızla geliştirdi. Marx'ın kendisi, 1850'lerin başlarında okuduğu ve yeniden okuduğu (J. S. Mill'in *İlkeler*'i, Adam Smith, Richard Jones'in *Giriş Konferansı*, 1851) klasik iktisatçılardan Hindistan hakkında bilgi edindi.⁹ 1853'te *New York Daily Tribune* gazetesinde (14 Haziran'da) Çin hakkında ve (25 Haziran'da) Hindistan hakkında yazılar yayınlamaya başladı. Öyle anlaşıyor ki, bu yıl içinde, Marx olsun, Engels olsun, Doğu tarihi meseleleriyle derinden ilgileniyorlardı ve Engels, Farsça öğrenmeyi denemeye kadar işi vardırmıştı.¹⁰ 1853 yazının başlarında, birbirlerine yazdıkları mektuplarda Papaz C. Foster'in *Arabistan'ın Tarihi Coğrafyası*, Bernier'nin *Geziler*'inden, sarkiyatçı Sir William Jones'dan, Hindistan hakkında parlamento zabıt ve belgelerinden ve Stamford Raffles'in *Java Tarihi*'nden¹¹ söz edilmektedir. Marx'ın Asya toplumu hakkındaki görüşlerinin ilk defa olarak ergin bir ifadeye bu aylar içinde kavuştuğunu sövlevebiliriz. Bu görüşler, kolayca anlaşılabileceği gibi, gelişigüzel yapılmış bir araştırmanın sonucu değildi.

Öte yandan Marx ve Engels'in Batı Avrupa feoda-

⁹ Kar Marx, *Chronik Seines Lebens*, 96, 103, 107, 110, 139.

¹⁰ Engels'in Marx'a mektubu, 6 Haziran 1853.

¹¹ 18 Mayıs ile 14 Haziran arasındaki mektuplar, 1853 Mart'ı ile Aralık'ı arasındaki Marx'ın yazılarında atıfta bulunduğu öteki Doğu kaynakları arasında şunlar da vardır: G. Campbell, *Modern India* (1852); J. Child, *Treatise on the East India Trade* (1681); J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches* (1835); James Mill, *History of India* (1826), Thomas Mun, *A Discourse on Trade, from England into the East Indies*, (1621); J. Pollexfen, *England and East India ...* (1697) ve Saltykow, *Lettres sur l'Inde* (1848). Bunun dışında da çeşitli eserler ve parlamento zabıtlarını incelemiştir.

lizmini incelemeleri, değişik biçimde ilerleme kaydettiği görülüyor. Marx, zamanının ortaçağ tarım tarihi araştırmalarını izlemekteydi. Bu, daha çok *Kapital*'in birinci cildinde zikredilen Hanssen, Meitzen ve Maurer'in¹² eserlerini okuduğunu göstermektedir. Ama, o sırada ortaçağ tarımının ve serfliğin gelişmesi problemiyle ciddi olarak ilgilendiğini gösterir belirtiler pek yoktur. (Bu konuda referansı, Doğu Avrupa'da ve özellikle Romanya'da varlığını sürdürmekte olan serflik ile ilgilidir.) Ancak *Kapital*'in birinci cildinin yayınlanmasından (ya da *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerinin taslağının geniş ölçüde hazırlanmasından), özellikle 1868'de Marx'ın Maurer'i ciddi olarak incelemeye başlamasından sonradır ki, bu mesele, iki arkadaşı yakından ilgilendirmeye başladı. Marx ve Engels o zamandan sonra Maurer'in eserlerini, bu alandaki bilgilerinin temeli olarak kabul ettiler.¹³ Bununla birlikte, Marx'ın ilgisi, Maurer'in ve ötekilerin ilkel köylü komününe getirdiği ışıktan yararlanarak, serfliği değil, bu komünü inceleme üzerinde toplanmışa benziyor, oysa Engels, serflikle de ilgilenmişe benzer ve bu konuyu 1882'de yazdığı *die Mark* adlı eserinde inceler. Birbirilerine yazdıkları en son mektuplardan olan 1882'deki mektuplarında, serfliğin tarihi evrimi üzerinde durmaktadırlar.¹⁴ Öyle anlaşıyor ki, Rusya meseleleri kafasını işgal et-

¹² G. Hassen, *Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schleswig und Holstein* (St. Petersburg, 1861); August Meitzen, *Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des preussischen Staates* (Berlin, 1866); G. von Maurer, *Einleitung zur Geschichte der Mark, Hof, Dorf und Standtverfassung und der öffentlichen Gewalt* (Munich, 1854); *Geschichte der Fronhöfe*, etc., 4 vols. (Erlangen, 1862-3).

¹³ Marx'ın Engels'e mektubu, 14 Mart 1868; Engels'in Marx'a mektubu, 25 Mart 1868; Marx'ın Vera Zasulic'e mektubu, 8 Mart 1881; Engels'in Bebel'e mektubu, 23 Eylül 1882.

¹⁴ Engels'in Marx'a mektubu, 15 Aralık 1882; Marx'ın Engels'e mektubu 16 Aralık 1882.

meye başlayınca, Marx'ın da bu konuya karşı ilgisi, ömrünün sonlarında artmışa benziyor. Rantın biçim değiştirmelerini inceleyen *Kapital*'in üçüncü cildindeki bölümler de Batı feodal tarımı üzerine litaretürün ayrıntılı olarak incelendiğini gösteren bir belirti bulunmaktadır.

Marx'ın, burjuvazinin ortaçağdaki kökenlerine ve feodal ticaret ve maliyeye karşı duyduğu ilgi —*Kapital*'in üçüncü cildinden de anlaşıldığı gibi— çok daha derindi. Besbelli ki, Batı Ortaçağı hakkında yalnız genel nitelikte eserler okumakla yetinmemiş, ama sağlayabildikçe Ortaçağın fiyatları (Thorold Rogers) ve Ortaçağ bankacılığı, parası ve ticareti üzerine özel literatürü de izlemiştir.¹⁵ Ama, bu konulardaki araştırmalar, Marx'ın en yoğun çalışmalarını yaptığı 1850'lerde ve 1860'larda henüz emekleme dönemindeydi ve bu yüzden onun hem tarım tarihi, hem de ticaret tarihi kaynaklarından bir kısmını artık eskimiş ve değerini yitirmiş sayabiliriz.¹⁶

Genel olarak Engels'in Batı ve özellikle Cermen ortaçağına karşı duyduğu ilgi, Marx'ın ilgisinden çok daha kuvvetliydi. O, öz kaynaklar ve mahallî monografiler Alman ve İrlanda tarihinin ilk dönemlerine ait özet metinler de dahil, çok şey okudu ve sadece dil kanıtının değil, arkeolojinin de (daha 1860'larda Marx'ın değerini belirttiği İskandinav eserlerinin de) öneminin bilincindeydi ve bugünün araştırmacısı kadar Papaz İrminon'un Saint-Germain'in *Polyptique*'i gibi, Ortaçağın iktisadî belgelerinin büyük önemini anlamıştı. Bununla birlikte, insan, onun da Marx gibi asıl ilgilendiği şeyin derebeylik düzeninin gelişmesi değil, eski köylü komü-

¹⁵ Thorold Rogers'in kitabı *Kapital* I'in yazıldığı dönemde "İlk doğru fiyatlar tarihi" olarak öğülmüştür. (Toir edn. 692 n.) K. D. Huellmann, *Staetwewesen des Mittelalters* (Bonn, 1826-9). *Kapital*'in III. cildinde bu kitaptan geniş iktibaslar vardır.

¹⁶ Örneğin: Huellmann, Vincard, *Histoire du Travail ... en France* (1845) ya da Kindlinger, *Geschichte der deutschen Hörigkeit* (1818).

nü olduğu izlenimini ediniyor.

İlkel komün toplumuna gelince, Marx ve Engels'in görüşlerinin iki yazarın incelemesiyle değiştiğini az çok kesinlikle söyleyebiliriz. Komünal mülkiyetin varlığını Alman tarihinde bir aşama olarak göstermeye çalışan Georg von Maurer, ve özellikle 1877'de yayınlanan *Kadim Toplum* adlı eserinin ilkel komünizm tahlillerine temel teşkil eden Lewis Morgan. Engels'in 1882'de yayınlanan *die Mark* adlı eseri birincisine, ve 1884'te yayınlanan *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eseri de bütün ağırlığı ile ve açık yüreklilikle ikincisine dayanır. Maurer'in eserini, (ki iki arkadaş üzerinde daha 1868'den başlayarak etki yaptığını gördük) onlar, bir bakıma Fransız Devrimine karşı tepki göstermiş olan romantik ortaçağcılıktan kendini kurtarabilmiş bir araştırma olarak kabul ettiler. (Kendilerinin bu çeşit romantizme eğilim göstermemeleri de Batı feodal tarihine karşı duydukları ilginin pek kuvvetli olmayışını açıklar.) Ortaçağların üstünden Maurer'in yaptığı gibi insan toplumunun ilkel çağlarına bakmak, sosyalist eğilimle bağdaşan bir şeydi ve bunu yapan Alman araştırmacılarının sosyalist olmaması durumu değiştirmiyordu.¹⁷ Lewis Morgan ise bir hayalî sosyalist atmosferi içinde büyümüştü ve ilkel toplumun incelenmesiyle gelecek arasındaki ilişkiyi açıkça belirtti. Onun için, Morgan'ın eseriyle, yayınlandıktan hemen sonra karşılaşılan Marx'ın, varılan sonuçların kendi ulaştığı sonuçlara benzer oluşlarını sevinçle karşılaması ve bundan ötürü duyduğu borçluluğu, bir bilim adamı olarak özelliği olan bağnazca bilimsel dürüstlikle ifade etmesi tabiidir. Marx tarafından son yıllarında bol bol yararlanılan bir üçüncü kaynak da Rus bilim adamlarının yoğun literatürü ve özellikle M. Kovalevski'nin eseridir.

¹⁷ Engels'ten Marx'a mektup, 25 Mart 1868.

Demek ki *Formen*'in yazıldığı dönemde, Marx ve Engels'in ilkel toplumlar hakkındaki bilgileri, sadece şematik bilgilerdi. Bilgileri, kabile toplumlarının ciddi bir incelemesine dayanmıyordu, çünkü, modern antropoloji henüz emekleme çağındaydı ve (Marx'ın 1851'de okuduğu ve *Formen*'de yararlandığı anlaşılan) Prescott'un eserinden gayri Kristof Kolomb öncesi Amerikan uygarlıkları hakkında bilinenler de yeterli bilgiler değildi. Morgan'ın kitabı çıkana kadar bu konudaki fikirlerinin çoğu, kısmen klasik yazarlara, kısmen de Doğu belgelerine, ama özellikle yukarı-ortaçağla ilgili Avrupa materyaline, ya da Avrupadaki komün kalıntılarının incelemesine dayanıyordu. Bu sonuncu kategorie Slav komünal kalıntıları ve Doğu Avrupadaki kalıntılar önemli bir yer tutmuştur. Çünkü, bu kalıntıların gücü ve önemi, uzun zamandan beri uzmanların dikkatini çekmekteydi. İki temel tipe, Doğu (Hint) tipine, Greko-Romen, Cermen ve Slav tiplerine göre bölme 1850 yıllarındaki bilgilerinin durumu ile bağdaşır.

Kapitalist gelişmenin tarihine gelince, Marx, o zaman yeterli sayılamıyacak olan iktisat tarihi üzerine literatüre dayanarak değil, ama daha çok derin bir bilgisi bulunduğu çok zengin iktisat teorileri literatürüne dayanarak daha 1850 yıllarının sonunda bu alanda güçlü bir uzman olabilmiştir. Hangi kaynaktan yararlanmış olursa olsun, bu bilgilerin niteliğine yabancı değiliz. *Kapital*'in yayınlarının çoğunluğuna eklenen bibliyografyaya bir göz atmak, bunu ispat eder. Bugünkü kıstaslarımıza göre 1850-1860 yıllarında yararlanılabilecek bilgilerin tümü son derece dağınıktır. Ama, bu yüzden bu bilgileri bir kalemde silemeyiz. Hele bunlardan yararlanan Marx çapında bir aydın ise. Böylece, iddia edilebilir ki, 16. Yüzyılda fiyatlardaki artış ve bunda Amerikan altının oynadığı rol hakkındaki bilgimiz, ancak

1929'dan beri, belki de daha geç, sağlam belgelerle desteklenen bir temele oturtulabilmiştir. Ama bunu iddia edenler unutupyorlar ki, bu konu üzerinde en az bir temel eser, A. Soetbeer'in *Edelmetall-produktion und Wertverhältnis zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerikas* adlı eseri, Marx'ın ölümünden önce yayınlanmıştı¹⁸ ve Engels tarafından incelenmişti; gene unutuluyor ki, bu tarihten de çok önce konu üzerinde edinilebilen bilgiler, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'indeki gibi bir tartışmaya yetecek malzemeyi sağlayabiliyordu.¹⁹ Marx'ın da, Engels'in de *Eleştirisi*'nin yazılmasından sonra da, bu alanda, yayınlanmış olan her şeyi izlemiş olduklarını da buraya eklemenin gereği yok.

İşte, Marx ve Engels'in genel olarak tarih bilgileri hakkında söyleyebileceklerimiz bunlardır. Dediklerimizi şöyle özetliyebiliriz: bu bilgiler, (hiç değilse *Formen*'in yazıldığı anda) tarih öncesi alanında, ilkel toplumların ve Kolomb öncesi Amerika alanında yetersizdi. Afrika'ya dair hemen hemen hiç bilgi yoktu. Ortaçağ konusundaki bilgiler de pek doyurucu sayılmazdı. Ama, Asya'nın bazı bölgeleri için ve özellikle Hindistan için (Japonya hariç) durum çok daha iyiydi. Klasik Antikçağ ve Avrupa ortaçağı hakkında bilgi edinme durumu iyiydi, ama Marx'ın ve bir dereceye kadar da Engels'in bu dönemlere karşı duydukları ilgi, sürekli değildi. Buna karşılık, kapitalizmin yükselişi hakkında zengin bir bilgi hazinesi vardı. Tabii ki her ikisi de tarihi çok yakından incelemişlerdi. Öyle anlaşıyor ki, Marx'ın karyerinde, sanayi öncesi ve Avrupa-dışı toplumların tarihi ile özellikle ilgilendiği iki dönem olmuştur: *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin yazılışından önce gelen 1850 yılları dönemi, ve Marx'ın tarih ince-

¹⁸ A. Soetbeer, *Edelmetall-Produktion und Wertverhaeltnis zwischen Gold u. Silber seit der Entdeckung Amerikas* (Gotha, 1879).

¹⁹ Marx-Engels, *Werke*, 13 (Berlin, 1961), 135-9.

lemelerinde, Rusya'da bir ihtilâl imkânı üzerinde durarak, özellikle Doğu Avrupa ve ilkel toplumlar üzerine eğildiği, *Kapital*'in birinci cildinin yayınlanmasından ve ikinci ile üçüncü cildinin özünün taslak olarak kaleme alınmasından sonraki dönem.

II

ŞİMDİ de Marx'ın ve Engels'in tarihin evrimi ve dönemlere ayrılması konusundaki fikirlerinin seyrini izleyelim. Bu fikirlerin gelişmesindeki birinci aşamayı, en iyi 1845-46'da yayınlanmış olan *Alman İdeolojisi* adlı eserde görebiliriz. Bu eser, daha o zamandan (şüphesiz ki tek başına alındığında yeni bir şey olmayan) sosyal iş-bölümünün ayrı ayrı aşamalarının, değişik mülkiyet biçimlerine tekabül ettikleri görüşünü benimsemektedir. Bu aşamalardan ilki toplumsaldı ve "kavmin avcılıkla, balıkçılıkla, hayvancılıkla ve bazı durumlarda da tarımla geçimini sağladığı üretimin o ilkel dönemine" tekabül ediyordu. Bu aşamada sosyal yapı aynı kandan grubun (ailenin) ve bunun içindeki iş-bölümünün gelişmesine ve değişmesine dayanıyordu. Bu aile grubu, kendi saflarında sadece grup başı ile ötekiler arasındaki ayrımı değil, nüfusun ve ihtiyaçların artmasıyla ve savaşlarla ya da takas ile dış ilişkilerin gelişmesiyle ilerleme kaydeden köleliği de geliştirme eğilimi göstermektedir. Sosyal iş-bölümünde ilk önemli ilerleme, ticarî ve sınaî emek ile tarımsal emeğin birbirlerinden ayrılmasından meydana geldi. Bu, şehir ve köy arasındaki çelişkinin ortaya çıkmasına sebep oldu ve bu çelişki de mülkiyet ilişkilerinin ikinci tarihî aşamasına götürür: 'Antikçağın komünal devlet mülkiyeti'. Marx ve Engels, bu ikinci aşamanın kökenini (anlaşma ya da fetih yoluyla) kabile gruplarının birleşmesinden meydana gelen sitelerin ortaya çıkmasında

bulmaktadır. Bu aşamada kölelik devam ediyor. Site-
nin toplumsal mülkiyeti (vatandaşların sitenin köleleri
üzerindeki mülkiyeti dahil) burada başlıca mülkiyet bi-
çimidir. Ama, bakıyoruz ki, bununla yanyana özel mül-
kiyet de beliriyor ve bu, başlangıçta toplumsal mülki-
yete tâbidir. İlk önce taşınabilir özel mülkiyetin, sonra
da özellikle taşınamaz mülkiyetin gelişmesiyle sitenin
sosyal düzeni, köleler karşısındaki durumları, ilkel ka-
bilenin üyeleri olarak kollektif statülerine dayanan
“özgür vatandaşlar”ın durumu gibi çöküşe doğru gi-
diyor.

Bu aşamada sosyal iş-bölümü oldukça gelişmiştir.
İş-bölümü, sadece, şehir ile köy arasında ve bazan da
şehrin çıkarlarını temsil eden devletlerle köyün çıkar-
larını temsil eden devletler arasında değildir, şehrin
içinde de sanayi ile deniz ticareti arasında ve tabii öz-
gür insanlarla köleler arasında iş-bölümü vardır. Ro-
ma toplumu, evrimin bu aşamasının en gelişmiş nok-
tasına eriştiği bir toplumdur.²⁰ Bu toplumun temeli si-
tedir ve hiç bir zaman sitenin sınırlarını aşamamıştır.

Mülkiyetin üçüncü tarihi biçimi “feodal mülkiyet
ya da rütbeye göre mülkiyet”²¹ kronolojik bakımdan
hemen arkadan gelir. *Alman İdeolojisi*’nde bu iki biçim
arasında mantıkî zincirlenme üzerinde durulmadan sa-
dece iki biçimin birbirini izlediği ve parçalanmış Roma
kurumlarıyla fatihlerin (Cermenlerin) kabile kurumlara-
nın birbirine karışmasının etkisi belirtilir. İlkel komü-
nizmden hareket eden evrimde feodalizm, geniş bir böl-
geye dağılmış olan nüfusun seyrekliğini, sitelerin ge-
lişmesine uygun olmadığı yerlerde yeni bir yol olarak
belirmektedir. Bölgenin alanı kesin önemde bir unsur
olarak gözükmektedir, çünkü Marx ve Engels, “feodal

²⁰ Werke, III, 22-3.

²¹ Staendisch sıfatının İngilizcede tam karşılığı yoktur. Ortaçağ
terimi olan “estate” yanlış anlamalara meydan verebilir.

gelişme, Roma fetihlerinin ve buna bağlı olarak tarımın yayılmasının hazırladığı çok daha geniş bir alan üzerinde ortaya çıkmaktadır”²² demektedirler.

Bu şartlar altında sosyal örgütlenmenin hareket noktası site değil, köydür. Temel, bir kere daha, ortak mülkiyettir — fetheden Cermen kabilelerinin askerî örgütü tarafından desteklenen gruplar olarak feodal senyörlerin kollektif mülkiyeti. Ama feodal soylular sınıfının hiyerarşik yapısını ve askerî gücünü karşısına çıkardığı sömürülen sınıf, bir köleler sınıfı değildi, serfler sınıfıydı. Aynı zamanda buna paralel bir iş-bölümü, şehirlerde de yer almaktaydı. Şehirlerde mülkiyetin temel biçimi, bireylerin özel emeği idi. Ama —savunma gereği gibi komşu bölgelerdeki feodal örgütlerin rekabeti ve etkisi gibi— çeşitli faktörler, birbirine benzer sosyal örgütlenmenin meydana gelmesini sağlıyordu: zamanla kalfa ve çıraklara karşı bir tutumu benimseyen usta esnaf ve tüccar loncaları. Serflerin emeğiyle değerlendirilen toprak mülkiyeti, kalfa ve çırak kullanan zanaatçılıkla birlikte, bu aşamada, feodal düzende “mülkiyetin” belli başlı biçimi olarak gösteriliyor (*Hauptei-gentum*). İş-bölümü, nispeten gelişmemiştir ve daha çok çeşitli “rütbeler” arasındaki kesin farklarda ifadesini bulur. Prensler, soylular, ruhban sınıfı ve tarım bölgelerinin köylüleri, ustalar, kalfalar, çıraklar ve zamanla şehirlerde gündelikçi emekçiler. Geniş bir toprak alanına yayılmak zorunda olan bu sistem, hem toprağı elinde tutan soyluların, hem de şehirlerin çıkarları gereği büyük siyasî birimler meydana getiriyordu. Feodal krallıklar, bu yüzden, her yerde belirdi.

Feodalizmden kapitalizme geçişe gelince, bu, feodal evrimin bir ürünüdür. Geçiş, şehirlerde başladı; çünkü şehrin köyden ayrılması, uygarlığın doğmasından

²² Werke, III, 24-5.

19. Yüzyıla kadar, emeğin sosyal bölümünün temel ve daimî unsuru ve onun ifadesidir. Ortaçağda yeniden yükselen şehirlerin içinde üretim ile ticaret arasındaki iş-bölümü, antik çağdan kalma bir şey olmadığı hallerde, açılıp gelişti. Bu, uzun mesafeli ticaretin temelini ve ayrı ayrı şehirler arasında (üretimde uzmanlaşma biçiminde beliren) iş-bölümünü sağladı. Kasabalıların feodallere karşı savunulması ve şehirler arasındaki karşılıklı etki, ayrı ayrı kasabaların kasabalı gruplarının bir kasabalı *sınıfı* haline gelmeleri sonucunu verdi. “Varlığının şartları ortaya çıkınca burjuvazinin kendisi, yavaş yavaş gelişir. İş-bölümü olduktan sonra burjuvazi, yeniden ayrı ayrı hiziplere bölünür (ve bir yandan da mülksüz sınıfın çoğunluğunu ve o ana kadar mülk sahibi olan sınıfların bir kısmını yeni bir sınıf haline getirir: proletarya), ve bu bölünme, var olan mülkün ticaret sermayesi ya da sanayi sermayesi biçimlerine girmesi ölçüsünde olur.” Marx, ayrıca şu notu ekliyor: “İlk durumda burjuvazi, devlete doğrudan doğruya ait bulunan iş kollarını yutar, sonra da az çok ideolojik olan bütün mesleklere sıra gelir...”²³

Ticaret, bütün dünyaya yayılmadıkça ve büyük sanayie dayanmadıkça, bu gelişmeler yüzünden meydana gelen teknolojik ilerlemeler kendilerini güven içinde sayamazlar. Bu teknolojik ilerlemeler, yöresel ya da bölgesel nitelik taşıyabilir ve barbar istilâları ya da savaşlar sonucu kaybolabilir ve yöresel ilerlemelerin genelleşmesi söz konusu olmayabilir. (*Alman İdeolojisi*’nin burada tarihî çöküş ve gerileme meselesi gibi önemli bir meseleye değindiğini geçerken not ediyoruz.) Demek ki, kapitalizmin gelişmesinin nihai amacı, dünya pazarıdır.

Şehirlerarası iş-bölümünün ilk sonucu, loncalardan

²³ Werke, III, 53-4.

bağımsız olarak ve (İtalya'nın ve Flandre'nin öncü merkezlerinde olduğu gibi) dış ticarete dayanan, ya da (İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi) iç ticarete dayanan, loncalardan bağımsız manüfaktürlerin gelişmesi olmuştur. Bir başka sebep de, özellikle, köylerde nüfus yoğunlaşmasının artışı ve loncaların içinde ve dışında artan bir sermaye temerküzüdür. Bu manüfaktür konuları arasında (ne kadar kaba olursa olsun makineye tâbi olduğu için) dokumacılık, en önemli iş alanı olarak belirdi. Manüfaktürlerin büyümesi öte yandan, şimdiye kadar şehirlere kaçan, ama loncanın tekelciliği yüzünden şehirden uzak tutulan feodal köylülere, bir kaçış imkânı hazırlamış oldu. Manüfaktürde kullanılan emeğin kaynağı, kısmen eski feodal birliklerden ve ordulardan, kısmen de tarımdaki gelişmeler yüzünden ve tarlaların mera haline getirilmesi yüzünden şehirlere sığınmak zorunda kalan nüfus arasından sağlanıyordu.

Manüfaktürlerin gelişmesiyle uluslar arasında rekabet başlıyor ve merkantilizm, ticarî savaşları, gümrük tarifeleri ve yasaklarıyla ulusal düzeye yükselmiş oluyor. Manüfaktürlerde, kapitalistler ile emekçiler arasındaki ilişkiler gelişiyor. Amerika'nın ve Hindistan deniz yolunun keşfi sonucunda, ticaretin büyük ölçüde yayılması ve denizaşırı ürünlerinin, özellikle altın ve gümüş külçelerinin büyük ölçüde ithali, hem feodal toprak mülkiyetinin, hem de emekçi sınıfların durumunu sarsıyor. Fetihlerle, sömürgeler edinmekle ve 'her şeyden önce şimdi artık mümkün bir şey haline gelmiş olan ve her gün daha da gerçekleşen pazarların, dünya pazarları çapına ulaşması'²⁴ ile, sınıf ilişkilerinde meydana gelen değişimler sonucunda tarihî gelişmenin yeni bir aşaması açılmış oluyor.

Muhakemeyi bu aşamadan öteye izlemenin gereği

²⁴ Aynı eser, 56-7.

yok. Şunu belirtmekle yetinelim ki *Alman İdeolojisi*, sanayiın üstün gelmesinden önce ayrıca iki gelişme dönemi, biri 17. Yüzyılın ortasına kadar uzanan öteki de 18. Yüzyılın sonuna kadar uzanan iki gelişme dönemi üzerinde de durmaktadır. Ayrıca bu eser, İngiltere'nin sanayi alanında başarısının açıklaması olarak "bu ülkede nispi bir dünya pazarını derece derece yaratmış olan ve bu yüzden daha önceki sanayi üretim güçlerinin karşılayamadığı İngiliz mamullerine karşı bir talep meydana getirmiş olan" 17. Yüzyılda ticaretin ve manüfaktürlerin temerküzünü göstermektedir.²⁵

Görüldüğü gibi, bu tahlil, *Komünist Manifestosu*'nun tarihî bölümlerinin temelini teşkil eder. Tahlilin tarihî temeli dardır: (daha çok Roma olmak üzere) Klasik Antikçağ, Batı Avrupa ve Merkezî Avrupa. Bu tahlilde, üç sınıflı-toplum biçimi vardır: Antikçağın köle toplumu, feodalizm ve burjuva toplum. Tahlil, ilk iki toplum biçimini ilkel komünal toplumdan iki ayrı çıkış yolu olarak, ikincisinin, ilk toplumun enkazı üzerinde yerleşmiş olması gerçeğiyle birbirine bağlı iki ayrı çıkış yolu olarak kabul ettiği izlenimini bırakmaktadır. İlk toplum biçiminin çöküşünün mekanizması verilmemektedir. Ama gene de bu yolda bir açıklama, tahlilden çıkarılabilir. Burjuva toplum ise, feodal toplumun yarıklarında bitip fışkıran bir şey olarak görülmektedir. Burjuva toplumunun gelişip büyümesi (hiç değilse başlangıçta) şehirlerin içinde olup biten, ve tarımsal feodalizm ile ilişkisinin başlangıçtaki nüfusunu ve insanca takviyelerini eski serflerden sağlayan bir düzen olarak sunulmaktadır. Bu tahlilde henüz şehirler ve manüfaktürler için iş-gücünü sağlayan nüfus fazlasının kaynaklarını bulma yolunda ciddi bir çaba yoktur ve bu konuda söylenen sözler tahlil olarak bir ağırlık taşıyamıya-

²⁵ Aynı eser, 59.

cak kadar özet halindedir. Yer yer bazı gözlemlerin derin anlamlı, bazılarının da çok parlak olmasına rağmen, bu bölüm, tarihî gelişmenin kaba ve geçici bir hipotezi olarak kabul edilmelidir.

Formen'de ifadesini bulan Marx'ın düşünüş aşaması, çok daha çapraşık ve ihtiyatlı olup, bu defa yalnız Avrupa ile yetinmeyen çok daha geniş ve çeşitli tarihî araştırmalara dayanmaktadır. Tarihî dönemler tablosunda belli başlı yenilik, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin ünlü Önsözünde yer alan "Asya", ya da "Doğu" sistemidir.

Genel olarak meseleyi koyarsak, şimdi artık, ilkel komünal sistemden üç ya da dört çıkış yolu vardır ve bunlardan her biri önceden var olan ya da komünal sistemde zımnen bulunan bir sosyal iş-bölümü biçimini temsil eder: *Doğu, kadim, Cermen*. (Marx, bu Cermen biçimini tek bir halka özgü saymaz) ve pek belirli olmayan ve fazla incelenmeyen, ama *Doğu* sistemine yakınlıkları olan *Slav* biçimi. Bunlar arasındaki önemli fark, tarihî bakımdan dayanıklı olan ve direnen sistemlerle, tarihî evrime elverişli olan sistemler arasındaki farktır. Gördüğümüz gibi, her ne kadar Marx'ın tarihî gelişme hakkındaki görüşü, hiç bir zaman basit ve tek çizgiyi izleyen bir görüş olmamışsa da ve o bunu ilerlemenin basit bir tescili saymamışsa da 1845-6 örneği, bu meseleye ancak hafifçe değinmektedir. Ama 1857-8'de artık tahlil çok daha derinleşmiştir.

Formen'i bilmeme, geçmişteki Doğu sistemi üzerindeki tartışmaların Marx ve Engels'in ilk mektuplarına ve Marx'ın (her ikisi de 1853'de yazılmış olan)²⁶ ve Hint toplumunu —daha önce gelen yabancı gözlemcilerin görüşüne uygun olarak— "toprak mülkiyetinin bulunma-

²⁶ Daha çok Marx'ın Engels'e 2.6.53; Engels'in Marx'a 6.6.53; Marx'ın Engels'e 14.6.53 tarihli mektuplarına ve *Werke*'ye dayanarak.

dığı” bir toplum olarak nitelendiren Marx’ın Hindistan hakkındaki yazılarına dayandırılması sonucunu vermiştir. Ama bu, özel bir merkezileşmeyi gerektiren, yani başka türlü üzerinde tarım yapılamıyacak olan topraklarda bayındırlık işlerini ve sulamayı gerektiren özel şartlardan ileri gelmekteydi. Bununla birlikte, daha fazla incelendiği takdirde Marx’ın, köy komünü içinde “imalâtın ve tarımın kendi kendine yeten birliğinin”, ve böylelikle “burada üretim ve artı-üretim için gerekli şartları kendi içinde ihtiva etmesinin” ve bu yüzden de herhangi bir başka sistemden çok daha büyük bir inatla çözülmeye ve iktisadî evrime karşı direnmesinin, bu sistemin temel karakteristiği olduğu görüşünü taşıdığı anlaşılmaktadır. “Doğu despotluklarında” mülkiyetin teorik yokluğu, böylelikle bu toplumların temeli olan “kabile mülkiyetini ya da komünal mülkiyeti” maskeleymektedir. Bu sistemler, merkezileşmiş olmayabilir ya da olabilir biçimde “daha despotça olabilir ya da daha demokratik” olabilir ve türlü tarzda örgütlenmiş bulunabilir. Bu gibi küçük komün birimleri, daha büyük bir birliğin parçası olarak göründüklerinde, artı-üretimlerinin bir kısmını (daha büyük) Birliğin masraflarını, yani savaş, dinî merasim vb. masraflarını karşılamak için sulama ve ulaştırmanın bakımı gibi iktisadî bakımdan gerekli işler için ayırabilirler ve bu durumda, bu gibi işler, yukardaki Birlik “küçük komünlerin üstünde duran despot hükümet” tarafından yapılmış görünür. Bununla birlikte, artı-üretimin bu biçimde yabancılaştırılması “kökenindeki anlamıyla senyör *dominium*’larının” tohumlarını taşımaktadır ve bundan feodalizm doğabilir. Komünal birimlerin “kapalı” niteliği, şehirlerin, ekonominin bir parçası olmadıkları anlamını taşır; bunlar “ancak yerin dış ticareti özellikle elverişli bulunduğu noktalarda ya da hükümdarın ve adamlarının ge-

lirlerini (artı-ürünleri) emekle değıştirdikleri ve böylelikle bir emek fonu olarak sarf ettikleri yerlerde” meydana gelir. Onun için Asya sistemi, henüz bir sınıflı toplum değildir, ya bir sınıflı toplum olsa bile, bunun en ilkel biçimidir. Marx’ın Meksika ve Peru toplumlarını aynı tipe giren toplumlar olarak gördüğü, ve bazı kabilelerin ya da komünlerin öteki kabileleri fethetmesi sonucu daha çapraşık bir hal almış olmasına rağmen Kelt toplumlarını da böyle saydığı anlaşılmaktadır. Bu sistemin daha öteye bir evrimi imkânsız kılmadığını da belirtelim, ama bu evrim, bir lüks niteliğinde kendi kendine yeten temeldeki kabilenin ya da köyün iktisadî birliğinin sağladığı artı ile gelişebildiği ölçüde gerçekleşen bir evrimdir.

İlkel toplumdan doğan ikinci sistem, “daha dinamik bir tarihî yaşantının ürünü olan”, *şehri* üreten ve şehir yüzünden yayılan, dinamik, değışen bir toplum olan *kadim* tarzı meydana getirir. “Kendisine bağı olan bölge ile şehir, bir iktisadî bütünü teşkil eder”. Gelişmiş biçiminde —Marx burada daha önce gelen uzun süreci ve bunun çapraşıklığını özellikle belirtir— bu toplumun özelliğı köleliktir. Ama bunun da iktisadî sınırları vardır ve bu sistemin yerini daha esnek ve verimli bir sömürme biçimi olan bağımlı köylülerin derebeyleri tarafından sömürülmesi, zamanı gelince *kapitalizme* yolu açacak olan *feodalizm* alacaktır.

Üçüncü tipin temel birimi ne köydür, ne de şehir. Burada temel birim “bağımsız bir üretim merkezi olan (ve kadınların evlerde ek iş olarak yaptıklarından gayri imalâtı olmayan) ayrı ayrı ailelerdir”. Bu ayrı ayrı aileler (aynı kabileden olduklarında) birbirleriyle gevşek bağlarla bağıdırlar ve “savaş için din, anlaşmazlıkların çözüme bağlanması vb.” için, ya da — birey olarak kendi kendine yeten aile ekonomilerinin ko-

münal meralardan, av bölgelerinden vb. yararlanmaları için zaman zaman birleşirler. Böylece temel birim, köy topluluğuna kıyasla, daha zayıf ve potansiyel bakımdan daha "bireyci"dir. Marx, buna, Cermen tipi diyor, ama tekrar edelim ki, bu tipi belli bir halka özgü saymamaktadır.²⁷ *Kadim* ve *Cermen* tipleri, *Doğu* tipinden ayırıldığına göre, bundan Marx'ın Cermen tipini potansiyel olarak doğu tipinden daha dinamik saydığı sonucunu çıkarabiliriz ki, bunun da gerçeğe uygun olduğu söylenebilir.²⁸ Marx'ın tip üzerindeki gözlemleri insanı meraka sevkedecek kadar özetlenmiştir, ama onun ve Engels'in Cermen kabileler arasında olduğu gibi ilkel toplumdaki doğrudan doğruya feodalizme geçiş yolunu açık bıraktıklarını biliyoruz.

1845-46'da Marx'ın tahlilinde temel olan şehir ve köy arasındaki iş-bölümü (ya da tarımsal üretimle tarımsal olmayan üretim arasındaki iş-bölümü), böylece *Formen*'de de temel olarak kalmaktadır, ama bu ikincisinde daha geniş bir dayanağa oturtulmuştur ve daha güzel ifade edilmiştir:

"Kadim tarih, siteler tarihidir, ama tarıma ve toprak mülkiyetine dayanan sitelerin tarihi; Asya tarihi, şehir ile köyün bir çeşit ayrılmaz birliğinin tarihidir (burada şehir sadece, gerçek ekonomik yapının üzerine kondurulmuş olan bir hükümdar karargâhı olarak kabul edilmelidir); ortaçağ (Cermen dönemi) başladığında tarih alanı köydür, daha sonraki gelişmesinde köy ile şehrin çatışması başlar; modern tarih, köyün

²⁷ Bu adın sonraki eserlerinde zikredilmemesi, uzmanların sonraki çalışmalarını yansıtan literatürün Marx'ı ilk Cermen toplumu hakkında edindiği görüşün doğru olup olmadığı konusunda şüpheye sevketmesinden ötürü olabilir.

²⁸ Komünal yerleşmelerde ve tek aile olarak yerleşmelerin gelişmenin değişik eğilimleri için bakınız: G. C. Homans, "The Rural Sociology of Medieval England", Past and Present, 4, 1953.

şehirleşmesidir, kadim zamanlarda olduğu gibi şehrin köyleşmesi değil”.

Bununla birlikte, bu ayrı ayrı sosyal iş-bölümü biçimleri komünal toplumun yıkılmasından sonra tutulacak olan yollardan biri olarak gösterilmekte ise de, bunlar —*Ekonomi Politîğin Eleştirisi*’nin Önsözünde açık olarak, *Formen*’de de biraz muğlak biçimde— birbirini izleyen tarihî aşamalar olarak sunulmaktadır. Kelime anlamıyla bu, gerçeğe aykırıdır, çünkü Asya üretim tarzı bütün öteki üretim tarzlarıyla birlikte ve aynı zamanda varolmuştu ve *Formen*’de kadim tarzın bundan gelişerek doğduğunu ima eden hiç bir şey yoktur. Onun için Marx’ın burada sözünü ettiği birbirini izlemenin kronolojik anlam taşımadığını ya da (her ne kadar kapitalizm ile feodalizm için bu doğruysa da) bir sistemin bir önceki sistemin evriminden doğmadığını kabul etmemiz ve evrimi daha genel anlamda almamız gerekiyor. Yukarda da gördüğümüz gibi “İnsan ancak tarihî süreç içinde bir birey olabiliyor (*vereinzelt sich selbst*). Başlangıçta insan bir gens varlığı, bir kabile üyesi, bir sürü hayvanı olarak görünmektedir”. İnsanın kökenindeki birliğin çözülmesi anlamını taşıyan, derece derece bireyleşmesinin değişik biçimleri, tarihin değişik aşamalarına tekabül eder. Bu aşamalardan her biri, “kabile komünün birliğinin özel biçiminden ve onunla ilgili olan doğada mülkiyetten, ya da doğal olarak varolan objektif üretim şartlarıyla ilişkiden (*Naturdasiens*)” bir adım uzaklaşmayı temsil ederler. Başka bir deyişle bu aşamalar, özel mülkiyetin evrimindeki adımları temsil eder.

Marx, bu evrimde tahlil niteliği taşıyan, ama kronolojik olmayan dört aşamayı ayırt ediyor. Birincisi, henüz tam olarak biçimlenmiş sınıf toplumları sayılmaması gerektiği anlaşılan Doğu sisteminde, ve Slav

sisteminin değiştirilmiş biçiminde olduğu gibi doğrudan doğruya komünal mülkiyet. İkincisi, kadim ve Cermen biçimlerinde olduğu gibi şimdiden “iç-çatışmalı” bir sistemin, yani bir sınıf sisteminin yüzey-altı olarak devam eden komünal mülkiyettir. Üçüncü aşama, Marx’a göre, feodalizmden değil (loncalarda korporatif biçimde örgütlenmiş olan, bağımsız zanaatçının, şimdiden, üretim araçları ve giderek tüketim üzerinde çok daha bireyci bir kontrol biçimini temsil ettiği ve ona üretimde bulunarak geçinme imkânını sağladığı, zanaat imalâtının gelişip yükselmesinden meydana gelmektedir. Öyle anlaşıyor ki, Marx’ın burada düşündüğü, üretimin zanaat sektörünün bir ölçüde özerkliğidir; çünkü o, sebebini bildir-memekle birlikte, kadim Doğunun manüfaktürlerini bile bile ayrı tutmaktadır. Dördüncü aşama, proleterin ortaya çıktığı aşamadır; yani sömürmenin artık eski kaba biçimiyle *insanların* (köle ya da serf olarak) mülk edinilmesi yoluyla değil, onların “emeklerinin” mülk edinilmesi yoluyla sömürüldüğü aşama. “Sermaye için işçi, üretimin bir şartı değildir, yalnız emek böyledir. Aynı üretim, makine ile, giderek su ya da hava ile sağlanabilirse, daha iyi. Ve sermayenin, mülk edindiği işçinin kendisi değil, onun emegidir “ve o bunu doğrudan doğruya yapmaz, değişim yoluyla yapar”.

Her ne kadar Marx’ın düşüncesinin çapraşıklığı ve notlarının eliptik niteliği karşısında insan kesin olarak söyleyemiyorsa da, denebilir ki, bu tahlil, tarihî aşamaların şemasına şöyle uymaktadır: ilkel (köy) topluluğunu daha çapraşık bir sosyal üstyapı içinde muhafaza ettikleri ve yeteri kadar gelişmemiş olan bir sınıf sistemi ihtiva ettikleri için Doğu (ve Slav) biçimleri, tarihî bakımdan insanın kökenlerine en yakın olan biçimlerdir. (Marx’ın yazdığı sıralarda onun da bu iki sistemin dünya pazarının etkisi altında dağıldığını ve bu

yüzden de özel niteliklerini yitirmekte olduklarını gördüğünü buraya ekleyebiliriz.) Kadim ve Cermen sistemleri de ilkel olmakla birlikte —yani Doğu sisteminden gelişip olma değil— ilkel komünalizmden daha kesin bir ayrılışı ve evrimi temsil ederler; ama “Cermen sistemi” özel bir sosyal-ekonomik biçimlenmeye ulaşmaz. Bu sistem, (özerk zanaat üretiminin meydana çıktığı yer olan) ortaçağ kasabası gibi bir tamamlayıcıyla feodalizmin sosyal-ekonomik biçimlenmesini meydana getirir. Ortaçağlarda meydana gelen bu bileşim, üçüncü aşamadır. Feodalimzden fıskıran burjuva toplumu, dördüncü aşamayı teşkil eder. Demek ki, Asya, kadim, feodal ve burjuva biçimlenmelerinin “ilerici” oldukları yolundaki söz, tarihin tek çizgiyi izleyen bir görüşünü, bütün tarihin ilerleme olduğu biçiminde bir basit görüşü ifade etmemektedir. Bu sözle ifade edilen şey, bu sistemlerin insanın ilkel durumundan önemli bakımlardan uzaklaşmış olduklarıdır.

III

BUNDAN sonra incelenecek olan nokta, sistemlerin iç dinamiğidir: sistemleri yükselmeye ve çökmeye sevkeden nedir? Bu sorunun cevabı, özellikleri, onu, çözülmeye ve iktisadî evrime karşı dayanıklı kılan ve sonunda kapitalizm gibi dıştan gelen bir kuvvet tarafından yıkılan Doğu sistemleri için kolaydır. Marx, bize bu aşamadaki Slav sistemi için fazla bir şey söylemediğinden, bu konuyu yorumlamıyacağız. Öte yandan kadim sistem ile feodal sistemin iç çelişkileri hakkındaki görüşleri çapraşıktır ve birçok çözümü zor meselelerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Kadim sistemin başlıca özelliği, köleliktir. Ama Marx'ın bu sistemin temel iç çelişkileri hakkındaki görüşleri, köleliğin ileriye doğru iktisadî evrime engeller

çektığı ve böylelikle kendi çöküşünü meydana getirdiği yolunda basit bir görüş olmaktan uzaktır. Geçerken belirtelim ki, bu tahlile temel teşkil eden Akdeniz'in doğusundaki Yunan bölgelerinden çok, Batı Roma olduğu anlaşıyor. Örgütlenmesi, şehir örgütlenmesi olmasına rağmen, Roma, bir köylüler toplumu olarak başlar. Kadim tarih "toprak mülkiyetine ve tarıma dayanan siteler tarihidir". Kabilelerin gelişmeleri, ayrı kavimler arasında evlenmeler ve fetihlerle birlikte sosyal bakımdan nispeten daha yüksek ve daha alçak grupların meydana gelmesine sebep olduğundan bu toplum, eşit bir toplum değildir, ama Roma vatandaşı özünde toprak sahibidir, ve "komünün devamı, bütün üyelerinin, artı-zamanları komüne ait olup savaş vb. gibi komünal işlere ayrılan, kendi kendilerine yeten köylüler olarak yeniden-üretimidir". Çünkü, bu toplumun birinci ve en önemli işi, savaştır; çünkü, onun varlığını tehdit eden biricik tehlike toprağına göz dikmiş olan öteki topluluklardır ve nüfus arttıkça vatandaşları için toprak sağlamanın tek yolu, toprağı zorla işgal etmektir. Ama, bu gibi köylü komünlerinin savaşa ve yayılmaya eğilimleri, o komünün temeli olan köylü niteliğinin zamanla yok olması sonucunu verir. Bir ölçüye kadar kölelik, toprak mülkiyetinin merkezileşmesi, değişim, bir para ekonomisi, fetihler vb. bu topluluğun temelleriyle bağdaşabilir. Ama o ölçü aşıldı mı, bunlar o temellerin sarsılmasına ve o toplumun evrimini ya da bireyin evrimini imkânsız hale getirmesine sebep olacaktır. Demek ki, bir köle ekonomisinin gelişmesinden önce bile kadim sosyal örgütlenme biçimi, bu biçim içinde üreticiliğin gelişmesi temel bir mesele olmadığına ve olamayacağına göre, olumsuz olarak sınırlıdır. "Kadim toplumda hangi biçim toprak mülkiyetinin vb. daha verimli olduğu, azamî servet yarattığının araştır-

rılmasına tanık olmayız. ... Araştırılan şey, hangi mülkiyet biçiminin en iyi vatandaşları meydana getirdiğidir. Serveti, kendiliğinde bir amaç olarak kabul edenler, ancak —ulaştırma işlerini tekellerinde tutan— Ortaçağdaki Yahudiler gibi kadim dünyanın mesamatinde yaşayan birkaç tüccar kavimdir”.

Demek ki, bu toplumu çöküntüye götüren başlıca iki etken vardır. Birincisi, toplum içindeki sosyal farklılaşmadır ki, komünal ve özel toprak mülkiyetinin kadim bileşimi buna karşı bir korunma sağlamamaktadır. Birey olarak vatandaşın mülkiyetini kaybetmesi yani vatandaşlık niteliğinin temelini kaybetmesi mümkündür. Bunun olması, iktisadî gelişme ne kadar hızlıysa, o ölçüde muhtemeldir. Kadim toplumda özgürlüğe kavuşmuş kölelere bırakılan ticarete, zanaata, Client'lere ya da yabancılara karşı duyulan kuşku, ve yabancılarla ilişkiler kurmanın atı-ürünleri değişme isteğinin tehlikeli bir şey olduğuna inanış vb. işte buradan gelmektedir. İkincisi, tabii ki köleliktir. Çünkü, vatandaşlığı (ya da aynı şey olan toprak mülkiyetini) fatih komünün üyelerinin tekelinde bırakma zorunluluğunun kendisi tabii olarak fethedilenlerin köleleştirilmesine ya da serfleştirilmesine sebep olur. “Demek ki, kölelik ve serflik kabileciliğe dayanan mülkiyetin ileriye doğru gelişmesinden başka bir şey değildir.” Bu duruma göre “toplumun varlığını koruması, onun üzerine kurulu olduğu şartların tahribini gerektirmekte, ve onu, kendi zıddına çevirmektedir”. Başlangıçta bütün vatandaşlar tarafından temsil edilen “ortak mülk”, şimdi artık daha aşağı kademedeki insanlar ve köleler karşısında tam toprak sahipleri olarak kalabilen aristokrat patrisyenler tarafından, vatandaş olmayanlar ve köleler karşısında vatandaşlar tarafından temsil edilmektedir. Köle ekonomisinin iktisadî çelişkileri, Marx tarafından

burada hiç incelenmemektedir. *Formen*'de bu tahlil, genel bir düzeyde tutulmakta ve kadim toplumun temel çelişkisinin özel bir yönü olarak ele alınmaktadır. Antikçağda serfliğin değil de niçin köleliğin geliştiği de tartışılmamaktadır. Bunun, kadim Akdeniz'de daha o zaman ulaşılmış olan üretici güçlerin düzeyinden ve sosyal üretim ilişkilerinin çapraşıklığından ileri geldiği iddia edilebilir.

Demek ki, kadim tarzın çöküşünün açıklaması, o tarzın sosyal ekonomik karakterinde üstü örtülü olarak vardır. Emegin daha yüksek verimliliğini mümkün kılan öteki "yeni biçimlerden, emek bileşimlerinden" ayrı olarak, bu tarzın, niçin kaçınılmaz olarak feodalizme varması gerektiği hususunda mantıkî bir sebep gösterilmemektedir. Öte yandan, kadim tarzdan, doğrudan doğruya kapitalizme geçiş, söz konusu değildir.

Kapitalizmin içinden geliştiği feodalizme geldiğimiz zaman, mesele, büsbütün çözülmesi güç bir hal almaktadır. Çünkü Marx, bize bu konu hakkında çok az şey söylemektedir. *Formen*'de feodalizmin iç çelişkileri için kadim tarzınki ile kıyaslanabilen bir şemaya rastlanmamaktadır. (Kölelik gibi) serfliğin de ciddi bir tartışması yapılmamaktadır. Gerçekte bu iki üretim ilişkisi, çok defa birleştirilmekte ve bazan da "egemenlikle bağımlılığın ilişkisi" gibi genel bir deyimle özgür emekçinin durumuyla kıyaslanmaktadır.²⁹ 1857-58'de kapitalizmin çıktığı feodal toplum unsuru, 1845-46'da olduğu gibi *şehirdir* — özellikle şehir tüccar ve zanaatçıları. "Emegin, üretimin objektif şartlarından ayrılması" için bir temel sağlayan şey, Ortaçağda çeşitli zanaatlarda görüldüğü gibi, üretim araçlarının mülkiyetinin komünal nitelikten kurtuluşudur. Kapitalist evrimin te-

²⁹ *Kapital*'in III. kitabında da genel anlamında kullanılmaktadır. Örneğin (Berlin, 1956 edn.) 357, 665, 684, 873, 885, 886, 937.

melini sağlayan aynı gelişmedir: toprak mülkiyetinin yanında ve onun dışında “çalışan bir mülk sahibinin” ortaya çıkışı “toprak mülkiyetinin özel bir yönü olmayan (Akzident) ve onun çerçevesi içinde kalmayan” zanaat ve emeğin şehir içinde evrimi.

Tarımsal feodalizmin bu süreç içindeki rolü incelenmemektedir, ama bu rolün olumsuz olduğu tahmin edilebilir. Bu sürecin belli bir anında, köylü, ücretli emekçi haline gelmek üzere toprağından ayrılabilir; serf, senyöründen ayrılabilir. Bunun, toprak köleliğinin ilgası biçimini alması, özgür köylünün özel mülkiyeti biçimini alması ya da ortakçı çiftçinin mülkiyeti biçiminde yahut da herhangi bir başka biçimde belirmesi önemli değildir. Önemli olan bu biçimlerden hiç birinin insanların hiç değilse özgür bir gücü temsil eden iş-gücü haline gelmelerine engel olmamasıdır.

Bununla birlikte, bu nokta, *Formen*'de değil, *Kapital*'in Üçüncü Cildinde geliştiriliyorsa da, serflik ve benzeri bağımlılık ilişkileri, iktisadî bakımdan anlamlı olarak kölelikten farklıdır. S erf, senyörün kontrolü altında olmasına rağmen, gerçekte ekonomik bakımdan bağımsız bir üreticidir; köle öyle değildir.³⁰ Serflik düzeninden senyörleri çıkarınız, bir küçük tüketim maddeleri üretimi kalır, plantasyonları kölelerden ayırınız (köleler başka iş yapmadıkları sürece) ortada ekonomi diye bir şey kalmaz. “Demek ki, zorunlu olarak kişisel bağımlılık ilişkileri gerekiyor, bağımlılığın ölçüsü ne olursa olsun bir kişi özgürlüğü-yoksunluğu gerekiyor. İnsanın toprak parçasına zincirle bağlı bulunması, onun ancak eklentisi olması gerekiyor, kısaca, kelimenin tam anlamıyla, kölelik gerekiyor.” (*Kapital*, III, s. 841). Çünkü, serflik şartlarında, serf, senyörün şu ya da bu biçimde edindiği artı-emeği üretmek-

³⁰ *Kapital*, III, 841.

le kalmaz, ama aynı zamanda kendisi için de bir kâr biriktirebilir. Çeşitli sebeplerden ötürü, feodalizm gibi iktisadî bakımdan ilkel ve gelişmemiş bir sistemde artı-emegın geleneklerle tespit edilmiş değişmez bir şey olarak kalması eğilimi bulunduğuna göre ve “serfin iş-gücü, sadece tarımda değil tarımla ilgili imalâtta ve ev imalâtında da kullanıldığına göre, burada belirli bir iktisadî evrim için imkân vardır...” (*Kapital*, III, s. 844-45).

Formen'de “iktisat tarihini” özetlemeyi amaç edinmediği için, Marx, serfliğin bu özel yönlerini, köleliğin iç çelişkilerinden fazla incelememektedir. Gerçekten o, başka yerlerde de olduğu gibi —ama burada daha genel biçimde— kapitalizm öncesi sistemlerinin iç dinamiğine ancak kapitalizmin ön şartlarını açıkladıkları ölçüde ilgi göstermektedir.³¹ O, burada, sadece iki olumsuz soruyla ilgileniyor: feodalizmden gayri kapitalizm öncesi sosyal-ekonomik biçimlerden niçin “emek ve “sermaye” doğmamıştır? Ve niçin tarımsal biçimiyle feodalizm bunların çıkmasına izin verdi ve önlerine aşılması zor engeller dikmedi?

Bu, onun incelemesindeki göze batan boşlukların sebebini açıklar. 1845-46'da olduğu gibi, burada da, feodal tarımın kendisine özgü *modus operandi*'sini (işle-tarzını) ele almıyor. Burada, feodal site ile köy arasındaki özel ilişkilerin açıklaması yoktur. Birinin ötekini niçin üreteceği de açıklanmamaktadır. Öte yandan, bu, şu anlama gelmektedir ki, Avrupa feodalizmi benzeri olmayan bir biçimdir, çünkü, bu sistemin hiç bir başka şekli, kapitalizmin evrimi konusundaki marksist teori için temel önem taşıyan Ortaçağ sitesinin doğmasını

³¹ Feodal tarım konusunu ayrıntılarıyla incelediği *Kapital*'in III. kitabında bile Marx toprak mülkiyetinin değişik tarihi biçimlerini tahlil etmek niyetinde olmadığını açıkça belirtir. Bkz. bölüm 37. s. 662 ve 842.

sağlıyamamıştır. Marx'da, Avrupa'nın dışında (ve belki de Marx'ın hiç bir yerde ayrıntılı olarak incelemeyeceği Japonya dışında) genel olarak varolan üretim tarzı anlamında feodalizm için, bu sistemin kapitalizme dönüşme eğilimini açıklayan bir "genel gelişme kanunu" arama yetkisini bize veren hiç bir şey yoktur.

Formen'de incelenen şey, "Cermen sistemi", yani özel bir sosyal yapı tipi meydana getirme eğiliminde olan ilkel komünalizmin çeşitlerinden biridir. Burada önemli olan noktanın daha önce de gördüğümüz, kadim toplumdaki köylü sitelerinde olduğu gibi iktisadî bakımdan kendi kendilerine yeten dağınık aile birimlerinin meydana gelişidir: "her bireysel aile ocağı (kadınların eklenti niteliğinde ev işleri dışında bir imalâtı olmayan) bağımsız bir üretim merkezini teşkil eden bütün bir ekonomiyi içinde barındırmasıdır. Antik dünyada ekonomik bütünü teşkil eden site ve çevresindeki topraktı (*Landmark*); Cermen dünyasında ise, bireysel aile ocağıdır." Bu aile ocağının varlığının güvenliğini aynı kabilenin benzer aile ocaklarına onu bağlayan bağlar sağlar; o bağlar ki, bütün aile ocaklarının savaşa karar vermek gibi, dini tartışmak gibi, aradaki anlaşmazlıkları çözüme bağlamak ve genel olarak ortak güvenliğini sağlamak gibi konuları görüşmek üzere, zaman zaman bir araya gelerek yaptıkları toplantılarda ifadelerini bulmaktadır. Aralarında meralar, av alanları vb. gibi ortak mülkiyet bulunduğu hallerde, her üye bunlardan Antik toplumda olduğu gibi bütün komünün temsilcisi olarak değil, birey olarak yararlanmaktadır. Roma sosyal örgütlenmesinin idealini, pansiyoner öğrencilerin, toprağın ve binaların, pansiyoner öğrenciler camiasının topluluğunun bir parçası oldukları ölçüde, ortak sahibi bulundukları, ama tek tek ele alındıklarında, bunların ne tümünün, ne de bir kısmının "sahipleri" sayıla-

rınyacakları bir Cambridge ya da Oxford kolejine kıyas-
lıyabiliriz. Buna karşılık, Cermen sistemini bireyin bir
lojmanı, birey olarak işgal etmesinin onun kooperatifin
öteki üyeleriyle birliğine ve işbirliğine bağlı bulunduğu,
ama bununla birlikte bireysel mülkiyetin tanımlanabilir
biçimde var olduğu bir gayrimenkul kooperatifi ile kı-
yaslıyabiliriz. İktisadî bireyleşme potansiyeli daha bü-
yük olan bu gevşek toplum biçimi “Cermen sistemini”
(feodalizm yoluyla) burjuva toplumunu doğrudan doğ-
ruya atası durumuna getirebilecektir.

Bu sistemin nasıl olup da feodalizme dönüştüğü in-
celenmemektedir, ama (örneğin savaş ve fetihlerin et-
kisi gibi) birçok iç ve dış sosyal farklılaşma imkânları
akla gelmektedir. (Kadim sistemde olduğu gibi Cermen
sisteminde de “savaş hem toplumun korunması için,
hem de mülk edinilmesi için bu cinsten ilkel komünlerin
başta gelen ödevi olduğuna göre (natürwüchsing)”
Marx’ın askerî örgütlenmeye büyük önem verdiği tah-
min edilebilir. Bu, krallığın Töton kabileleri arasında
askerî önderliğin biçim değiştirmesinden meydana gel-
diğinin anlatıldığı Engels’in *Ailenin Kökeni* adlı kita-
bında ileri sürülen sonraki açıklamadır. Marx’ın başka
biçimde düşündüğünü sanmak için bir sebep bulunma-
maktadır.

Feodalizmin iç gelişikleri nelerdi? Nasıl oldu da
kapitalizme dönüştü? Bu problemler, M. H. Dobb’un
1950’lerin başında yazmış olduğu *Kapitalizmin Gelişme-
si Üzerinde İncelemeler* adlı eserinin sebep olduğu ulus-
lararası sert tartışmada ve S.S.C.B.’de kısa bir süre
sonra “feodalizmin temel iktisadi kanunu” konusu üze-
rindeki tartışmada olduğu gibi marksist tarihçiler bu
meselelere artan bir ilgi göstermişlerdir. Her iki tartış-
manın da erdemleri ne olursa olsun —ve birincininkiler
ikincinin erdemlerinden çok gibi görünmektedir— her

ikisinin de ortak eksikliği Marx'ın bu konudaki kendi görüşüne işaret eden bir şeye rastlanmamasıdır. Marx'ın, Dobb'un görüşüne, feodal çöküntünün "feodalizmin bir üretim sistemi olarak verimsizliği ile birlikte egemen sınıfların artan gelir ihtiyaçlarının" sebep olduğu görüşüne katılması pek alâ mümkündür. Her ne kadar Marx, feodal egemen sınıfın taleplerinin nisbeten esneklik göstermediğini ve bu sınıfın bunların geleneğe uygun olarak tespit etme eğilimini gösterdiğini belirtmişse de.³² Marx'ın "rant için mücadelenin feodal toplumun 'başlıca hareket ettirici etkeni' olduğu" yolundaki R. H. Hilton'un görüşüne katılması da mümkündür, ama o, Porşnev'in sömürülen yığınların savaşının bu hareket ettirici güç olduğu yolundaki aşırı ölçüde basit görüşünü her halde reddederdi. Ama önemli olan nokta şudur ki, Marx, hiç bir yerde bu kanıtlara açıkça itibar etmemektedir; hele *Formen*'de bunu kesin olarak söyleyebiliriz.

Bu tartışmalara katılanlar içinde Marx'ın tanımlanamayan çizgisini izlediğini söyleyebileceğimiz birisi varsa, o da P. M. Sweezy'dir. O, (Marx'a uygun olarak) feodalizmin bir kullanım için üretim sistemi olduğunu³³ ve böyle iktisadi şekillenmelerde "üretimin kendinin niteliğinden sınırsız bir artı-emek susuzluğu doğmadığını" (*Kapital*, I, 219) iddia etmektedir. Demek ki, çöküşün asıl etkeni, feodal köy ile onun marjında gelişen kasaba arasındaki çelişki ve karşılıklı etkileme yoluyla faaliyette bulunan ticaretin büyümesi oldu (*Transition*, 2, 7—12). Bu görüş *Formen*'in savunduğu görüşe pek benzerdir.

Marx'a göre, feodalizmden kabitalizmin çıkıp geliş-

³² *Kapital*, III, 843-5.

³³ Marksistler genel olarak bu görüşe karşı çıkmazlar, ama bu, kullanım-değeri üretimi sistemlerinin bazan doğal ekonomi sistemleri de oldukları görüşüyle karıştırılmamalıdır.

mesini açıklamak için, üç fenomenin birleşmesi gerekir: birincisi yukarda da gördüğümüz gibi belirli bir noktada köylünün “serbest bırakılmasına” imkân veren bir tarım sosyal yapısı; ikincisi, uzmanlaşmış, bağımsız tarım dışı emtia üretimi zanaat yoluyla sağlanan kasaba zanaatı; üçüncüsü, ticaret ve tefecilikten sağlanmış olan nakit servetin birikimi (Marx’ın bu sonuncu noktada tutumu kesindir.) Bu cinsten para birikiminin meydana gelişi “burjuva ekonominin tarih öncesine özgü bir şeydir”; ve bunlar, henüz sermaye değildir. Para birikiminin varlığı, giderek bunun görünüşte egemenliği, otomatik olarak kapitalist gelişme sonucunu vermez, öyle olsaydı “Eski Roma, Bizans vb. tarihlerini, özgür emek ve sermaye ile sona erdirirlerdi”. Ama para birikimi şarttır.

Kasabadaki zanaat unsuru da aynı ölçüde gereklidir. Marx’ın bu konudaki gözlemleri pek kesin değildir, ama, tahlilinde buna önem verdiği açıktır. Onun özellikle belirttiği, her şeyden önce zanaat emeğinin ustalığı, gururu ve örgütlenmesidir.³⁴ Ortaçağ zanaatının meydana gelişinin en büyük önemi, bunun, “emeği zanaat tarafından tayin edilen bir ustalık haline getirmekle, onun mülkiyet olmasında ve sadece bir mülkiyet kaynağı olmaktan çıkmasında” ve böylelikle Ortaçağ zanaatının emekle öteki üretim şartları arasında, komünal üretimdekinden daha yüksek derecede bir bireyleşmeyi ifade eden ve özgür emekçiler kategorisinin meydana gelmesini mümkün kılan bir potansiyel ayrılmayı yaratmasındadır. Aynı zamanda, feodal zanaat, ayrı ayrı üretim maharetlerini ve onlara gereken aletleri de geliştirir. Ama esnaf loncası aşamasında “çalışma aracı, ça-

³⁴ Wüldiges Zunftwesen (“Lonca sisteminin ululuğu”) gibi, ya da “yarı artistik, yarı kendisi için başarılı iş” gibi duygusal ve övme niteliğinde sözler sık sık sarfedilmektedir.

lışanla o kadar birbirine kaynaşmış durumdadır ki, bu araç, gerçekte dolaşım konusu değildir". Bununla birlikte, kendisi, tek başına emek pazarını yaratamazsa da, değişim için üretimin ve paranın gelişmesi "ancak, sermaye ve ücretli emek üzerine değil, emeğin loncalarda örgütlenmesine vb. dayanan bir kasaba zanaat faaliyeti ön-şartıyla" emek pazarını yaratabilir.

Ama bütün bunlar, aynı zamanda, değişebilen bir köy yapısını gerektirmektedir. Çünkü, kapitalizm, "tüm tarım bölgelerini kullanım-değerleri için değil, değişim-değerleri için üretime sokmadan" gelişemez. Kadim toplum insanların zanaatları küçümsemelerine, onlara güvensizlik duymalarına rağmen, "kasaba zanaat faaliyetine" benzer bir şeyi yaratmış oldukları halde, gene de büyük çapta bir sanayi yaratmamış olmalarının bir sebebi budur. Feodal köy yapısı niçin değişebiliyor, ona alt tabakalık eden Cermen sisteminin özellikleri dışında bize bir şey söylenmiyor ve gerçekten bu aşamada Marx'ın üzerine aldığı savunmanın çerçevesi içinde bunun gereği de yok. Değişim ekonomisinin büyümesinin bazı etkilerinden geçerken söz ediliyor. "[Emeğin üretimin objektif şartlarından — besi, hammadde, aletler] ayırımı süreci kısmen [para olarak servet] olmadan da meydana gelmiştir". Genel bir tabloya en çok yaklaşan, sermayenin başlangıçta yer yer *mahallî olarak* (italikler Marx'ın) eski üretim tarzlarının *yanında* (italikler Marx'ın) belirttiği, ama sonra eski üretim tarzını her yerde alt ettiği yolundaki sözleridir.

Yabancı pazar için imâlat ilk önce uzun mesafe ticareti temeli üzerinde ve bu cinsten ticaret merkezlerinde, lonca zanaatında değil, ama loncanın kontrolü altındaki en az kalifiye tarımsal ek mesleklerde, iplik bükme ve dokuma gibi mesleklerde ilk olarak belirir, ama aynı zamanda doğrudan doğruya deniz ulaştırma-

sı ve gemi inşaatı kollarında da bu olabilir. Öte yandan köylerde ortakçılığa ve köy halkının özgür gündelikçi emekçiler haline gelmesine tanık olunur. Bütün bu üretim daha başlangıçta bir kitle pazarının varlığını gerektirmektedir. Şehirlerde loncalar dışında bir gündelikçiler sınıfı, kelimenin tam anlamıyla bir proletaryanın yaratılmasına yardım ederken, serfliğin ortadan kaldırılması ve manüfaktürlerin belirmesi, üretimin bütün sektörlerini derece derece kapitalist kollar haline getirir.³⁵

Ek köy zanaatlarının yok olması sermaye için, sanayi ya da manüfaktür üretiminin eski tarzda tarım bölgelerinin tüketim maddeleri bakımından ikmalinin yerini alması temeli üzerinde sermaye için, bir iç pazar meydana getirir. “Bu süreç toprak emekçilerini üretim şartlarındaki mülklerinden (serf mülkiyeti olsa da) ayrılmasından otomatik olarak (von selbst) belirir.” Zanaatın sanayi biçimine girmesi daha sonra olur, çünkü bu, üretim metotlarında fabrika üretimine imkân verecek kadar büyük bir ilerlemenin sağlanmasını gerektirir. İşte Marx’ın kapitalizm-öncesi şekillenmelerini özel olarak inceliyen el yazısı burada bitiyor. Kapitalizmin gelişmesinin değişik aşamaları tahlil edilmektedir.

IV

ŞİMDİ de Marx ve Engels’in daha sonraki düşünüş ve incelemelerinin, *Formen*’de ifade edilmiş olan genel fikirleri değiştirme, geliştirme ve devam ettirme yolunda ne ölçüde etkili olduklarını araştıralım.

Özellikle ilkel komünalizmi inceleme alanında gelişme olmuştur. Hiç şüphe yok ki, *Kapital*’in 1867’de

³⁵ Marx, burada şehir zanaatlarının potansiyel işveren ve potansiyel ücretli emekçi olarak ayırdedilmesini pek önemsememektedir.

yayınlanmasından sonra, Marx, sosyal gelişmenin bu aşamasına büyük ilgi duymuş ve 1873'den başlayarak büyük bir tutkuyla okuduğu Maurer, Morgan ve geniş Rus literatürü, ona 1857-1858'de henüz bulunmayan sağlam bir inceleme temeli sağlamıştır. *Kapital*'in III. cildindeki çalışmalarının tarıma doğru yönelmesinden başka, bu ilgiyi açıklayan iki sebep akla gelmektedir. Birincisi, Rus devrimci hareketinin gelişmesi, Marx ve Engels'i, Avrupa Devrimi konusundaki umutlarını Rusya'ya bağlamaya doğru yöneltti. (Marx hakkında hiç bir yorum, onun, devrimi, sadece Batının ileri sanayileşmiş ülkelerinden beklediği yolundaki yorum kadar yanlış ve kaba-saba bir yorum olamaz.)³⁶ Konuyu, Marx'a da danışan Rus Devrimcileri arasında köy komününün durumu teorik alanda en önemli görüş ayrılıklarından biri olduğuna göre, Marx'ın bu konuyu uzun uzadıya incelemiş olması tabiidir.

Marx'ın görüşlerinin —oldukça umulmadık biçimde— Rus köy komününü, daha önce kapitalist gelişme sonucunda dağılmadan, sosyalizme geçişe bir temel teşkil edebileceğine inanan Narodnik'lerin görüşüne eğilimli oluşu ilginçtir. Bu görüş, Marx'ın daha önceki tarihi düşününün doğal bir sonucu değildir ve (bu noktada Narodnik'lere karşı bir tutumu benimseyen) Rus marksistleri tarafından da ya da daha sonra gelen marksistler tarafından da benimsenmemiştir, ve zaten tarih bu görüşü yalanlamıştır. Belki Marx'ın bu görüşe bir teorik doğrulamayı formüle ederken kendini pek rahat hissetmediği de söylenebilir.³⁷ Onun bu tutumu, Engels'in bir-

³⁶ Engels, 1870'lerin sonlarında, bir Rus devrimini umduklarını kaydeder, ve 1894'de "Batı'da işçi ihtilâlinin işareti olacak olan bir Rus devrimini, birbirini tamamlayan iki devrime" imkân hazırlayan bir şey olarak bakmaktadır. *Werke*, XVIII, 668. Başka referanslar için: Marx'ın Sorge'ye mektubu. 27.9.1877; Engels'in Bernstein'e mektubu, 22.2.1882.

³⁷ Vera Zasulic'e bir mektubunda, 1881. Bu mektubun 4 müsveddesi vardır, üçü yayınlanmıştır, *Werke* XIX. 384-406.

kaç yıl sonra aynı konuyu tartışırken temel marksist geleneğe parlak ve açık biçimde dönüşüyle —ve Rus marksistlerini desteklemesiyle— ilginç bir çelişki teşkil eder.³⁸ Ama bu tutum, bizi, Marx'ın ilkel komünizme karşı artan ilgisini açıklayan ikinci sebebe götürür: kapitalist topluma karşı artan kin ve küçümseme duygusu. (İhtiyarlayan Marx'ın, genç Marx'ın ihtilâlcî hararetini biraz yitirdiği yolundaki görüş, marksizmin devrimci eylemini bırakıp da teorisine hayranlıklarını hâlâ sürdüren bazı eleştirciler tarafından benimsenen bir görüştür.) Öyle anlaşıyor ki, başlangıçta, Batı kapitalizminin insanca olmamakla birlikte, tarihî bakımdan kapitalizm-öncesinin durgun ekonomisine kıyasla, ilerci nitelik taşıyan Batı kapitalizmini başlangıçta selâmlıyan Marx, bu düzenin insanlık duygusuna aykırı niteliği karşısında artan bir ürküntü duydu. Onun ne kadar geri bir biçimde olursa olsun ilkel toplumdaki olumlu sosyal değerlere hayranlık duyduğunu biliyoruz. Ve 1857-1858'den sonra —hem *Kapital*'in III. Kitabında,³⁹ hem de Ruslarla olan tartışmalarında— o, artan bir şevkle, ilkel komünün yaşama gücünü, tarihî çözülmeye karşı direnişini ve giderek —belki de sadece Narodnik'lerle olan tartışmasında— bu ilkel toplumun tahribe uğramadan daha yüksek bir ekonomi biçimine gelişme yeteneğini ileri sürmüştür.⁴⁰ Burası, Marx'ın (En-

³⁸ Nachwort (1894). "Soziales aus Russland" (Werke, XVIII, 663-4).

³⁹ *Kapital*, III, 365-6.

⁴⁰ G. Lichtheim, kapitalizme karşı düşmanlık duygusunun artmasına ve ilkel komünizmin kalıntılarına karşı duyulan eğilime dikkati çekmekle haklıdır. Ama Marx'ın 1858'de bu ikincisini tamamen olumsuz olarak değerlendirdiğini söylerken yanılmaktadır. Komünizmin daha yüksek bir düzeyde ilkel komünalizmin bir yeniden yaratılışı olacağı yolundaki görüş eski sosyalist görüşlerdendi. "İnsan dehası, -der Fourier- o ilkel mutluluğun yollarını keşfedip onu çağdaş sanayiın şartlarına uydurabil-melidir." Genç Marx, 1842'de şöyle yazıyordu: "18. Yüzyılda itibarda olan bir hayal, doğa durumunu, insan doğasının gerçek durumu olarak kabul ediyordu. İnsanlar kendi gözleriyle İnsan Fikrini görmek istiyorlardı ve

gels'in *Ailenin Kökeni*'nde⁴¹ bulabileceğimiz gibi) genel olarak ilkel evrim ve özel olarak tarım toplumu hakkındaki görüşünü ayrıntılı olarak sunmanın yeri değildir. Bununla birlikte, bu konuda iki genel gözlemi belirtmek yerinde olur. Birincisi, sınıflar-öncesi toplumun, Marx'ın şimdi tümünü "arkaik şekillenme" ya da "tip"⁴² diye adlandırma eğilimini gösterdiği, kendi tarihi ve gelişme kanunları olan, ve kendi çeşitli sosyal-ekonomik örgütlenmeleri bulunan kendi başına büyük ve çapraşık bir tarihi çağı teşkil etmesidir. Açıkça anlaşılıyor ki, bu çağ, *Formen*'de söz konusu edilen ilkel komünalizmin dört temel varyantını ihtiva etmektedir. Belki de bu çağ (gelişmiş sosyal-ekonomik şekillenmeler içinde en ilkel olduğunu gördüğümüz) "Asya Tarzı"nı da ihtiva etmektedir. Ve bu tipin ilkel niteliği, onun *Anti-Dühring*'de ve *Ailenin Kökeni*'nde⁴³ konu Engels tarafından sistemli olarak incelendiğinde niçin ele alınmadığını açıklar. Marx ve Engels'in, içinden değişik tipte egemen sınıfların çıkıp gelişeceği komünal çözülmenin bir çeşit ara tarihi aşamasını da akıllarından geçirdikleri düşünülebilir.

bunun için "doğal İnsan" yarattılar. Kılı derisinin safdilliğinin kanıtı olduğu Papagenos. 18. Yüzyılın son 10 yılında, ilkel kavimlerde kökenden gelme bir bilgelik olduğu sanılıyordu. Ve kuş meraklıları, her yerde kuşları yakalamanın en etkili yolu bu olduğu inancıyla İrakua'ların ya da Hindlilerin seslerini taklit ediyorlardı. Bütün bu tuhafıklar **kaba ve ilkel** şartların, **gerçek** şartların saf bir yansıması olduğu yolundaki doğru görüşe dayanmaktaydı." (Werke I, 78), ayrıca bkz: Marx'ın Engels'e 23.3. 1868 tarihli, 'Maurer'in tarihe katkısı' konusundaki mektubu.

⁴¹ Marx'ın yazmak istediği bir eserdi ve bunun için yığın halinde notlar hazırlamıştı. Engels bu notlara mümkün olduğu kadar dayanmıştır. Bkz: (Werke, XXI, 27.)

⁴² Vera Zasulic'e mektupun suretleri.

⁴³ "Kölelik ilk sömürme biçimidir. Ve antik çağa aittir; bunu Ortaçağın serfliği ve zamanımızın ücretli emeği izledi. Bunlar uygarlığın üç büyük döneminin karakteristiği olan üç büyük bağımlılık biçimleridir. (Werke, XXI, 170.). Besbelli ki burada, Marx'ın "Asya tarzı" diye adlandırdığı biçimi, bu üç başlıktan birinin kapsamına sokmak yolunda bir çaba söz konusu değildir. O, bu tarzı, "uygarlığın" tarih öncesine ait bir şey olarak konu dışında bırakmaktadır.

İkincisi, “Arkaik” sosyal evrimin tahlili, *Alman İdeolojisi*nde ve *Formen*’de özet halinde verilen tahlille her bakımdan bağdaşır. Bu tahlil, örneğin insanın (*cinsel*) ve ailenin yeniden üretiminin büyük önemine *İdeoloji*’de⁴⁴ kısaca değinilmesine karşılık, *Ailenin Kökeni*’nde Morgan’dan yararlanılarak geliştirilmesinde olduğu gibi, ya da Vera Zasuliç’e mektubun müsveddelerinde bulunan tarımsal komünün çözülme aşamalarını çizmek için ilkel komünist mülkiyetin özet halindeki tahlilin (Marx’ın etkisinde kalmış olan Kovalevsky gibi bilim adamlarının ışığında) tamamlanmasında ve değiştirilmesinde olduğu gibi, konuyu sadece daha fazla işlenmiş olarak sunmaktadır.

Marksizmin kurucularının incelemelerini devam ettirdikleri bir ikinci alan da feodal dönemdi. Bu, daha çok Engels’in ilgilendiği bir konuydu.⁴⁵ Engels’in feodalizmin kökenleri ile ilgili çalışmalarının önemli bir kısmı, Marx’ın ilkel komünal biçimler üzerine incelemelerinin tekrarı sayılabilir. Bununla birlikte Engels’in ilgilendiği şeyin Marx’inkinden biraz değişik olduğu anlaşılmaktadır. Her halde Engels, ilkel toplulukların yaşamada direnmesi ya da çözülüp dağılmasından çok, feodalizmin yükselişi ve çöküşüne ilgi duymaktaydı. O, serf tarımının dinamiğine Marx’dan daha yakından eğilmişti. Marx’ın hayatının son yıllarına rastlayan bu meseleler üzerinde elimizdeki tahliller, Engels tarafından formüle edilmiştir. Üstelik Engels’in çalışmalarında siyasi ve askerî unsur önemli bir rol oynamaktadır. Ve nihayet Engels, (kişisel ilişkileri bulunduğu İrlanda’yı

⁴⁴ Werke, III, 29-30.

⁴⁵ *Anti-Dühring*, *Ailenin ... Kökeni*, “Mark” üzerinde kısa inceleme ve *Alman Köylü Savaşı* yayınlanmış olan eserlerin başlıcalarıdır. Ama Alman ve İrlanda Ortaçağ tarihi hakkında (çoğu tamamlanmamış müsveddeleri ve notları da vardır) bkz: Werke, XVI, 459-500; XIX, 425-521; XXI, 392-401.

bir iki defa ele alması dışında) hemen hemen bütün dikkatini Ortaçağ Almanya'sı üzerinde topladı ve mil-
liyetin yükselişi ve tarihî gelişmede fonksiyonu konusuy-
la Marx'dan daha çok ilgilendi. İkisi arasındaki farklar-
dan bir kısmı da Engels'in, Marx'a kıyasla daha az genel
bir düzeyde incelemesini yapmasıdır; marksizm alanın-
da ilk adımlarını atanların, onu çok kere daha kolay an-
lamalarının ve daha büyük bir ilgiyle okuyabilmelerinin
bir sebebi budur. Ama bu, her zaman böyle değildir.
Bununla birlikte, iki adam, Siyamlı ikizler olmadıkları
halde ve (Engels'in de teslim ettiği gibi) Marx'ın daha
derin bir düşünür olmasına rağmen, genellikle Engels'in
aleyhine olarak iki adamı karşılaştırmak yolundaki bu-
günkü eğilimden kaçınmalıyız. İki adam, Marx'la En-
gels'in yaptığı gibi kırk yıl boyunca en sıkı bir işbir-
liği yapmışlarsa, birinin ötekinin aklından geçenleri bil-
diğini tahmin edebiliriz. Hiç şüphe yok ki, Marx (kendisi
sağken yayınlanan) *Anti-Dühring*'i yazmış olsaydı, bu
eserin değişik olması ve bazı yeni ve derin görüşleri ih-
tiva etmesi mümkündür. Ama eserin muhtevasıyla gö-
rüş ayrılığına düşebileceğini düşünmemiz için hiç bir
sebeptir yoktur. Aynı şeyi Engels'in, Marx'ın ölümünden
sonra yazmış olduğu, eserleri için de söyleyebiliriz.

Engels'in (sadece Avrupa'yı kapsayan) feodal geliş-
me üzerine tahlili, 1857-1858'in son derece global tahli-
linin bıraktığı boşlukları doldurmaya çalışıyor. İlk ola-
rak bu tahlil, antik dünyanın çöküşüyle feodal tarzın
yükselişi arasında, birinin yabancı barbar istilâcılar ta-
rafından ötekinin enkazı üzerinde kurulmuş olmasına
rağmen, mantıkî bir bağ kuruyor. Antik çağda tarımın
biricik mümkün olan şekli, köleleriyle Latifundium idi,
ama belirli bir noktanın ötesinde bu sistem ekonomik
olmaktan çıkacak ve küçük ölçüde tarıma "bu biricik
biçime (Lohnende)"⁴⁶ bir kere daha yolu açacaktı. O

andan başlayarak antik tarım, daha o zaman, yarı yarıya Ortaçağa karışmış bulunuyordu. Küçük ölçüde çiftçilik, feodal tarımın egemen biçimiydi; köylünün bir kısmının özgür oluşu, bir kısmının da senyöre bağlı olarak çeşitli yükümlülükler altında tutuluşu burada pek önemli değildir. Kasabalarda da kendi üretim araçlarına sahip bulunan küçük mülk sahiplerinin sağladıkları aynı ufak ölçüde üretim tipi hâkimdi.⁴⁷ Her ne kadar o şartlarda bu, en ekonomik üretim biçimi idiye de, feodal dönemin başlarında, iktisadî hayatın genel geriliği, ufak ölçüde tarımı da sınırlamaktaydı. Yöresel otarşının egemenliği, ancak marjinal bir fazlanın dışarıya satışına ya da sunulmasına imkân bırakıyordu. Bu üretim biçimi (zorunlu olarak geniş toprakların ve o toprakları işleyen kişilerin kontroluna dayanması zorunlu olan) senyörler egemenliği sisteminin yönetici rol oynayan büyük toprak sahiplerinin ve küçük bağımlı köylülerin meydana gelmesi sonucunu kaçınılmaz biçimde veriyor, ama bu biçim, aynı zamanda, bu büyük toprakların, eski kölelik metotlarıyla ya da büyük ölçüde geliştirilmiş modern serf tarımı yoluyla işlenilmesini imkânsız kılıyordu; Charlemagne'in imparatorluk "villalarının" başarısızlığı bunu ispat eder. Tek istisna "anormal sosyal birimler olan" ve bekârlığa dayanan manastırlar olmuştur; bunların olağanüstü ekonomik başarıları istisna olarak kalacaktır.⁴⁸

Bu tahlil, yukarı Ortaçağda büyük tarım malikâne-lerinin rolünü az çok küçümsüyorsa da, sosyal, siyasî ve malî birim olarak büyük mülkle, üretim birimi olarak büyük mülk arasında yaptığı ayırım bakımından önem taşımaktadır. Tahlil, aynı zamanda, yerinde olarak, feo-

⁴⁷ Ailenin Kökeni, Werke. XXI, 144.

⁴⁸ Ailenin Kökeni'nden. 148-9.

⁴⁷ Anti-Dühring, Werke, XX, 164, 220, 618.

dal düzende, köylü tarımının, malikâne tarımı üzerinde üstünlüğüne işaret etmektedir. Bununla birlikte, serfiliğin ve feodal senyör iktidarının kökenini biraz gölgede bırakmaktadır. Engels'in bize bu konuda verdiği açıklama, iktisadî olmaktan çok, sosyal, siyasî ve askeri niteliktedir. Özgür Töton köylüleri, devamlı savaşlar yüzünden yoksul düşmüşlerdi. Kral iktidarı güçsüz olduğundan, köylüler soyluların ve papazların himayesine sığınmak zorunda kaldılar.⁴⁹ Bunun derin sebebi kan bağlarına dayanan bir sosyal örgütlenme biçiminin verimli fetihlerle kendisinin yarattığı geniş siyasî yapıları yönetmeye ya da kontrol etmeye gücünün yetmemesidir; bu durum, otomatik olarak sınıfların ve bir devletin ortaya çıkmasını gerektiriyordu.⁵⁰ Bu kadar basit biçimde formüle edilmiş olan bu varsayım pek doyurucu değildir, ama varsayımın şu olumlu yanı vardır: sınıfların kökenini sosyal yapının çelişkileriyle açıklamaya çalışmaktadır (ve ilkel bir iktisadî determinizm ile yetinmemektedir). Örneğin kölelik konusunda 1847-1848 metinlerindeki düşünce çizgisini sürdürmektedir.

Feodalizmin çöküşü, bir kere daha, zanaatların ve ticaretin gelişmesine, şehir ve köy arasındaki iş-bölümü ve çatışmaya bağlıdır. Tarımın gelişmesi bakımından bu çöküş, feodal senyörün tüketim maddeleri (silâhlar veya teçhizat) talebinin artması biçiminde ifadesini buldu.⁵¹ Belli bir noktaya kadar —tarımın teknik şartlarının durgunluğu göz önünde tutulursa—, köylüden elde edilen fazlanın artışı ancak ektansif olarak, yani yeni toprakları tarım altına alarak, yeni köyler kurarak sağ-

⁴⁸ Ailenin Kökeni'nden, 148-9.

⁴⁹ Aynı eser, 146-8.

⁵⁰ Aynı eser, 146, 164. Mark (Werke, XIX, 324-5).

⁵¹ Mark, 326-7. Şehirde yapılan silâhlara duyulan ihtiyaç için bkz: Engels'in müsveddesi, *Über den Verfall des Feudalismus und das Aufkommen der Bourgeoisie*, (Werke, XXI, 392).

lanabilirdi. Ama bu, “serf olsunlar, özgür köylü olsunlar tarımcılarla dostça anlaşmayı” gerektiren bir şeydi. Bundan ötürü ve aynı zamanda senyör iktidarının ilkel biçimi, sömürmeyi yoğunlaşmaya doğru itmediği için ve zamanla köylünün yükü hafiflediği için, özellikle 18. Yüzyıldan sonra köylülerin özgürlükleri hissedilir biçimde artmaya başladı. (Engels’in bilmesine imkân olmayan yukarı Ortaçağda malikâne tarımı pazarının gelişmesini ve 14. Yüzyıldaki “feodal bunalımı” burada hesaba katmış olmaması, onu, tabloyu aşırı ölçüde basit ve biraz da gerçeğe aykırı olarak çizmeye sevkettir).)

Ama 15. Yüzyıldan başlayarak tam tersine bir eğilim üstün geldi; senyörler özgür köylüleri yeniden serf yaptılar ve köylülerin topraklarına el koydular. Bu, (hiç değilse Almanya’da) sadece kendi malikânelerinin ürünlerinin artan satışıyla karşılanması mümkün olan senyörlerin çoğalan talepleri yüzünden değildir, bu, aynı zamanda, soyluları, yol keserek haydutluk etme ve benzeri metotlarla gelir sağlama kaynaklarından yoksun bırakan prenslerin gücünün artmasından ötürüydü.⁵² Böylece feodalizm, serflik temeli üzerinde büyük tarımın yeniden dirilmesiyle ve kapitalizmin büyümesinden gelme ve ona tekabül eden köylülerin mülkten tecridi ile sona eriyor. “Tarım bölgelerine kapitalizm, serf emeği hizmetleri üzerine kurulu büyük çapta bir tarım dönemiyle sokulmuş oldu (Grossbetriebs landwirtschaftlichen).”

İlk marksist feodalizm tahliline kıyasla, feodal tarımın dinamiğini, ve özellikle senyörlerle bağımsız köylüler arasındaki ilişkileri tesbit etmek ve hesaba katmak gibi önemli bir ilerleme kaydetmekle birlikte, feodalizmin çöküşünün bu açıklaması tam olarak doyurucu sa-

⁵² Mark, 326-7.

yılamaz. Bu ilerleme, hiç şüphesiz ki, Engels'in çabasıyla sağlanmıştır. (*Die Mark*'ın hazırlanmasıyla ilgili mektuplarında) o, emek hizmetleri hareketleri üzerinde önemle duruyor ve Marx'ın önceleri bu konuda yanılğıya düştüğünü belirtiyor.⁵³ Tahlil (geniş ölçüde Maurer'e dayanarak) Ortaçağ tarım tarihinde, o zamandan beri çok verimli olduğu ispat olunmuş bulunan tahlil metodunu ilk defa olarak kullanıyor. Öte yandan, bu inceleme alanının, Marx'ın ve Engels'in öncelikle ilgilendikleri konuların kenarında kaldığını belirtmek yerinde olur. Engels'in bu meseleyi incelediği yazılar, feodal toplumun kökenini ele alan yazılarla kıyaslanınca, pek özet ve aceleyle çiziltilmiş benzemektedir.⁵⁴ Konu tam olarak incelenmiş olmaktan çok uzaktır. Ortaçağın başlangıcında ekonomik sayılmayan ekstansif tarımın, ortaçağın sonlarına doğru serflik sisteminin (ya da bir başka sistemin) temeli üzerinde nasıl olup da ekonomik bakımdan verimli olabildiğini anlatan yeterli ve doğrudan doğruya bir açıklama yok. Bundan daha şaşırtıcı olan şey (Antikçağdan Ortaçağa geçişte arkeolojinin kaydettiği biçimde teknolojik gelişmelere büyük bir ilgi duyan Engels'in bu tutumuna rağmen)⁵⁵ burada tarım çalışmalarında teknolojik değişimleri gerçekten incelememesidir. Ve başka eksiklikler de var. Rusya'da ve İrlanda'da⁵⁶ olduğu gibi, Batı ve Merkezî Avrupa dışında da doğrudan doğruya ve dolaylı olarak serflik biçiminde ilkel tarım topluluklarının varolduğu yolundaki anlamlı birkaç söz dışında ve sonraki *die Mark*'daki tartışmayı aşar gibi görünen — Doğu Avrupa'da köylülerin ikinci

⁵³ Engels'in Marx'a mektubu, 15.12.1882, 16.12.1882.

⁵⁴ **Mark** — bu kısa incelemenin amacı, feodal tarımın hareketlerine geçerken değinmekti, **Anti-Dühring**'e 8 ilâ 10 sayfalık bir ek olarak düşünülmüş ve kaleme alınmıştı.

⁵⁵ Bkz: **Zur Urfeschichte der Deutschen, Werke, XIX, 450-60.**

⁵⁶ **Anti-Dühring**: hazırlık notları. (**Werke, XX, 587-8**)

serfleştirilmesinin tarım ürünleri ihracat pazarının yükselişinden ileri geldiği ve bu pazarla orantılı olarak büyüdüğü yolundaki sözler dışında tahlili Batı Avrupa ve Merkezî Avrupa dışına uygulama yolunda herhangi bir çaba gösterilmemektedir.⁵⁷ Engels'in, kendisinin Marx'la birlikte yıllarca önce formüle etmiş oldukları feodalizmden kapitalizme geçişin genel tablosunda herhangi bir değişiklik yapmaya niyetli olduğunu gösteren hiç bir belirti yoktur.

16. Yüzyıldan beriye olan dönem ve özellikle çağdaş tarih üzerinde önemli yeni çalışmaları olmasına rağmen Marx ve Engels, son yıllarında, "kapitalizm-öncesi ekonomi şekilleri" tarihi üzerinde bir kere daha uzun boylu durmamışlardır. Bu durumda, sosyal gelişmenin aşamaları meselesi üzerindeki son düşüncelerinin iki yönü üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Sosyal şekillenmelerin *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin* Önsözünde sunulduğu biçimde ayırımında ne ölçüde ısrar etmişlerdir? Hesaba kattıkları ya da yeniden hesaba kattıkları sosyal ekonomik gelişmenin öteki genel faktörleri hangileridir? Gördüğümüz gibi son zamanlarında Marx ve Engels, daha genel olan sosyal sınıflandırmalarının çerçevesi içine ve özellikle sınıf toplumundan önceki topluma ikincil varyantlar, ikincil aşamalar ve geçici biçimler katma yolunda bir eğilim göstermişlerdir. Ama eğer hemen hemen biçimsel olarak "Asya Tarzı'nın" yerini "arkaik tipin" alması dışında şekillenmelerin genel listesinde hiç bir önemli değişiklik olmamıştır. Hiç değilse Marx, "Asya Tarzı'nı" terketmeye hiç niyetli görünmemekte (onda 'Slav' tarzını ayrı bir tip olarak ayırdetme eğilimi bile sezilmektedir); ve "Asya Tarzı'nı" feodal tipin içinde sınıflandırmayı açıkça reddetmektedir. Hindistan'da Cermen-Romen feodalizmi-

⁵⁷ Aynı eser, 588.

nin belli başlı dört kıstasından üçünü bulduğunu ve böylelikle kendisine göre Hindistan'ın feodal sayılması gerektiğini iddia eden Kovalevsky ile polemige giren Marx, "Kovalevsky, başka şeyler arasında, Hindistan'da temel önemi olmayan serfliği unutup. Üstelik senyörlerin sadece bağımlı köylülerin değil, aynı zamanda özgür köylülerin de *koruyucusu* olarak bireysel rollerine gelince ... *vakıflar* dışında (dinî amaçlara hasredilmiş mülkler, vakıftır) bu, Hindistan'da önem taşımaz. Hindistan'da —Roma'dan farksız olarak— Romen-Cermen feodalizminin özelliği olan o "toprağın şiiiriyetini" bulamamaktayız (Maurer'e bakınız). Hindistan'da, toprak hiç bir yerde, soylular sınıfı dışında kimselele ferağ edilemeyecek kadar *soylu* sayılmamıştır", der.⁵⁸ Senyörlü sistemin ve ilkel komünün alt tabakasının mümkün olan tertiplenmelerine daha büyük bir ilgi duyan Engels, Doğuyu feodalizmin dışında saymasına⁵⁹ ve —yukarda da gördüğümüz gibi— toprak feodalizmi tahlilini Avrupanın ötesine yaymaya gayret etmemesine rağmen, o kadar kesin konuşmamaktadır. Hiç bir şey bizde, Marx ve Engels'in toprak feodalizmiyle Ortaçağ sitesi tertibini Avrupa'ya özgü bir özellik dışında bir şey olarak düşündükleri sanısını uyandırmamaktadır.

Öte yandan bu son yıllarına ait bazı pasajlar, sosyal üretim ilişkileri kavramını ilginç bir biçimde geliştirdiklerini de göstermektedir. Burada da inisiyatifi Engels'te olduğu izlenimi doğuyor. Belki de Marx'ın telkiniyle, ona 22 Aralık 1882'de serflik konusunda şunları yazıyor: "Hiç şüphe yok ki, serflik ve angarya" bağımlılığı, ancak Ortaçağa ve feodalizme özgü bir biçim değildir. Fatih'in yerli halka toprağı kendi hesabına işlet-

⁵⁸ L. S. Gamayunov, R. A. Piyanovsky'de iktibas edilmiştir: "Rus sosyologu M.M. Kovalevsky'nin eseri... Ve K. Marx'ın eseri eleştirisi" XXV. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi, Moskova 1960, s. 8.

⁵⁹ Anti-Dühring, 164.

tirdiği her yerde, ya da hemen hemen her yerde, buna rastlıyoruz.” Ve ücretli emek hakkında da şöyle yazıyor: “İlk kapitalistler ücretli emek biçimini hazır buldular. Ama onu bir istisna olarak, ek meşgale olarak, geçici kaynak olarak, geçici durum olarak buldular.”⁶⁰ Belirli ilişkiler ile karakteri tayin edilen üretim tarzlarıyla değişik dönemlerde ya da değişik sosyal-ekonomik şekillenmelerde bulunabilen bu ilişkilerin “biçimleri” arasındaki bu ayırım, Marx’ın daha önceki muhakemelerinde de vardır. Bazan para ve ticarî eylem üzerine tartışmalarda olduğu gibi bu ayırım açıkça belirtilmiştir. Bu da pek büyük önem taşır. Bu ayırım, tüccarların antik Mısır’da da bulunduğu ya da Ortaçağ saraylılarının orakçılara parayla ücret ödediklerini bildirdikleri bahanesiyle kapitalizmin yeni bir şey olmadığı yolundaki ilkel iddiaları çürütmek için bize yardım etmekle kalmaz, ama üstelik bu ayırım, dikkatimizi, zorunlu olarak sayıları sınırlı olan temel sosyal ilişkilerin insanlar tarafından defalarca ve her fırsatta “keşfedildikleri” ve “yeniden keşfedildikleri”, ve para üzerine kurulu bütün üretim tarzlarının (belki de kapitalizm hariç) her türlü kombinezonu ihtiva eden heterogen tarzlar oldukları gerçeği üzerine çeker.

V

SON olarak Marx ve Engels’in ölümünden beri marksistler arasında belli başlı sosyal-ekonomik şekillenmeler konusunda geçmiş olan tartışmaları kısaca gözden geçirmemiz yerinde olur. Bu tartışmaların, her ne kadar Marx’ın ve Engels’in metinlerini son ve kesin gerçek olarak kabul etmeme gibi bir olumlu yanları varsa da, bunlar, birçok bakımlardan doyurucu olmaktan uzak kalmıştır. Marx’ın ve Engels’in metinleri geniş öl-

⁶⁰ Anti-Dühring, 252.

çüde incelenmiş ve yeniden incelenmiştir. Bununla birlikte, bu iş, plansız ve sistemsiz olarak yapılmış; tartışmaların önemli bir kısmının teorik seviyesi hayal kırıklığı yaratmış ve sonunda aydınlanacağına daha da karıkarışık bir hal almıştır.

İki ayrı eğilimi belirtebiliriz. Birincisi, Marx'ın ve Engels'in düşüncesini iyice basitleştirerek belli başlı sosyal-ekonomik şekillenmeleri, bütün insan toplumlarının basamak basamak, ama değişik hızla tırmandıkları ve eninde sonunda hepsinin doruğuna ulaşabilecekleri tek bir merdivene vardırmaktadır.⁶¹ Bu görüşün siyasî ya da diplomasî bakımından avantajları vardır, çünkü geçmişte hızlı tarihî gelişmeye daha kuvvetli bir iç eğitim göstermiş olan toplumlarla böyle bir eğilimi daha az göstermiş olan toplumlar arasındaki farkı ortadan kaldırmaktadır, ve çünkü belirli ülkelerin genel tarihî kanunların istisnaları olduğu yolunda bir iddiayı zorlaştırmaktadır,⁶² ama bu görüş, bilimsel bakımdan üstün sayılamaz ve Marx'ın görüşlerine de aykırı düşmektedir. Üstelik bu görüş, siyasî bakımdan da gereksizdir, çünkü geçmişteki tarihî gelişmeleri arasındaki farklar ne olursa olsun marksizm, her ırktan ve tarihî kökten gelme halkların özgür olunca çağdaş uygarlığın başarılarını gerçekleştirmek işinde eşit olarak yetenekli oldukları görüşünü güçle savunmuştur.

⁶¹“Bütün halklar temelde aynı yolu izlerler. ... Toplumun gelişmesi birbiri ardından gelen ve belirli kanunlara uygun olarak birbirini izleyen sosyal-ekonomik şekillenmelerden geçerek ilerleme kaydeder.” O. Kuusinen **Marksizim-Leninizm'in Temelleri**. (Londra, 1961), 153.

⁶² Marx'ın “Asya Tarzı'nın” dünya komünist hareketi tarafından 1930 yılından sonra terk edilmesinde en güçlü ve belki de tayin edici unsur “Asyalıların kuralın istisnası olabilecekleri” görüşünü teşvik etmekten kaçınma ve (Batı) emperyalist etkisine karşı güçlü muhalefeti zayıf düşürmemek çabası olmuştur. Bkz. K. A. Wittfogel'in **Asiatic Despotism** (1957) adlı eserinde (bilimsel tarafsızlıkla bağdaşmayan biçimde) sunduğu 1931 Leningrat tartışmaları, s. 402-4. Çin Komünist Partisi bağımsız olarak birkaç yıl önce aynı yolu tutmuştu. Çok standart olan ve tek çizgiyi izleyen Çin görüşü için bkz. **Mao Ce-tung**, Seçme Eserler, III, 74-7.

Meseleye bu tek taraflı yaklaşış bizi, her şekillenmenin bir sonraki daha yüksek düzeyde şekillenmeye geçişini açıklayan “temel kanunları” aramaya sürükler. Marx ve Engels (örneğin *Ailenin Kökeni*’nde) ilkel komünist toplum aşamasından (ki bu evrensel sayılmaktadır) sınıflar toplumuna geçiş için, ve kapitalizmin büyük değişiklikler gösteren gelişmesi için bu gibi genel mekanizmaları ileri sürmüşlerdir. Son zamanlarda feodalizmin ve giderek kölelik toplumunun “genel kanunlarını” bulmak için gayretler sarfedildi. Genel kanı şudur ki, bu yoldaki girişimler başarılı olmamış ve sonunda bir uzlaşmaya varmak için teklif edilen formüller de tanımlamalardan öte bir değer taşımamaktadır. Feodalizme⁶³ ve kölelik toplumuna⁶⁴ uygulanabilecek, genel olarak kabul edilebilir “temel kanunların” aranmasındaki bu başarısızlık anlam taşır.

İkinci eğilim kısmen birincisini izler, ama kısmen de onunla çelişki halindedir. Bu eğilim, Marx’ın sosyal-ekonomik şekillenmeler listesinin, “Asya tarzını” sileerek, “Kadim tarzın” kapsamını sınırlandırarak, ama buna karşılık “feodal tarzın” alanını genişleterek resmen gözden geçirilip değiştirilmesine vardırmıştır. “Asya Tarzının” listeden çıkarılması daha çok 1920’lerin sonlarıyla 1930’ların sonları arasında olmuştur: her ne kadar çok daha sonraları da —çoğunlukla İngilizce konuşan marksistler tarafından— kullanılmışsa da Stalin’in *Diyalektik ve Tarihî Materyalizm*’inde (1938)

⁶³ Daha 1950’lerdeki Sovyet tartışmaları için bkz. Vaprosi İstorii, 6, 1963; 2, 1954 2, 4 ve 5, 1955: feodalizmden geçiş konusundaki kısmen aynı temaya değinen Batıdaki tartışmalar için bkz. *The Transition from Feudalism to Capitalism*, P. M. Sweezy, M. H. Dobb, H. K. Takahashi, R. H. Hilton, C. Hill (Londra). Aynı zamanda bkz. G. Lefebvre, *La Pensée*, 65, 1956; G. Procacci, *Società*, I, 1955.

⁶⁴ Bkz. Guenther et Schrot, *Problèmes théoriques de la société, esclavagiste*, in *Recherches Internationales a la lumière du marxisme* (Paris), 2 Mayıs-Haziran 1957.

artık hiç sözü edilmemektedir.⁶⁵ “Asya tarzında” Marx’ın karakteristik saydığı şey, bu tarzın, tarihî evrime direnmesi olduğuna göre, bunun atılması evrensel ve tek taraflı yorumlara daha uygun olan daha basit bir şema meydana getirir. Ama aynı zamanda Doğu toplumlarına “değişmeyen” ya da tarih-dışı toplumlar olarak bakma yanlışlığını da ortadan kaldırır. “Marx’ın kendisinin Hindistan hakkında söyledikleri, olduğu gibi kabul edilemez”, ama gene de “(Hindistan tarihinin) teorik temeli marksist olarak kalmaktadır.”⁶⁶ yolunda bir görüş ileri sürülmüştür. “Kadim” tarzın kapsamının sınırlandırılması, siyasî nitelikte önemli bir mesele ortaya çıkarmamış ya da (görünüşte) siyasî tartışmalara yol açmamıştır. Bu, sadece araştırmacıların her yerde bir kölelik aşaması keşfedememeleri ve (Marx’ın modelinden çok daha basit olan) antik çağın klasik toplumları için bile uygun daha basit bir köle ekonomisi bulmuş olmalarıdır.⁶⁷ Resmî Sovyet bilimi artık kölelik toplumunun evrensel bir aşama olduğu fikrine itibar göstermemektedir.⁶⁸

“Feodalizm” kapsam alanını, kısmen bu değişiklikler sonucu meydana gelen boşlukları doldurmak için —çünkü bundan etkilenen toplumlardan hiç biri kapitalist olarak ya da ilkel komünal olarak yahut da (Marx’ın ve Engels’in bu yolda eğilim gösterdiklerini hatırladığımız gibi) “arkaik” olarak yeniden sınıflandırılmazdı; ve kısmen de o zamana kadar ilkel komünal toplumlar, ve kapitalist gelişmenin ilk aşamaların-

⁶⁵ E.M.S. Namboodiripad, *The National Question in Kerala* (Bombay, 1952).

⁶⁶ D.D. Kosambi, *An Introduction to the Study of Indian History* (Bombay, 1956), 11-12.

⁶⁷ Bkz: *Recherches Internationales*, loc. cit. (1957), İncelemeler derlenmesi.

⁶⁸ E. Zhukov, “The Periodization of World History”, *International Historical Congress, Stockholm 1960: Rapports I*, 74-88, 77.

daki toplumlar olarak sınıflandırılmış toplumların aleyhine olmak üzere genişletmiştir. Çünkü artık anlaşılmıştır ki, eskiden gelişigüzel (örneğin Afrika'nın birçok bölgelerinde) "kabile toplumu" diye adlandırılan bazı toplumlarda sınıf farklılaşması, önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Öte yandan resmî "bir burjuva devrimi" olana kadar bütün toplumları, "feodal" olarak sınıflandırma eğilimi de özellikle İngiltere'de az çok itibar görmüştü.⁶⁹ Ama feodalizm, sadece bir kalıntı kategori olarak gelişmemiştir. Marx'ın ve Engels'in ölümünden az zaman sonra, ilkel komünizmin çöküşünden başlayarak bir çeşit feodalizmin ilk tipini ya da ilkel feodalizmi, (evrensel ölçüde olmasa da) sınıf toplumunun ilk genel biçimini bulmak için birçok çabalar gösterildi⁷⁰ (tabii ki, Marx ve Engels de ilkel komünizmden feodalizme böyle doğrudan doğruya bir geçişi mümkün saymışlardı). Bu feodalizmin ilk örneğinden, Avrupa'nın (ve Japonya'nın) gelişmiş feodal tipleri dahil, öteki çeşitli şekillenmeler çıkmış, gelişmiştir. Öte yandan —Roma İmparatorluğu'ndan Töton kabile krallıklarına geçişte olduğu gibi— potansiyel bakımdan daha az ilerici nitelik taşımakla birlikte, gerçekte daha gelişmiş olan şekillenmelerden feodalizme dönüşe de yer ayrılmaktadır. Owen Lattimore bize "tahlillerimizde hem evrimci, hem de tersi olan (yani karşı-evrimci) feodalizmi düşünmemizi öğütlüyor ve daha gelişmiş olan toplumlarla karşılıklı etkileme ilişkisi kuran kabile toplumlarının geçici olarak feodalleşmeleri imkânını hatırla tutmamızı

⁶⁹ Bkz: "State and Revolution in Tudor and Stuart England", *Communist Review*, Temmuz 1948. Bununla birlikte bu görüşe karşı çıkanlar da olmuştur. Özellikle: J. J. Kuczynski (*Geschichte d. Lage d. Arbeiter unter dem Kapitalismus*, cilt. 22, bölüm. 1-2).

⁷⁰ Bkz: Bogdanov, *Short Course of Economic Science*, 1897 (Londra 1927), ve K. A. Wittfogel, *Geschichte der bürgerlichen Gesellschaft* (Vienna, 1924).

bizden istiyor.⁷¹

Bu çeşitli eğilimlerin somut sonucu, kıtalara ve bin yıllara yayılan ve örneğin Kuzey Nijerya emirliklerinden 1788 Fransa'sına kadar, İspanyol fethinin arifesindeki Aztek toplumunda görülebilen eğilimlerden 19. Yüzyıl Çarlık Rusya'sına kadar uzanan bir alanı kucaklayan geniş bir "feodalizm" kategorisini kabul ettirmiştir. Bütün bu değişik toplumların böyle genel bir sınıflandırmaya sokulması ve bunun da tahlil bakımından değer taşıması mümkündür. Ama aynı zamanda besbellidir ki, birçok ikincil sınıflandırmalara ve ayrı ayrı tarihi aşamaların ve ikincil tiplerin tahliline girişmedikçe feodalizmin bu genel kavramı işe yarayacak kadar kullanışsız olabilir. Örneğin "yarı feodal" toplumlarda olduğu gibi, birçok ikincil sınıflandırmalara girildi, ama şimdiye kadar feodalizmin marksist açıdan aydınlığa kavuşturulması yolunda gereken ilerlemelerin sağlandığı söylenemez.

Burada sözü edilen iki eğilimin bileşimi dolayısıyla iki güçlüğün meydana gelmesine sebep olmuştur. Dinamik kavramları, statik kavramlara uydurmağa kalktığımızda olacağı gibi, her toplumu ve dönemi belli bir bölmenin içine hapsetmeğe kalkışmamız sınır çatışmalarına sebep olmuştur. Böylece Çin'de kölelik toplumundan feodalizme geçişin tarihi konusunda "bu yoldaki savaş orada uzun yüzyıllar boyunca sürdüğüne ... ve değişik sosyal ve ekonomik yaşayış tarzları Çin'in geniş toprakları üzerinde aynı zamanda birlikte varolabildiklerine göre"⁷² geniş ölçüde tartışmalar olmuştur. Batı'da da 14. Yüzyıldan 18. Yüzyıla kadarki dönemin karakterinin ne olduğu konusunda tartışmalara sebep olan ben-

⁷¹ O. Lattimore, "Feudalism in History", Past and Present, 12 1957.

⁷² E. Zhukov, adı geçen eser, 78.

zer güçlüklerle karşılaşıldı.⁷³ Bu tartışmalar, hiç değilse değişik sosyal üretim ilişkilerinin “biçimleri”nin birbirine karışması ve birlikte varolması problemlerini ortaya çıkarması bakımından değer taşırlar. Yoksa bunlar, bazı öteki marksist tartışmalar kadar ilginç değildir.⁷⁴

Bununla birlikte, son zamanlarda ve kısmen de *Formen*’in etkisiyle, marksist tartışmalar son birkaç on yıl içinde kabul edilmiş olan görüşlerin birçoğunu tekrar ele alıp doğruluklarını soruşturma gibi olumlu bir eğilim göstermiştir. Bu uyanış, hem sosyalist, hem sosyalist olmayan bazı ülkelerde birbirinden bağımsız olarak başlamışa benziyor. Son zamanlarda yayınlanan bir derlemede Fransa’dan, Alman Demokratik Cumhuriyeti’nden, Macaristan’dan, İngiltere’den, Hindistan’dan, Japonya’dan ve Mısır’dan katkılar vardır.⁷⁵ Bu incelemeler, kısmen 1962’deki *Bugünün Marksizmi* münazarasında tartışılan tarihi dönemlerin genel meselesi, kısmen belirli kapitalizm öncesi sosyal-ekonomik şekillenmeler problemlerini ve kısmen de bugün yeniden açılmış olan “Asya tarzı” meselesini ele almaktadırlar.⁷⁶ Bu tartışmaların yeniden başladığını söylemekle yetineyim. Şimdilik daha ileri gitmek için zaman henüz çok erkendir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu alandaki marksist

⁷³ *The Transition from Feudalism to Capitalism*, adı geçen eser.

⁷⁴ Bkz: *Zur Periodisierung des Feudalismus und Kapitalismus in der Geschichtlichen Entwicklung der U. S. S. R.*, Berlin, 1952.

⁷⁵ *Asiaticus, Il modo di produzione Asiatico* (Rinascita, Roma, 5 Ekim 1963, 14).

⁷⁶ *Recherches Internationales*, 37, (Mayıs-Haziran 1963), Feodalizmi incelemektedir ve kayda değer polemik niteliğinde katkıları ihtiva etmektedir. Kadim toplum içi nbkz: Welskopf ile Guenther ve Schrot arasındaki tartışma; Welskopf (*Die Produktionsverhaeltniss im Alten Orient und in her griechischrömischen Antike*, Berlin, 1957) ve Guenther and Schrot (*Ztschr f. Geschichtswissenschaft*, 1957, ve *Wissensch. Ztschr. d. Karl-Marx-Univ.*, Leipzig, 1963); Doğu toplumu için bkz: F. Tökei, *Sur le mode de production asiatique*, Paris, Centre d’Etudes et de Recherches Marxistes, 1964.

tartışmaların bugünkü durumu doyurucu değildir. Bunun başlıca sebebi, 1950'lerin ortalarından önceki kuşakta uluslararası marksist hareketin tarihî gelişmeleridir. Bu gelişmelerin bu alanda ve birçok başka alanlarda, marksist tartışmanın seviyesi üzerinde olumsuz etkisi olduğundan şüphe edilemez. Marx'ın tarihî evrim meselesinin kendine özgü yaklaşısı bazı bakımlardan basitleştirildi ve değiştirildi. Ve onun metodunun derin ve çapraşık niteliğini hatırlatan *Formen* gibi yayınlardan bu yoldaki eğilimleri doğrultmak için yararlanılmadı. Marx'ın orijinal sosyal ekonomik şekillenmeler listesi değiştirildi. Ama onun yerine daha yeterlisi konmadı. Marx'ın ve Engels'in, parlak, ama tamamlanmamış olan ekspozelerindeki bazı boşluklar bulundu ve dolduruldu. Ama bu yapılırken onların tahlilinin bazı en verimli unsurlarının gölgede kalmasına göz yumuldu.

Bu üzülmenecek bir şeydir, çünkü son 30 yıl birçok bakımlardan marksist tarih anlayışının büyük zaferini temsil eden bir dönemdir. Gerçekten marksist metodun üstünlüğünü ispat eden en inandırıcı kanıt, yaratıcı marksizmin çok kere atıl bırakıldığı bir dönemde bile, tarihî materyalizmin her şeye rağmen birçok değerli tarihî eseri esinlemiş olması ve o zamana kadar görülmediği gibi marksist olmayan tarihçileri etkisi altında bırakmış olmasıdır. Bu durumda, tarihî evrim hakkındaki marksist görüşün ve özellikle gelişmenin belli başlı aşamalarının aydınlığa kavuşturulması bugün büsbütün önem kazanmaktadır. Marx'ın vardığı sonuçların tümünün otomatik olarak kabul edilmesi anlamını taşımayan — *Formen*'in dikkatle incelenmesi, bu görevin yerine getirilmesinde yardımcı olabilir, ve gerçekten bu yoldaki çalışmaların kaçınılmaz bir parçasıdır.

E. J. HOBSBAWM

KAPİTALİZM-ÖNCESİ EKONOMİ ŞEKİLLERİ

* ÜCRETLİ emeğin ön-şartlarından biri ve sermayenin tarihi şartlarından biri özgür emektir; parayı yeniden üretmek ve onu değerlere çevirmek için, tatmin sağlayacak olan kullanım-değeri olarak değil, para için kullanım-değeri olarak, para tarafından tüketilmek üzere, özgür emeğin parayla değişimidir. Bir başka ön-şart da, emeğin, onun gerçekleşmesini sağlayan objektif şartlardan — çalışma araç ve malzemesinden ayrılmasıdır. Bu, ilk önce, işçinin, onun doğal çalışma yeri fonksiyonunu yerine getiren, topraktan ayrılması gerekir demektir. Bu, hem küçük toprak mülkiyetinin, hem de Doğu komününe dayanan ortak toprak mülkiyetinin

ortadan kaldırılması gerekir, demektir.

Bu, her iki biçimde de, çalışanın kendi emeğinin objektif şartlarıyla ilişkisi, bir mülkiyet ilişkisidir: bu emeğin maddî ön-şartıyla doğal birliğidir. Nitekim burada emekçinin kendi emeğinden bağımsız objektif bir varlığı vardır. Birey bir mülk sahibi olarak, kendi gerçeğinin şartlarının hâkimi olarak kendisiyle ilişki kurmuştur. Bireyin başkalarıyla da ilişkileri ayındır. Bu ön-şart komünden geldiğinde, öteki bireyler, ortak mülkiyetin temsilcileri olarak, mülkiyette [birbirlerinin -ç.] ortaklarıdır. Bu ilişki, komünü hep birlikte teşkil eden ayrı ayrı ailelerden geldiğinde, ötekiler onunla birlikte varlığını sürdüren bağımsız mülk sahipleridirler (bağımsız özel mülkiyet sahipleridirler). Bu durumda, eskiden her şeyi kapsamına alan ve hepsine egemen durumda bulunan komünal mülkiyet, şimdi artık, özel toprak sahiplerinin topluluğundan ayrı olan *ager publicus*'dur (kamu toprağı'dır).

* Her iki durumda da, bireyler, emekçi olarak değil, mülk sahibi olarak davranırlar: onlar bir komünün üyeleridirler ve o sıfatla çalışırlar. Her ne kadar *yabancı* emekle, yani artı-ürünle değiştirmek üzere artı-emek sarfedecek durumdaysalar da onların çalışmalarının amacı *değer yaratımı* değildir. Amaç, mülk sahibinin ve ailesinin ve aynı zamanda tüm olarak komünal toplumun varlığının sürdürülmesidir. Bireyin bir *emekçi* olarak, emekçiliği dışında bütün öteki niteliklerinden arınmış bir emekçi olarak ortaya çıkması *tarihin* bir ürünüdür.

* Toprak mülkiyetinin bu en eski biçiminin ilk ön-şartı, kendiliğinden meydana gelen evrimden doğan komünal insan toplumdur (*naturwüchsig*): aile, ailenin büyümesiyle meydana gelen kabile ya da aileler arası evlenmelerle meydana gelen kabileler grubu. Kabul ede-

biliriz ki, çobanlık ya da daha genel olarak göçebe hayatı, ilk hayat tarzlarıdır ve kabile belirli bir toprak üzerinde yerleşmez, çayırları tükettikten sonra yoluna devam eder. Göçebelik, insanların doğadan gelme özelliğidir (maymunlar gibi tek bir ağaç üzerinde geçimlerini sağlayabilecekleri çok verimli bir ortam olmadıkça, yabanî hayvanlar gibi bir yerden bir yere dolaşırlar). Böylece *kabile topluluğu*, doğal komün, toprağın (geçici olarak) *edinilmesinin* ve *kollektif kullanımının sonucu* değil *ön-şartıdır*.

İnsanlar, göçebeliği bırakıp da bir yere yerleşince, ilkel komün (iklim, coğrafya durumu, toprağın niteliği vb. gibi) ortamın değişik şartlarına göre ve (ırk vb. gibi) kendi doğal yeteneklerine göre ilkel komün az veya çok derin değişikliklere uğrayacaktır. Doğadan doğrudan doğruya ve kendiliğinden gelme kabile komünü, ya da deyim uygun görülürse, sürü (kan, dil, örf ve âdet vb. birliği) hayatın ve onu yeniden üreten ve ona maddi ifadesini veren ya da onu objektifleştiren (vergegens-tandlichenden) eylemin (hayvancılıkla uğraşanların, avcılarının, tarım yapanların vb. eyleminin) objektif şartlarının sağlanmasının ilk şartıdır. Dünya, hem emeğin araç ve maddesini, hem de yeri, komünün *temelini* sağlayan büyük çalışma yeri, tersanedir. İnsanların onunla ilişkisi pek safçadır: insanlar kendilerini toprağın *komünal sahipleri* sayarlar, canlı emekle kendini üreten ve yeniden üreten komünün sahibi sayarlar. Birey böyle bir komünün ancak (kelime anlamıyla ve fügüratif anlamda) üyesi olduğu sürece kendisini mülk sahibi sayabilir. Gerçekte, emeğin *ürünü* olmayan, ama emeğin doğal ya da *tanrısal ön-şartı* gibi gözüken bu *ilk-kosullar* altında gerçekte olan şey çalışma süreci aracılığıyla *mülk edinmedir*.

Aynı temel ilişkilere dayandığı halde, bu biçim, de-

gişik tarzlarda gerekleſebilir. Örneğin Asya temel biçimlerinin çoğunda olduğu gibi, bu tarz küçük komünleri kucaklayan ve onlara hükmeden tepedeki *birliğin* en yüksek ve tek mülk sahibi olarak görünmesi ve gerçek komünlerin de ancak *veraset* yoluyla toprağın sahipleri durumuna gelmeleriyle baędaſabilir. Tepedeki *birlik* gerçek mülk sahibi ve ortak mülkiyetin gerçek nſartı olduğuna göre, onun büyük sayıdaki ayrı ayrı komnlerden ayrı ve onların üstünde bir ſey olarak görünmesi pekal mümkündür. Bu durumda birey mlkszdir ya da kendisi mlktr, —yani bireyin alıſmanın ve yeniden-üretim in doğal ſartları ile iliſkisi, ve bu ſartların karſısında bulunduğu inorganik doğayı benimseyip mülk ediniſi, onun sübjektifliğinin objektif niceliği— bütünü kucaklayan birliğin bireye komün aracılığıyla ilettiği bir baęıſ (Ablassen) gibi görünmektedir. Despot burada çok sayıdaki küçük komünlerin babası rolündedir ve böylelikle bunların hepsinin ortak birliğini gerekleſtirir. Bundan çıkan sonuç ſudur ki (hukukî bakımdan emekle, gerçek mülk edinme biçiminde tesbit edilen) artı-ürün, bu en yüksek birliğe aittir. Böylelikle Doğu despotizmi hukuk bakımından mülkiyetin yok olması gibi bir sonuca varır gözükmektedir. Gerçekte ise onun temeli, birçok durumda, küçük komünün içinde imalâtla tarımın birleſmesinden meydana gelmiſ olan kabile mülkiyeti ya da kollektif mülkiyettir. Komün böylece kendi kendine yeter duruma gelir ve içinde yeniden üretim ve artı-üretim ſartlarının tümünü iktiva eder.

Komünün artı-emeginin bir kısmı, yüksek kollektiviteye aittir, bu da eninde sonunda bir *kiſi* olarak belirlir. Bu artı-emek ya vergi olarak alınır ya da gerçek despotun ſahsında ya da kabilenin muhayyel varlığı olan Tanrının ſahsında temsil olunan Birliğin ſanını

yükseltmek maksadıyla düzenlenmiş kollektif işler için emek biçimini alır. Bu tipte ortak mülkiyet, fiilen emekle gerçekleştirildiğine göre, bu, iki biçimde belirebilir. Küçük komünler, yanyana bağımsız olarak durgun bir hayat sürdürebilirler ve her komündeki birey, ailesiyle birlikte, kendisine ayrılan toprakta bağımsız olarak çalışabilir. (Emeğin belirli bir kısmı, bir yandan, bir çeşit sigorta olan, ortak ihtiyat fonlarının teşkiline ayrılırken, öte yandan bir kısmı da komünün, savaş gibi, dın vb. gibi masrafların karşılanmasına yarar. Derebeyin hâkimiyeti en ilkel anlamıyla ancak bu noktada ortaya çıkar, yani Slav ve Romen komünlerinde. Serfliğe vb. geçiş böyle olur). Bazan da, Birlik, biçimsel bir sistem olarak beliren emeğin ortak örgütlenmesine kadar varabilir, örneğin, Meksika'da, özellikle Peru'da, eski Keltlerde ve bazı Hindistan kabilelerinde olduğu gibi. Üstelik komün, kabilenin içinde birliği temsil eden ya da aile babaları arasında dayanışma ilişkisini temsil eden kabile topluluğunun bir başı biçiminde de belirebilir. Komün biçiminin az çok despotça ya da demokratik oluşu bununla orantılıdır. Su kanalizasyonları (ki bu Asya halkları için çok önemlidir) ve ulaştırma araçları gibi çalışmalarda gerçek mülk edinmenin kollektif şartları böylece Ulu Birliğin, küçük komünlerin üstünde bulunan despotça hükümetin eseri gibi görünmektedir. Kelimenin tam anlamıyla şehirler, bu köylerin yanında, ancak yerin dış ticarete özellikle elverişli olduğu, ya da devletin başının ve valilerinin gelirlerini (artı-ürünü) emek-fonu olarak sarfettikleri emekle değiştirdikleri yerlerde kurulurlar.

* İkinci biçim (mülkiyet biçimi), tıpkı birincisi gibi önemli yöresel, tarihî vb. değişikliklere sebep olmuştur. Bu ikinci biçim, daha dinamik (Bewegten) bir tarihi yaşayışın ürünüdür. İlk kabilelerin kaderinin ve

uğradıkları değişmelerin sonucudur. Burada da ilk şart *komündür*, ama birinci durumdakinden farklı olarak komün, burada öz madde ve bireyler de onun arızaları (Akzidenzen) ya da kendiliğinden birleşen doğal parçaları değildir. Burada temel, toprak değil, köy halkının (toprak sahiplerinin) merkezi olarak önceden meydana getirilen şehirdir. İşlenilmiş topraklar burada şehrin alanı olarak görünürler; öteki durumdaki gibi köy, toprağın bir eki gibi gözükmeyiz. Toprağı işleyip onu insana yararlı biçime sokmak isteyenlerin yoluna dikilen engeller ne kadar büyük olursa olsun, toprağın kendisi, atelye olarak, alet olarak, çalışma ve besin maddeleri olarak ondan inorganik doğa biçiminde yararlanmaya kalkan canlı bireye hiç bir zorluk çıkarmaz. Komünün karşılaştığı zorluklar, ancak daha önceden toprağı işgal etmiş olan ya da komünün çalışmasında huzurunu bozan öteki komünlerden gelebilir, bu durumda savaş, en büyük kollektif görev, maddî varlık şartlarını elde etmek için olsun, toprağı işgal etmek ve bu işgali sürdürmek için olsun en büyük ortak çaba olacaktır. İşte bunun için ailelerden meydana gelen komün, ilk olarak askerî bakımdan, silâhlı savaşçılar birlikleri olarak örgütlenir: mülk sahibi olarak varlığının şartlarından biri budur. Bu askerî örgütlenmenin temeli, şehirlerde merkezîleşmiş olan meskenlerdir. Kabile düzeni, kendiliğinden, daha yüksek ya da daha aşağı düzeyde kan birliği örgütlenmeleri olarak gelişir. Bu farklılaşma esir edilen vb. kabilelerle kaynaşma durumunda daha da hızlanır. Devlet mülkü biçiminde (*Ager publicus*) komün mülkiyeti özel mülkiyetten ayrılır. Burada bireyin mülkiyeti, birinci durumdan farklı olarak, bireyin komünden ayrı toprağın sahibi değil sadece işgal eden durumunda olduğu doğrudan doğruya komünel mülkiyet değildir. Öyle durumlar olabilir ki,

(Doğu'da sulama ve suların düzenlenmesinde olanın tam tersi) bireysel mülkiyetin değeri lenebilmesi için kollektif bir emek gerekmez; kabilenin ilkel karakteri, tarihini seyriyle, göçlerle değişikliğe uğrayabilir; kabile kendi öz yurdunu bırakıp *yabancı* toprakları işgal edebilir, ve böylelikle özünde yeni olan çalışma şartlarına ulaşabilir ve böylelikle bireyin enerjisi gelişebilir. Böylece kollektif karakter dışı karşı olumsuz bir birim olarak belirlediği ölçüde, bireyin toprağın özel sahibi, tarımın kendisinin ve ailesinin üzerine alacağı belli bir toprak parçasının özel sahibi olabileceği şartlar gerçekleşmektedir.

Devlet biçimi olarak komün, bir yanda bu özgür ve eşit özel toprak sahiplerinin birbirlerine karşı ilişkisini ve bağını, onların dış dünyaya karşı birliğini temsil ederken, öte yandan aynı zamanda onların güvenliğidir. Komün, üyelerinin çalışan toprak sahipleri, tarım yapan küçük köylüler olduğu gerçeği üzerinde kurulmuştur; ama aynı ölçüde bu komün üyelerinin bağımsızlığı, *ager publicus*'u (kamu toprağını) ortak ihtiyaçlar, ortak şan ve şeref vb. için korunmasında topluluğun bireyleri olarak karşılıklı bağ ve ilişkilerinden ibarettir. Komünün üyesi olmak toprak edinmenin ön şartı olarak kalmaktadır; ama birey, komün üyesi sıfatıyla bir özel mülkiyet sahibidir. Onun özel mülkiyetiyle ilişkisi, hem toprakla ilişki, hem de komünün üyesi olarak varlığı ile ilişkidir, ve onun bu üyelik niteliğinin devamının sağlanması, komünün varlığının sürdürülmesine eşit olduğu gibi bunun tersi de doğrudur. *De facto* bir *tarih ürünü* olmakla kalmayan, ama insanların öyle sandıkları komünün bu yüzden *bir kökeni olduğuna* göre, burada toprak *mülkiyetinin* ön şartı vardır, yani, çalışan süje ile onun emeğinin doğal koşulları arasında bir mülkiyet ilişkisi vardır. Ama bu mülkiyet bir dev-

letin bireyi olması şartının, bir devletin varlığının aracılığıyla, başka bir deyişle tanrısal sayılan bir kalıntıının aracılığı vb. ile gerçekleşmektedir. Nüfus yoğunlaşması şehirde olmaktadır. Ve şehrin toprakları tarım bölgelerini kucaklamaktadır. Küçük tarım doğrudan doğruya tüketim için çalışmaktadır; imalât (iplik bükme ve dokuma gibi), kadınların ve kızların evdeki ek çalışmaları, ya da bazı kollarda özerk çalışmalar, (*fabri*, vb.) temsil eder. Komünün varlığını devamlı olarak sürdürmesinin ön şartı kendi kendine yeten ve çalışmalarıyla mülkiyeti devam ettiren özgür köylüler arasındaki eşitliği sürdürmesidir. Onların çalışmanın doğal koşullarıyla ilişkileri, mülk sahibi ilişkileridir; ama kişisel emek bu koşulları gerçek koşullar olarak ve bireyin kişiliğinin ve onun kişisel emeğinin objektif unsurları olarak devamlı biçimde yaratmalıdır.

Öte yandan bu küçük savaşçı komünün eğilimi onu bu sınırların dışına iter, vb. (Roma, Yunanistan, Yahudiler, vb.). Niebuhr'un dediği gibi "Kâhinler Numa'nın seçiminin Tanrıların onayından geçtiğini bildirdikleri zaman, bu dindar kralın ilk düşüncesi din olmadı, insanların kaderi oldu. Romülüs'ün savaşta fethetmiş olduğu ve sonra da işgal edilmesine göz yumduğu toprakları bölüştürdü: (sınır taşları tanrısı) Terminus'a tapma geleneğini kurdu. Bütün eski kanun yapıcılar ve hepsinden önce Musa, erdem, adalet ve iyi ahlâk (Sitte) kurallarının başarısını toprak mülkiyetine, ya da hiç değilse en büyük sayıda yurttaşlar için güvenli, veraset yoluyla geçen toprak mülkiyetine dayandırdılar." (*Roma tarihi*, Cilt. I, s. 245, 2 baskı). Birey hayatını kazanırken öyle şartlar içinde bulunmaktadır ki, servet edinmeyi değil kendi varlığını sürdürmeyi, kendisinin komünün bir üyesi olarak yeniden-üretimini; toprak parçasının sahibi olarak, ve bu sıfatla komünün bir üyesi ola-

rak kendisinin yeniden-üretimini amaç edinmektedir.¹ Komünün devamı, komün üyelerinin kendi kendine yeten köylüler olarak yeniden-üretimidir, bu köylülerin fazla zamanları komüne aittir, savaş için gerekli emek vb.. Bir kimsenin kendi emeğine sahip oluşu, çalışma şartlarına sahip oluşunun aracılığıyla; — komünün üyelerinin askerî hizmet vb. biçimindeki artı-emekleriyle güvenlik altına alınan komün varolduğu için varlığını sürdüren toprak parçasına sahip oluşunun aracılığıyla sağlanmaktadır. Komünün üyesi servet üreten çalışmada, öbür üyelerle işbirliği yaparak değil, topluluğun birliğini içe ve dışa karşı koruyabilmek için (hayalî ve gerçek) kollektifi ilgilendiren çalışmalarda işbirliği yaparak kendi kendini yeniden üretmektedir. Mülkiyet, resmen Romalı vatandaşındır. Özel toprak sahibi Romalı olduğu için toprağa sahiptir. Ve bu sıfatıyla özel toprak sahibidir.

Çalışmanın doğal şartlarında, komünün üyeleri olarak kendi kendine yeten, çalışan bireylerin bir başka mülkiyet biçimi, *Cermen* mülkiyet biçimidir. Burada komünün üyesi, bu sıfatıyla, özel doğu biçiminde olduğu gibi mülkiyetin ortak sahibi değildir. (Mülkiyetin yalnız komün mülkiyeti olarak varolduğu yerde, bireysel üye, bu sıfatıyla, veraset yoluyla olsun olmasın, bu mülkiyetin ancak belirli bir parçasının *sahibidir*, çünkü mülkiyetin herhangi bir bölümü üyenin kendisine değil, ona ancak komünün doğrudan doğruya bir parçası olduğu için, ve böylelikle komün ile doğrudan doğruya birlik kurmuş olan ve komünden ayrı olmayan bir kimse olduğu için aittir. Onun için, birey, sadece tasarruf edendir. Burada olan sadece *komün* mülkiyeti ve *özel tasarruftur*. Çalışmanın özel tasarruf eden tarafın-

¹ Bu cümle, orijinal metinde İngilizcedir.

dan kendi başına yerine getirilmesi, ya da çalışmanın komün ya da komünlerin üstündeki Birlik tarafından tayin edilmesine göre, tarihî ve yöresel vb. şartlar, bu tasarruf etme durumunu komün mülkiyetine ilişkisi bakımından çeşitli tarzda değiştirebilir.) Yunan ve Roma biçiminde olanın tam tersine, burada toprak, Roma'da olduğu gibi, komünün işgalinde değildir. (Klasik Antik çağda) toprağın bir kısmı *ager publicus*'un (kamu toprağının) değişik biçimleri olarak komünün geri kalan kısmı, toprağın her parseli bir Romalının mülkü, özel mülkiyeti olması bakımından, kendinin olan çalışma yeri hissesi olarak komün üyelerine dağıtılır; öte yandan komün üyesi bu Roma toprağının bir kısmı üzerinde egemenlik hakkına sahip bulunduğu ölçüde Romalı sayılır.² [Antik çağda şehir zanaatı ve ticareti küçümsenir, tarım itibar görürdü; Ortaçağlarda bunların durumları değişti.] [Kamu toprağını, tasarruf yoluyla, kullanma hakkı, Patrisyenlerindi, bunlar sonraları bu hakkı *clien*'lerine tanıdılar; *ager publicus*'tan *mülkiyet ferağında bulunma* hakkı yalnız Pleblerindi. Bütün ferağlar Pleblerin lehine ve kamu toprağında bir hisseye karşı tazminat olarak. Şehir duvarlarını çevreleyen toprak dışında *tam anlamıyla toprak mülkiyeti* başlangıçta yalnız Poleb'lerin elindeydi. (Köy komünü, sonradan bunu topraklarına katmıştır.)] [Romalı Pleblerin özü, kendi vatandaş mülkiyeti tanımlamalarında olduğu gibi, bir tarımcılar topluluğu olarak. Kadim çağın insanları, çiftçiliği özgür insanlara *yakışan bir eylem* olarak, bir asker okulu olarak oy birliğiyle övüyorlar. Ulusun eski özü orada muhafaza edilir; yabancı tüccarların ve zanaatçıların yerleştiği şehirlere kazanç umuduyla yer-

² Köşeli parantez içindeki kısım Niebuhr'un **Roma Tarihi**'nden alınmadır, Niebuhr, **Roman History**, I, 418, 436, 614, 615, 317-19, 328-31, 333, 335.

liler göç edince bu öz değişir. Köleliğin bulunduğu her yerde, özgürlüğünü elde etmiş olan adam geçimini bu yollardan sağlar ve çok kere servet biriktirir: işte bunun için Antik çağda bu gibi işler, onların elindeydi ve bu yüzden vatandaşlara lâayık işler sayılmıyordu: işte bu yüzden, zanaatçıların tam vatandaşlığa kabulü görüşü, tehlikeli bir görüştü. (Yunanlılar, kural olarak, onları vatandaşlığın dışında tutuyorlardı.). “Bir Romalının küçük bir tacir ya da zanaatçı hayatı sürmesine izin verilmezdi.” Ortaçağ şehir tarihinde olduğu gibi, kadim çağda, lonca gurur ve vekarı kavramı yoktu; ama burada bile loncalar, aile örgütlerinin üstesinden gelince, askerî ruh zayıfladı ve en sonunda şehirlerin özgürlüğünün dıştan takdiri ile birlikte tamamen söndü.]

[Kadim devletlerin kabileleri (Staemme) iki biçimde kurulurlar, ya *kan*, ya da *yer birliğiyle*, *kan birliğine dayanan kabileler*, tarihî bakımdan, yer birliğine dayanan kabilelerden önce gelirler ve hemen hemen her yerde meydana onlara terkederler. Bunların en aşırı ve en sert biçimi, birbirinden ayrı tutulan, aralarında evlenemeyen, toplumda her birinin yeri ayrı olan; her birinin başkalarına yasaklanmış, kendi öz, değişmeyen meşgalesi bulunan kastların kuruluşudur. Yer birliğine dayanan kabileler, başlangıçta, bölgenin bucaklara (Gaue) ve köylere bölünmesine karşılık meydana gelmişlerdi, öyle ki, Attika’da Kreystenos zamanında bir köye yerleşen bir adam, o köyün Demotes’i (köylüsü) olarak ve köyün bağılı bulunduğu bölgenin *Phyle*’sinin (kabilelerinin) bir üyesi olarak kaydedilirdi. Bununla birlikte, kural olarak onun soyundan gelenler, meskenleri nerede olursa olsun, aynı *Phyle*’de ve aynı *Deme*’de kalıyorlardı ve böylelikle bölünmeye, atalardan gelme görünüşü verilmiş oluyordu. Roma’nın *kan toplulukları* (gentes) kan bağlarıyla birbirine bağılı yakınlardan meydana

na gelmiyordu: Ciceron, bunların soy adlarını zikrederken özgür insanlardan geldiklerini belirtiyor. Roma genslerinin üyelerinin ortak tapınakları (sacra) vardı, ama bu daha Ciceron zamanında kaybolmuştu. Vasiyet-siz ölen ve yakın akrabaları bulunmayan kabile üyesinin varlığına ortakça tevarüs etme hakkı en çok devam ettirilen bir hak olmuştur. En kadim zamanlarda *gens*'in üyeleri olağanüstü bir yükün altına girmiş olup yardıma muhtaç bulunan kendi kabileleri üyelerinin yardımına koşmak zorundaydılar. (Bu, Cermenlerde evrensel olarak böyledir ve bu töre, en çok Dithmarschen'lerde kalmıştır.) *Gentes* bir çeşit lonca idi. Kadim dünyada kan topluluklarından daha genel bir örgütlenme yoktu. Böylece Galler arasında aristokrat Campbell'lerle onlara bağımlılığı kabul edenler aynı klanı teşkil ediyorlardı.] Patrisyen komünü daha yüksek ölçüde temsil ettiğine göre, *ager publicus*'a tasarruf eden odur, ve toprağı Cliers'lerinin vb. aracılığıyla kullanır, (ve zamanla onu kendi mülkiyetine alır).

Cermen komünü, tarımsal hayatın merkezi olan, toprak emekçisinin ikamet ettiği yer, ve aynı zamanda harbin yönetildiği merkez olan şehirde temerküz etmemiştir. Şehirde temerküz, komüne, kendi birey üyelerinin dışında ve onlarınkinden ayrı bir varlık sağlar. Kadim klasik tarih, bir siteler tarihi, toprak mülkiyetine ve tarıma dayanan siteler tarihidir; Asya tarihi, şehir ile köyün farklılaşmamış bir çeşit birliğidir. (Burada, büyük şehre, gerçek ekonomik yapının üzerine kondurulmuş olan bir hükümdar karargâhı gözüyle bakılmalıdır.); Ortaçağ (Cermen Dönemi) köyün tarihin merkezi olmasıyla başlar ve sonra şehir ve köy arasındaki çelişkinin içinden geçerek gelişir; çağdaş (tarih) kadim zamanlarda olduğu gibi şehrin köyleşmesi değil, köyün şehirleşmesidir.

*3 Şehir içinde birlik, Komüne bir iktisadî varlık sağlar; şehrin sadece bu sıfatla *varlığı*, ayrı ayrı evler kalabalığından farklı bir varlıktır. Burada bütün, ayrı parçalarından meydana gelmez. O, bağımsız bir organizma biçimi teşkil eder. Tek aile reislerinin, uzun mesafelerle birbirinden ayrılan ormanlarda yerleştikleri Cermenlerde, komün, *dış* görünüşü bakımından olsa bile, komün üyelerinin zaman zaman bir araya gelmelerinden meydana gelmektedir. Her ne kadar bu birlik, özünde, soydan, dilden, ortak geçmiş ve tarihten vb. ileri gelmekteyse de. Bu durumda komün, bir birlik olarak değil, bir şirket olarak, toprak sahipleri olan özerk üyeler arasında yapılmış bir antlaşma (einigung) olarak gözükmektedir. Nitekim burada kadimlerde olduğu gibi komünün bir devlet olarak, bir siyasî bütün olarak varlığı yoktur. Çünkü komün, şehir olarak varlığını sürdürmemektedir. Burada komün gerçekten varolacaksa bir *toplantı* yapmalıdır, oysa örneğin Roma'da komün bu toplantıların dışında, şehrin kendisinin ve başına yerleştirilen yetkilinin vb. bulunması dolayısıyla vardır.

Şüphesiz ki cermenlerde de kamu toprağı ya da halkın toprağı olarak *ager publicus*'u birey mülkiyetinden ayrı olarak bulmaktayız. Bu avlanma alanları, ortak meralar ya da ormanlar vb.den ibarettir. Çünkü toprağın bu kısmı, kendi özel biçiminde, üretim aracı görevini yerine getirecekse bölünmemelidir. Bununla birlikte Roma'dakinden değişik olarak her ne kadar özel mülkiyet sahipleri, plebler gibi, kamu toprağının kullanımından yoksun bırakıldıkları ölçüde mülk sahibi işler de *ager publicus*, devletin iktisadî varlığını özel

³ Burada Marx'ın elyazılı metninin yeni bir defteri başlıyor, başlığı: "Defter V. Sermaye Bölümünün devamı". Tarihi: Aralık 1858, (22 Aralık'ta başlanmış).

mülkiyet sahiplerinin varlığından ayrı olarak temsil etmez. Cermenlerde *ager publicus* sadece bireysel mülkiyetin bir eki gibi görünmekte ve ancak kabilelerin saldırılarına karşı, kabilenin ortak mülkiyeti olarak savunulduğu zaman, mülkiyet görünüşüne bürünmektedir. Burada bireyin mülkiyeti, komünün aracılığıyla gerçekleşir gözükmemektedir, tam tersine, komünün ve komün mülkiyetinin varlığı, bağımsız sülhler arasındaki ilişkiler ve dayanışma aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Özünde ayrı ayrı her ev, bağımsız bir üretim merkezi olarak bütün ekonomiyi ihtiva eder (imalât, sadece kadınların ev içindeki tamamlayıcı çalışmaları, vb.'den ibarettir). Klasik Antik çağda, site, ona bağlı olan topraklarla birlikte bir iktisadî bütünü teşkil ediyordu, Cermen dünyasında, kendisine ait olan toprak üzerinde sadece bir nokta gibi görünen bireyin aile yuvası; birçok mülk sahibinin yoğunlaşması diye bir şey yok, sadece bağımsız bir birim olarak aile. Asya biçiminde (ya da en çok rastlanılan Asya biçiminde) mülkiyet yok, sadece bireyin toprağa tasarrufu durumu; gerçek mülk sahibi komündür. *Kollektif* mülkiyet dışında başka bir toprak mülkiyeti yok. Anti çağda (ki bunun en klasik örneğini, en saf ve tam biçimde Romalılar sunmaktadır) devlet toprak mülkiyeti ile özel toprak mülkiyeti gibi, çelişen iki biçim var. Öyle ki, ikincisi, birincisinin aracılığıyla varlığına kavuşmaktadır, ya da birincisi ancak bu iki biçimin biri olarak vardır. Onun için özel toprak sahibi, aynı zamanda şehrin bir vatandaşıdır. İktisadî bakımdan vatandaşlık, daha basit olarak, tarımcının şehirde oturmasının bir biçimi olarak ifade edilebilir. Cermen biçiminde tarımla uğraşan şehirli değildir, yani tarımcı sitede oturmaz ve onun temeli, aynı kabilenin insanları tarafından kurulmuş ve yerleşmiş, ara sıra savaş, din ve hukukî anlaşmazlıkların çözüme bağ-

lanması vb. için toplanan ve böylelikle aralarındaki dayanışmayı gerçekleştiren ve güvenliği sağlayan tecrit olunmuş bağımsız ailedir. Bireysel toprak mülkiyeti burada, komünal toprak mülkiyetinin karşıt bir biçimi olarak, ya da komün aracılığıyla meydana gelmiş bir biçim olarak görünmemektedir, bunun tam tersi, komün, ancak bireysel toprak sahibinin bu sıfatıyla karşılıklı ilişkisinde meydana gelmektedir. Komün mülkiyeti, sadece bireysel aile yerleşmelerine ve toprak edinmelerine bir komünal eklenti gibi görünmektedir. Komün ne bireyin sadece arıza gibi gözüktüğü özdür, ne de insanların kafasında, ve şehrin gerçeğinde ve şehir gereklerinde, üyelerinin özel iktisadî varlıklarından ayrı olarak *var olan* ve *varlığı bulunan* geneldir. Komün daha çok, bireysel mülk sahiplerinin kollektif amaçlarla yaptıkları fiilî toplantıların temeli olan dil, kan vb. birliğidir. Şüphesiz ki, ortak avlanma alanlarında, meralarda vb. komünün kendi öz iktisadî varlığı da vardır, ama buraları her bireysel toprak sahibi Roma'da olduğu gibi devletin temsilcisi sıfatıyla değil bağımsız olarak kullanır: bu, birey olarak mülk sahiplerinin gerçekten ortak mülkiyetidir, şehirde birey olarak üyelerinin varlığından ayrı bir varlığı olan mülk sahiplerinin birliğinin mülkiyeti değil.

* Burada önemli olan nokta şudur: toprak mülkiyetinin ve tarımın, iktisadî düzenin temeli olduğu ve bunun sonucu olarak ekonominin hedefinin kullanım-değerleri üretimi yani bireyin temelini teşkil ettiği komünüyle bazı belirli ilişkiler içinde, yeniden-üretimi olduğu bütün bu biçimlerde şu unsurları bulmaktayız:

1. Çalışmanın doğal koşullarının, hem ilkel çalışma aracı, hem çalışma yeri, hem de ilkel maddeler deposu olan *toprağın* mülk edinilmesi; ama çalışarak değil, çalışmanın ilk şartı olarak mülk edinilmesi. Birey

sadece objektif çalışma şartlarına kendisininmiş gibi, bunların aracılığıyla gerçekleşen kendi sübjektifliğinin inorganik niteliğiymiş gibi davranmaktadır. Emegin kendisinin başlıca objektif şartı, emegin *ürünü* olarak görünmemektedir, *doğa* olarak vaki olmaktadır. Bir yanda canlı birey var, öte yanda onun yeniden-üretiminin objektif şartı olarak toprak var.

2. Çalışan bireyin, mülkü olarak, toprağa karşı *davranışı*, insanın, başlangıçta “çalışan birey” gibi bir soyutlamadan fazla bir şeymiş gibi görüldüğü anlamını taşır, o eyleminden *önce gelen* ve bir sonuç gibi gözükmeyen ve derisi kadar, duyuları kadar eyleminin bir ön-şartı olan toprak mülkiyetinde *varlığının objektif tarzını* bulmaktadır; onun derisi de, duyularını sağlayan organları da hayat süreci içinde geliştirilmekte, yeniden üretilmektedir vb.. Bu davranışı doğrudan doğruya meydana getiren şey, bireyin *komünün üyesi olarak* az çok doğal ve tarihî evrime uğramış ve böylelikle değişmiş olan varlığıdır — bir kabilenin parçası olarak ilkel varlığı vb..

Tecrit olunmuş bir birey nasıl konuşamazsa, toprağa da sahip olamaz. Olsa olsa o, hayvanlar gibi geçimini topraktan elde edebilir. Toprağın mülkiyet olarak ilişkisi, o toprağın her zaman az veya çok ilkel biçimde, ya da tarihî bakımdan gelişmiş biçimde, kabile ya da komün tarafından, savaşla ya da savaşız, işgalinden meydana gelir. Birey burada hiç bir zaman özgür emekçinin tam tecridi durumunda gözükmez. Onun emeginin objektif şartları eğer kendisine ait sayılırsa, kendisinin de, emegin objektif şartlarıyla ilişkisini kuran bir komüne sübjektif olarak ait olduğu kabul edilir. Öte yandan, komünün gerçek varlığını tayin eden, onun, çalışmanın objektif şartlarına sahip oluşunun özel biçimidir. Komün içinde varlığı yüzünden bu mülkiyet, bire-

ye yalnız tasarruf durumunu sağlayan ama toprağın özel mülkiyetini vermeyen bir komün mülkiyeti olarak görünebilir, ya da yan yana var olan, ama devlet mülkiyetini özel mülkiyetin bir ön-şartı durumuna getiren, devlet ve özel mülkiyet çifte biçiminde de gözükabilir, öyle ki, yalnız vatandaş bir özel mülkiyet sahibi olabilir, ama öte yandan onun mülkiyetinin, vatandaşın yokluğunda da, ayrı bir varlığı vardır. Son olarak, komün mülkiyeti, sadece bu durumda temeli teşkil eden özel mülkiyetin bir tamamlayıcı eki olarak gözükebilir; bu durumda üyelerin *toplantısı* dışında ve onların ortak amaçlar için işbirliğinin dışında komünün bir varlığı yoktur.

Komünal kabile üyelerinin, kabile topraklarıyla —üzerinde yerleştikleri toprakla— ilişkilerinin bu değişik biçimleri, kısmen kabilenin doğal karakterine (Naturanlagen), kısmen de kabilenin toprak mülkiyetini gerçekte uyguladığı yani toprağın ürünlerini çalışma yoluyla elde ettiği iktisadî şartlara bağlıdır. Ve bu da iklim, toprağın fizik niteliklerine, fizik bakımdan şartlandırılmış kullanılış tarzına, düşman ya da komşu kabilelerle olan ilişkilere, ve göçler, tarihî olaylar vb. yüzünden meydana gelen değişikliklere bağlıdır. Eğer komün eski biçiminde varlığını sürdüreceyse, üyelerinin daha önceki objektif koşullar altında kendilerini yeniden üretmeleri gerekir. Üretimin kendisi, nüfusun artışı (ki bunu da bir üretim konusu olarak düşünmek gerekir), zamanla zorunlu olarak bu şartları ortadan kaldırır ve bunları yeniden üreteceğine, tahrib eder vb. ve bu olurken komün, üzerine kurulu bulunduğu mülkiyet ilişkileriyle birlikte yıkılır ve yok olur.

Asya biçimi zorunlu olarak en çok direnen ve sağ kalabilen biçimdir. Bu, üzerine kurulu bulunduğu temel ilkedен ötürüdür, yani bireyin komünden bağımlı-

sız olamaması; üretim döngüsünün kendi kendine yeter oluşu, tarımın ve zanaat imalâtının birliği vb. eğer birey komünle ilişkilerini değiştirirse o komünü ve onun iktisadî temellerini değiştirmiş ve baltalamış olur. Öte yandan iktisadî temellerin biçim değiştirmesi diyalektiği gereği yoksulluğa vb. vardırır. Örneğin Roma'da komünün başlıca ekonomik temellerinden biri olan savaşların ve fetihlerin etkisini de belirtmek yerinde olur. Komünün temel ilişkileri işte böyle zayıflayıp kopmaktadır.

Bütün bu biçimlerle evrimin temeli, bireyle komün arasındaki (az çok ilkel, az çok tarihin sonucu, ama gelenek tarafından perçinlenmiş) eski ilişkilerin *yeniden üretimi*, ve bireyin hem kendi çalışma şartlarına, hem de öteki emekçilere ve kabile üyelerine karşı davranışına dayanan *objektif* ve *belirli* varlığıdır. Onun için böyle bir evrim daha başından *sınırlıdır*, ama sınırlar aşılınca çürüme ve dağılma gelip çatar. Köleliğin evrimi, toprak mülkiyetinin temerküzü, değişim, bir para ekonomisi, fetihler vb., tıpkı Romalılarda olduğu gibi. Bütün bunlar başlangıçta belli bir noktaya kadar temel ile bağdaşabilen şeyler, temelin iyi niyetle genişlemesi, ya da sadece temelden gelme kötü kullanımlar, aşırılıklar gibi göründü. Böylece belirli bir alan içinde önemli gelişmeler mümkün olabilmektedir. Bireyler belirli ölçüde yüceliğe ulaşabiliyorlar. Ama bireyin ya da toplumun özgür ve tam gelişmesi burada düşünülemez, çünkü böyle bir evrim, sosyal temelin ilkel seviyesiyle çelişki halindedir.

* Kadim çağ insanları arasında hangi biçim toprak mülkiyetinin vb. en verimli olduğu, hangisinin en çok servet yarattığı konusunda bir araştırmaya rastlamıyoruz. Caton, tarlaların en verimli olarak nasıl işlenebileceğini araştırıyorsa da, ya da giderek Brütüs en yüksek

faiz oranıyla ödünç para veriyorsa da, servet, üretimin amacı gibi görünmemektedir. Araştırma her zaman hangi cinsten mülkiyetin en iyi vatandaşları yarattığı konusu üzerinedir. Kendi başına bir hedef olarak servet, yalnız birkaç tüccar kavim arasında görünmektedir, Ortaya çıkan Yahudileri gibi, kadim dünyanın mesamati arasında yaşayan nakliye mesleğinin tekelleri gibi.. Servet, bir yandan eşya içinde gerçekleştirilen bir şey, süje olarak insana karşı bir maddî üründür; öte yandan servet, değer olarak, başka insanların emeğine, onların üzerinde egemenlik kurmak için değil, özel olarak hoş vakit geçirmek için vb. kumanda etme hakkıdır. Eşya biçiminde olsun ya da eşya dolayısıyla sağlanan ilişkilerde olsun servet, bireyin dışında kalan ve iğreti olarak onun yanında yer alan maddî bir nitelik biçiminde görünmektedir.

Böylece (ne kadar dar millî, dinî ya da siyasî bir tanımlama içinde olursa olsun) insanın üretimin amacı olarak görüldüğü kadim kavram, modern dünyadaki üretimi insanın amacı ve serveti de üretimin amacı kılan kavramın yanında ne kadar daha yüce görünmektedir. Ama gerçekte dar burjuva biçim soyulup da öz çıkarıldığı zaman, servet, bireylerin ihtiyaçlarının, yeteneklerinin, tatminlerinin, üretici güçlerinin vb. evrensel değişimde yaratılmış evrenselliği değil de nedir?

(Ne kadar dar ulusal, dinsel ya da siyasî bir tanımlamaya tâbi tutarsak tutalım) insanın her zaman üretimin amacı olarak görüldüğü eski toplum, üretimin insanın amacı ve servetin de üretimin amacı bulunduğu modern dünyadan çok daha öğülmeye değer görünmektedir. Ama gerçekte dar burjuva biçim soyulup atıldıktan sonra servet, bireylerin evrensel değişim şartları içinde ürettikleri ihtiyaçlar, yetenekler, tatminler, üretim güçleri vb.lerinden başka nedir ki? Servet, insanın

doğa güçlerini denetlemesinin — sadece kendi tabiatının değil, genel olarak “doğa” denen şeyin denetlenmesinin tam gelişmesini ifade etmez mi? Servet, evrimin tümünü —yani daha önce tesbit edilen bir ölçüyle henüz ölçülmemiş olan tüm insan güçlerinin evrimini— kendiliğinde bir amaç haline getiren, bir önceki tarihsel evrimden gayri hiç bir ön-koşula bağlı bulunmayan, kendi yaratıcı yeteneklerinin mutlak verimi değil de nedir? Bu, insanın, herhangi bir belirli biçimde, kendisini değil de, kendi bütünlüğünü ürettiği bir durum değildir de, nedir? İnsanın, geçmiş tarafından şekillendirilmiş bir şey olarak kalmakla yetinmediği, ama mutlak bir oluş hareketi içinde bulunduğu bir durum değildir de, nedir? Burjuva ekonomi-politiğinde —ve bunun karşılığı olan üretim döneminde— insanın içinde gizli bu şeyin işlenerek meyve vermesi tam bir yabancılaşıma gibi, belli, tek taraflı amaçların tümünün tahribi gibi, bir dış zorlamaya hedefin kendisinin feda edilmesi gibi görünmektedir.

Böylece bir bakıma kadim insanların çocuksu dünyası daha yüksek gibi görünüyor; ve kapalı biçimler ve tesbit edilmiş sınırlamalar aradığımız sürece bu böyledir. Kadim insanlar dar bir tatmin sağlamaktadırlar, modern dünya ise bizi tatminsizlik içinde bırakmaktadır, ya da kendi kendisiyle tatmin olunmuş görüldüğü zaman *bayağılaşmaktadır*.

* Bay Proudhon’un mülkiyetin *ekonomi üstü* kökeni dediği şey (ki o bununla toprak mülkiyetini kasdetmektedir) bireyin objektif çalışma şartlarıyla, ve ilk önce *doğal* objektif çalışma şartlarıyla *burjuva-öncesi* ilişkisidir. Çünkü çalışan süje nasıl bir doğal bireyse, bir doğal varlıksa, aynı biçimde onun çalışmasının ilk objektif şartı da doğal olarak, toprak olarak, inorganik bir nitelik olarak görünmektedir. O kendisi sadece organik

bir varlık değildir, aynı zamanda süje olarak organik olmayan doğadır da. Birey bu şartı kendisi yaratmaz, onu daha önce varolan kendi dışında doğal bir gerçek olarak hazır bulur. Tahlilimize devam etmeden önce bir noktayı daha belirtelim: zavallı Proudhon (mülkiyet biçimleri olarak) *sermayeyi* de, *ücretli emeği* de *ekonomi-üstü* kökenli şeyler olarak nitelendirebilirdi, giderek nitelendirmeliydi. Çünkü emekçi, önünde, objektif çalışma şartlarını *sermaye* biçiminde kendisinden ayrı bir şey olarak buluyorsa, ve kapitalist de *emekçiyi* her türlü mülkiyetten yoksun olarak, soyut emekçi olarak karşısında buluyorsa, bu, değer ve canlı emek arasındaki meydana gelen değişimin, bir *tarihî süreci* varsaymasından ötürüdür. Her ne kadar sermaye ve ücretli emeğin kendileri bu ilişkiyi üretiyorlar ve onu bütün objektif yaygınlığıyla ve bütün derinliğiyle geliştiriyorlarsa da gene de bu ikisi, (yukarda da gördüğümüz gibi) bir *tarihî süreci*, sermayenin ve ücretli emeğin doğuşunu varsaymaktadır. Başka bir deyişle, mülkiyetin *ekonomi-üstü kökeni* sadece burjuva ekonomisinin, ekonomi-politiğin kategorilerinin teorik ya da ideal olarak ifadelendirdiği üretim biçimlerinin *tarihî kökeni* anlamına gelmektedir. Ama burjuva öncesi tarihin ve o tarihin her aşamasının kendi öz *ekonomisi*⁴ ve hareketinin iktisadî temeli olduğunu söylemek, özünde sadece insan yaşantısının her zaman bir üretime (*sosyal-üretime*) dayandığı ve bu üretimin ilişkilerinin iktisadî ilişkiler dediğimiz şeyin kendisi olduğu yolundaki herkesin bildiği şeyleri tekrarlamaktan öteye bir değer taşımaz.

* İlk üretim şartları, başlangıçta üretilemez — bunlar üretimin sonuçları değildir. (Başlangıçtaki üretim şartları yerine şunu da söyleyebiliriz: eğer bu yeniden-

⁴ Marx bu paragrafta *Ökonomie* kelimesini kullanıyor. "İktisat bilimi"nden mi, yoksa "Ekonomi"den mi söz ettiği anlaşılmıyor.

Üretim, bir yandan maddenin süje tarafından mülk edilmesi biçiminde görünüyorsa da, bu aynı zamanda öte yandan maddenin sübjektif bir amaca uygun biçime sokulması, tâbi kılınması olarak, maddenin sübjektif eylemin sonuçları olarak da görünür.) Açıklanması gereken Şey, canlı, eylem içinde insanların kendi metabolizmalarının doğal, inorganik Şartlarıyla, doğayla birliği, ve bundan ötürü onların doğayı mülk edinmeleriyle *birliği* değildir; bu bir tarihi sürecin sonucu da değildir. Bizim burada açıklamamız gereken Şey, insan varlığının bu inorganik Şartlarının faal varlıktan *ayrılmasıdır*, o ayrılma ki, ancak ücretli emekle sermaye arasındaki ilişkide en tamamlanmıŐ seviyesine varmaktadır.

Klelikle serflik arasındaki ilişkide böyle bir ayrılma yoktur; burada olan toplumun bir parçasının öteki parçası tarafından sadece onun yeniden-üretimini *inorganik ve doğal Şartı* sayılması ve ona öyle davranılması, kölenin kendi emeğinin objektif Şartları ile herhangi bir ilişkisi yoktur. Kle daha çok *emeğin* kendisidir, sığır hayvanı yanında toprağın bir tamamlayıcısı olarak öteki canlı Őeylerle birlikte (Naturwesen) retimin *inorganik Şartı* olarak kabul edilen köle için de, serf için de bu böyledir. Başka bir deyişle: Üretimin ilk Şartı, her ne kadar kendisi tarafından yeniden-üretilmiş ve geliştirilmiş olursa olsun, kendisi tarafından başlangıçta yaratılmış olmayan ama kendisinin *n-Şartı* gibi görünen kendi canlı vücudu gibi doğal bir *n-Şart*, reticinin varlığının doğal Şartları olarak görünmektedir; (fizik) varlığı kendisi tarafından yaratılmamıŐ doğal bir *n-Şart*. Kendisinin, inorganik bir vücutla olduğu gibi, iliŐkili bulunduğu bu *varlığının doğal Şartları* iki nitelik taşır: bunlar 1) sübjektiftir ve 2) objektiftir. Üretici, başkalarıyla karıŐma ve çatıŐmaların sonucu, tarihi bakımdan değişik biçimlere bürünen bir ailenin, bir kabi-

lenin insanların herhangi bir gruplaşmasının bir parçası olarak görünmektedir. O, bu sıfatıyla, doğaya karşı (burada da toprak diyelim), kendi üretiminin ve yeni-den-üretimnin şartının, kendi inorganik varlığının karşındaymış gibi davranmaktadır. Komünün doğal bir parçası olarak komünal mülkiyete katılmakta ve onun ayrı bir hissesine tasarruf etmektedir; doğuştan vatan-daş olan Romalı gibi, onun “hiç değilse” *ager publicus* üzerinde resmî olarak bir hakkı ve şu kadar juggera (birim) toprak üzerinde de gerçek hakkı vardır. Onun *mülkiyeti*, yani üretiminin doğal ön-şartlarıyla *kendi malı* gibi ilişkisi, komündeki doğal üyeliğinin aracılığıyla sağlanmaktadır. (Üyelerinin aralarında dil dışında ortak hiç bir şeyleri bulunmayan bir soyutlama düzeyine varmış olan bir komünün, daha sonraki tarihî şartların ürünü olduğu besbellidir.) Açıktır ki, özel bir birey, ancak bir insan topluluğunun üyesi olduğu takdirde konuştuğu dili kendi öz dili sayabilir. Tek bir bireyin ürünü olan bir dil abestir. Mülkiyet için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

* Dil, bir komünün ürünü olduğu kadar, bir bakıma o komünün varlığıdır da: komünün sözle kendi kendini ifade temesidir de. Örneğin Peru’da görülen komünal üretim ve komünal mülkiyet, besbelli ki, Hindistan’da ve Slavlarda olduğu gibi ortak mülkiyetin ve komünal üretimin daha eski ve daha basit biçimini aralarında⁵ uygulayan fatih kabileler tarafından oraya sokulmuş *ikincil* bir biçimdir. Aynı biçimde örneğin Keltler ve Galler arasında görülen biçimde belirtilere göre, daha ilerlemiş fatihler tarafından kabul ettirildiğinden gene *ikincil* sayılmalıdır. Bu sistemlerin yüksek, bir en yüksek yetkili altında (ve onun yönetimi altında) kurulan bu sistemlerin mükemmellikleri ve sistemli düzenlenme-

⁵ bei isich selbst, aynı zamanda “ilk yurtlarında” anlamına da gelir.

leri bunların kökenlerinin çok uzak bir tarihte olmadığını gösterir. Aynı biçimde İngiltere'ye kabul ettirilen feodalizm, biçimsel olarak Fransa'da doğal olarak gelişmiş olan feodalizmden daha tamdı.

Göçebe çoban kabileler arasında —ve bütün çoban kabileler başlangıçta göçebedirler— toprak, doğanın öteki şartları gibi, ilkel sınırsızlığı içinde görülmektedir. Örneğin Asya steplerinde ve Asya yüksek platosunda olduğu gibi. Toprak, sürülerin otlağıdır ve sürüler, bütün çoban halkların geçim kaynağıdır. Bu halklar, toprağı kendi mülkiyeti sayar ama hiç bir zaman bu mülkiyetin sınırlarını tesbit etmez. Amerika'daki vahşi Kızılderili kabilelerinin avlanma alanları işte böyledir: kabile belirli bir bölgeyi kendi avlanma alanı sayar ve onu öteki kabilelere karşı savunur, ya da üzerinde hak iddia ettiği topraklardan öteki kabileleri sürüp çıkarma yollarını arar. Göçebe çoban kabilelerde komün tam bir birlik halindedir. Göçebelik koşulları, kervan, sürü ve daha yüksek ve daha alçak rütbe biçimleri, bu yaşama tarzının şartları içinde gelişir. Burada *mülk edinilen* ve *yeniden üretilen* toprak değil sürüdür, toprak her konaklanıldığında ortakça kullanılır.

Yerleşmiş olan halkların durumunu inceleyelim. Burada komünün (toprakla) kendi *öz mülkiyeti* olarak doğal üretim şartlarıyla ilişkisinde karşılaşabileceği biricik engel, bu toprak üzerinde kendi inorganik maddesi olarak hak iddia etmiş olan *öteki komündür*. Onun için savaş, bu cinsten her ilkel toplumun, mülkiyetinin savunulması için olsun, ya da mülkiyet edinmek için olsun, ilk görevlerinden biri olmuştur. (Çoban halklar arasında, örneğin koyun aynı zamanda otlağı meralar üzerinde mülkiyet hakkını da ifade eden bir mülkiyet olduğu için, toprağın ilkel mülkiyetinin sözünü edebiliriz. Genel olarak toprak mülkiyeti o toprağın organik

ürünleri üzerinde mülkiyeti de kapsar.) İnsanın toprakla birlikte ve toprağın tamamlayıcı organik eki olarak ele geçirildiğinde, o üretim şartlarından biri olarak esir edilmektedir, ve bu, bütün komün biçimlerini temelden yoksun bırakan ve onları değiştirerek kendisi temel olan kölelik ve serflikin kökenidir. Bunun sonucu olarak basit yapı, böylelikle olumsuz biçimde tayin ediliyor.

* Böylece *mülkiyet* kökeninde insanın kendisine ait olan doğal üretim şartlarına karşı *kendi öz varlığının ön-şartı* biçimindeki davranışı anlamını veriyor; insan bunlara karşı, sanki kendi vücudunun bir devamıymış gibi kendisinin *doğal ön-şartı* imiş gibi davranmaktadır. Gerçekte insanın kendi üretim şartlarıyla ilişkisi yoktur, ama o, çift varlığa sahiptir, sübjektif olarak kendi varlığına ve objektif olarak varlığının bu doğal inorganik şartlarına. *Üretimin* bu *doğal şartlarının* iki karakteri vardır: (1) İlk biçiminde az çok değişmiş bir kabile komünü olan bir komünün parçası olarak varlığı; (2) Komünün aracılığıyla kendi mülkiyeti olan *toprakla* ilişkisi; bu *bireysel tasarruf durumuyla* birlikte toprağın ortak mülkiyetidir, ya da toprak ve onun işlenmesi kollektif olmak şartıyla sadece ürünlerinin paylaşılmasıdır. (Bununla birlikte *mesken vb.*, bunlar Scythian'ların arabaları bile olsa, her zaman bireylerin tasarrufunda şeylerdir.) *Doğal olarak gelişmiş bir toplumun*, bir kabilenin vb. üyeliği, yaşayan birey için doğal bir üretim şartıdır. Bu üyelik de örneğin konuştuğu dilin bir şartı olmaktadır. Onun üretici olarak varlığı ancak bu şart altında mümkündür. İnsan başlangıçta sübjektif varlığı, bu komün üyeliğiyle ne ölçüde şartlandırılmışsa, bu üyelik de onun çalışma yeri olarak toprakla ilişkisi tarafından şartlandırılır. (Hayvanlar ve özellikle ehlileştirilebilen hayvanlar dahil toprağın hazır meyve-

lerine sahip çıktığı için mülkiyetin kökeninde *nakledilebilir* nitelik taşıdığı doğrudur. Bununla birlikte bu durum bile —avcılık, balıkçılık, çobanlık, ağaçlardan meyva toplayarak geçimin sağlanması vb.—, sabit bir yerleşme yeri olarak olsun, ya da göçebe olarak dolaşma yeri, hayvanlar için mera vb. olsun, her zaman toprağın mülk edinilmesi anlamını taşır.)

* Onun için *mülkiyet* bir *kabileye* (komüne) *ait olmak* demektir, (onun içinde sübjektif/objektif varlığı olmak demektir), ve bu komünün toprakla, onun inorganik maddesi toprakla, ilişkisi aracılığıyla, bireyin toprakla ilişkisi, üretimin ilk dış şartıyla ilişkisi vaki olmaktadır. Çünkü toprak aynı zamanda hem hammadde, hem araç, hem de üründür — onun bireyliğine bağlı ön-şartlar olarak, varlığının tarzları olarak, toprakla ilişkisi gerçekleşmektedir. *Biz bu mülkiyeti, üretim şartlarıyla ilişkiye indirgiyoruz.* Başlangıçta bireyin üretimi, doğa tarafından tüketilmek üzere meydana getirilmiş hazır şeylerin edinilmesiyle bireyin kendi vücudunun yeniden-üretimi olarak kaldığına göre, tüketimin şartlarına niye indirgemiyoruz? Ama bu tüketilen şeylerin sadece *bulunduğu* ve *keşfedildiği* yerlerde bile, —avcılıkta, balıkçılıkta, sürü hayvancılığında olduğu gibi— çalışma ve insanın bazı yetenekleri edinmesi kısa zamanda gerekli oluyor. Üstelik insanın hiç bir araca başvurmadan, (yani üretim amacı güden emek ürünleri olmaksızın) doğada hazır olan şeyleri sadece elini uzatarak edinebileceği şartlar, olağanüstü şartlardır ve bunları hiç bir yerde normal sayamayız; en ilkel devletlerde bile bu böyledir. Üstelik üretimin ilkel şartları otomatik olarak meyvalar gibi, hayvanlar vb. gibi emek sarfedilmeksizin doğrudan doğruya tüketilebilen şeyleri ihtiva eder; bunun sonucu olarak tüketim fonunun kendisi burada *ilk üretim fonunun* bir parçası gibi görünmekte-

dir.

* (İlkten komünden meydana gelmiş olan⁶) kabileciliğe dayanan mülkiyetin temel şartı, kabilenin üyesi olmaktır. Bunun sonucu olarak başka bir kabile tarafından fethe uğrayan ve boyunduruk altına alınan bir kabile, *mülksüz* duruma düşer ve fatih kabilenin kendi öz mülkü saydığı yeniden-üretiminin *inorganik şartlarının* bir parçası olur. Bu bakımdan kölelik ve serflik, kabileciliğe dayanan mülkiyetin ileriye doğru gelişmesinden başka bir şey değildir. Kölelik ve serflik zorunlu olarak komünün bütün biçimlerini değiştirir. Bunu en az Asya biçiminde başarabilmektedirler. Bu biçimin dayandığı imalât ile tarımın kendi kendine yeten birliği şartlarında, *toprak mülkiyetinin, tarımın* tek başlarına egemen bulundukları şartlarda olduğu kadar fetih gerekli değildir. Öte yandan, bu biçimde birey, hiç bir zaman toprağın sahibi olamayıp ancak onu tasarrufunda bulunduran durumunda olduğuna göre, işin özünde kendisi de bir mülkiyettir, komünün birliğini temsil eden şeyin kölesidir. Burada kölelik ne çalışma şartlarını sona erdirir, ne de temel ilişkiyi değiştirir.

* Onun için şimdi artık besbellidir ki;

* Mülkiyet sadece *kendinin* sayılan üretim şartları karşısında bilinçli bir davranış olduğuna göre üreticinin varlığı *kendisine ait olan* objektif şartlar içinde bir varlık gibi görüldüğü ölçüde, birey için komün tarafından tespit edilen ve kanunla güvenlik altına alınan bir davranış olduğuna göre, bu ancak üretim yoluyla gerçekleştirilebilir. Fiilen mülk edinme, düşüncede ifadesini bulan bu şartlarla ilişki yüzünden değil, insanın subjektif eyleminin şartlarını gerçekten temsil eden üretimin objektif şartlarıyla gerçek ve aktif bir ilişki kurarak

⁶ Anlamı pek anlaşılmayan bu ibarenin Almancası şöyledir: *auf dem Stammwesen (worein sich das Gemeinwesen ursprünglich auflöst.*

olur.

* Ama bu da açıkça bu şartların değıştikleri anlamını taşır. Toprak küresinin bir bölgesini avlanma alanı yapan şey, kabilelerin orada avlanmasıdır; toprağı bireyin vücudunun bir uzatması haline getiren şey tarımdır. *Roma şehri* kurulunca ve çevresindeki topraklar üzerinde vatandaşlar tarafından tarım yapılmaya başlanınca, komünün şartları eskisinden farklı olmaya başladı. Bütün bu komünlerin hedefi varlıklarını korumadır, yani mülk sahipleri olarak komünü teşkil eden bireylerin üretimidir, yani komünü teşkil eden üyeler arasındaki karşılıklı ilişkilere dayanan objektif yaşama tarzının sürdürülmesidir. Ama bu yeniden-üretim, aynı zamanda, ve zorunlu olarak yeni üretimdir ve eski biçimin tahribidir.

Örneğin her bireyin şu kadar hektar toprağına sahip olması gerektiğı bir yerde, sadece nüfusun artışı bir engel meydana getirir. Eğer bu engel aşılacaksa başka toprakların ele geçirilmesi, yani savaşlar ve fetih gerekecektir. Bu, köleliğe vb. götürür, aynı zamanda örneğin *ager publicus*'un genişlemesine ve komünü vb. temsil eden Patrisyenlerin yükselmesine sebep olur.⁷ Böylece eski komünün korunması, onun dayandığı şartların yıkılmasını, onun kendi karşısına çevirmesini gerektirmektedir. Varsayalım ki, örneğin toprağın verimliliğı, toprağın alanını artırmadan üretim güçlerini geliştirme yoluyla (ki tarım en geleneksel iktisadî eylem olarak bu bakımdan en yavaş ilerliyenidir) sağlanabiliyor. Bu yeni metotların ve çalışma kombinezonlarının uygulanması, günün daha büyük bir kısmının tarıma ayrılmasını vb. gerektirecektir. Ve bir kere daha komünün es-

⁷ Aşırı ölçüde özetlenmiş olan Marx'ın bu cümlesi aslında şöyledir: *Damit Sklaven, etc. Vergrößerung des ager publicus z. B. auch, und damit die Patrizier, die das Gemeinwesen repraesentieren, etc.*

ki iktisadî şartları işleyemez duruma gelecektir. Yeni-
den-üretim fiilinin kendisi sadece objektif şartları değiş-
tirmekle kalmaz —yani köyü şehir haline getirmekle,
yabanî tarım alanı haline getirmekle vb. yetinmez— ama
aynı zamanda onunla birlikte yeni yeteneklerin meydana
gelmesiyle, üretimde kendi kendilerini değiştirip ge-
liştirmekle, yeni güçler ve yeni kavramlar, yeni ilişki tarz-
ları, yeni ihtiyaçlar ve yeni bir dil meydana getirmekle
üreticilerin kendileri de değişir.

Üretim tarzının kendisi ne kadar geleneksel ise,
yani mülk edinmenin *gerçek süreci* ne kadar aynı
olarak kalırsa, eski mülkiyet biçimleri, ve dolayısıyla
toplumun tümü, o ölçüde değişmeden kalacaktır. Kay-
detmek gerekir ki, geleneksel tarz, tarımda uzun zaman
direnmektedir. (Ve tarımın imalâtla bileştiği doğu top-
lumunda daha da direnmektedir.) Komün üyelerinin şe-
hir topraklarına sahip bir şehir komünü olarak kollek-
tif hayatlarından ayrı olan bir özel mülkiyet sahibi var-
lığına kavuştukları yerlerde bireyin mülkiyetini *kaybe-
debileceği*, yani onu bir mülk sahibi olarak hem eşit-
haklı bir vatandaş, hem de komün üyesi yapan ikili iliş-
kisini kaybedebileceği şartlar meydana gelmiş oluyor.
Doğu biçiminde tamamen dış nitelikteki etkiler dışın-
da, bu biçimde bir kayıp hemen hemen imkânsızdır,
çünkü komünün bireysel üyesi, komünle (objektif, eko-
nomik) bağını yitirebilecek kadar bağımsız bir ilişkiyi
hiç bir zaman kurmaz. O, derin köklerle yerine bağlıdır.
Bu aynı zamanda imalâtla tarımın birliğinin, kasabay-
la, (burada kasaba köydür) köyün birliğinin bir yönü-
dür. Kadim çağ insanlarında imalât daha o zaman (öz-
gürlüğe kavuşan kölelerin, *cliens*'lerin ve yabancılardan
harcı) aşağılık bir meslek olarak görünmektedir vb..
Üretici emek, sadece çiftçiliğin ve savaşın ya da evle-
rin yol ve tapınakların yapısı gibi amaçlar için özgür ki-

şilerin ev içi emeği olduğundan tarıma salt bağımlılığın-
dan kurtulmuştur. Yabancılarla temaslardan, köleler-
den zorunlu olarak doğan bu gelişme, artı-ürünleri vb.
değiştirme isteği komünün dayandığı üretim tarzını ve
onunla birlikte *objektif olarak bireysel insanı* —yani
bir Yunanlı olarak, bir Romalı olarak vb. saptanmış bi-
reyi— dağılıp yokolmağa sevkeder. Değişimin, ve borç-
luluğun da aynı etkisi olur.

* İlkten Komünün özel bir biçimi olan kabileyle ona
bağlı bulunan doğanın özelliği arasında bir birlik, baş-
ka bir deyişle, doğal biçimlerinde üretimin objektif şart-
ları karşısında davranışla, komün tarafından sağlanan
bireyin objektif varlığı arasında bir birlik vardır. Mülki-
yetin özel biçimi olarak ifadesini bulan bu birlik canlı
gerçeğini *belirli bir üretim tarzında* bulmaktadır, ve bu
tarz da hem bireylerin birbirleriyle ilişkisi olarak, hem
de onların inorganik doğa karşısında her günkü özel
davranışları olarak (her zaman ailece çalışma olan ve
sık sık da komünal çalışma olan) özel çalışma tarzları
olarak belirlemektedir. Komünün kendisi, ilk büyük üre-
tim gücü olarak görülmektedir, (örneğin hayvancılık ve
tarım gibi) üretim şartlarının çeşitleri özel bir üretim
tarzının ve özel üretim güçlerinin ikincisi bireyin yete-
nekleri olarak beliren hem objektif, hem sübjektif özel
üretim güçlerinin evrimine yol açar.

* Son tahlilde komün, ve onun dayandığı mülkiyet, ça-
lışan sülhelerin üretim güçlerinin gelişmesinde belirli
bir aşamaya indirgenebilir — sülhelerin birbirleriyle ve
doğayla özel ilişkileri buna uyar. Bir noktaya kadar ye-
niden-üretim vardır, ondan sonra bu, çözölmeye varır.

* Demek ki, *mülkiyet* —ve bu, Asya, Slav, Kadim
klasik ve Cermen biçimlerini de kapsar— başlangıçta
çalışan (üretimde bulunan) insanın (ya da kendi ken-
dini yeniden üreten süjenin) kendi üretimiyle ya da ye-

niden-üretimiiyle kurduğu bir ilişkiyi ifade etmektedir. Demek ki, üretimin şartlarına göre mülkiyet değişik biçimlere bürünecektir. Üretimin kendinin amacı, üreticiyi bu objektif varlık şartları içinde ve onunla birlikte yeniden-üretmektir. Bu mülk sahibi olarak davranış—çalışmanın yani üretimin sonucu değil, ön-şartı olan bu davranış— (belirli bir noktaya kadar kendisinin de bir mülkiyeti bulunduğu) kabile ya da komün bütünü-nün bir parçası olarak bireyin özel varlığını varsayar. Kölelikte, serflikte vb. emekçinin kendisi başka bir bireyin ya da komünün doğal üretim şartlarının bir parçasını teşkil eder; —mülkiyet, burada, kendisi çalışan bireyin çalışmanın objektif şartları karşısında davranış olmaktan çıkmıştır— emekçi burada her ne kadar komün üzerinde ve komünün emeği üzerinde kurulmuş olan mülkiyetin gerekli ve mantikî sonucu ise de daima ikinci durumdadır ve başa geçmez. (Köleliğin bu özelliği, doğunun genelleşmiş köleliğine uygulanamaz, sadece Avrupa'nın şartları için bu böyledir.)

Fizik bakımdan üstün bir insanın, ilk defa olarak hayvanları yakalaması, sonra da kendisi için hayvanları yakalasın diye insanları yakalaması; kısaca her hangi canlı bir doğal şey gibi insanı kendi yeniden-üretimi için kullanması; ve kendisinin, emeğini, egemenliğini kurma işinde tüketmesini hayalde canlandırmak elbette ki kolaydır. Ama böyle bir görüş, belirli bir kabile ya da komün bütünü için doğru olabilse bile saçmadır. Çünkü başlangıç noktası olarak *tecrit edilmiş* insanı ele almaktadır. Ama insan ancak tarih süreci içinden geçerek bireyleşebilir. O, başlangıçta —siyasî anlamda “siyasî bir hayvan” olarak değilse bile— *generik bir varlık, bir kabile varlığı, bir sürü hayvanı* olarak görünmektedir. Bu bireyleşmenin başlıca etkeni, değişimin kendisidir. Değişim, sürü hayvanını gereksiz kıl-

makta ve onu ortadan kaldırmaktadır. Durum insanın tecrit edilmiş bir kişi olarak yalnız kendisiyle ilişkisi olabileceği bir düzeye varınca, kendisini bağımsız bir birey olarak koyabilmesi için başvurduğu araçlar ona genel komünal karakterini veren şeyler olmaktadır.⁸ Böyle bir komünde bireyin mülk sahibi olarak, diyelim ki, toprak sahibi olarak objektif varlığı, onun, kendisini komüne zincirle bağlayan, ya da daha doğrusu zincirde bir halkayı teşkil eden bazı şartlar altında, mülkiyet sahibi olmasına rağmen kabul edilir. Burjuva toplumunda, örneğin işçi, objesi olmayan bir süjedir; ama burada onun karşısına dikilen gerçek toplumun tümüdür; işçi, onu parçalayıp yutmaya çalışır, ama kendisi parçalanıp yutulur.

* Komünün insanlara üretim şartlarıyla özgül objektif bir birlik sağladığı, ya da objektif ve belirli varlığın, üretim şartları arasında komünün kendisinin bulunmasını gerektirdiği bütün biçimler, fiilen ve ilkede sınırlı olan üretim güçlerine zorunlu olarak tekabül ederler. (Bu biçimler, tabii az çok doğal evrime uğramışlardır, ama aynı zamanda tarihî sürecin sonuçlarıdır da.) Üretim güçlerinin evrimi, bunları yıkar, dağıtır ve bu dağılımları da kendiliklerinde insanın üretim güçlerinin bir evrimidir. Çalışma, başlangıçta belirli bir temel üzerinde gerçekleşir —İlkten ilkel— sonra da tarihî.⁹ Ama sonraları bu temelin kendisi ortadan kalkar, ya da ilerici insan yığınının gelişmesi için artık çok dar bir hale geldiği için yokolmaya doğru eğilim gösterir.

* Klasik Antik çağın toprak mülkiyeti, parsellenmiş modern mülkiyet olarak yeniden karşımıza çıktığı için, bu, ekonomi-politiğin bir konusudur ve bunu toprak

⁸ sein Sich-Allgemein-und-Gemeinmachen.

⁹ Es wird erst gearbeitet von gewisser Grundlage aus -erst naturwüchsig- dann historische Voraussetzung. Bu cümle değişik yorumlara müsaittir.

mülkiyeti bölümünde inceleyeceğiz.

* (Bütün bunlar ayrıntılı olarak ve daha derinden ilerde yeniden tahlil edilecektir.)

* Bizim burada üzerinde durduğumuz konu şudur. Emegın sermaye ile ilişkisi ya da emegın sermaye biçimindeki objektif çalışma şartlarıyla ilişkisi, emekçinin mülk sahibi olduğu ve mülk sahibinin de çalıştığı değişik biçimleri yıkıp dağıtan bir tarihî süreci gerektirmektedir. Bu her şeyden önce şu anlama gelir:

(1) İnsanın kendi öz inorganik varlığı, güçlerini sarfettiğı çalışma yeri iradesinin alanı olarak saydığı doğal üretim şartı olarak toprakla ilişkisinin *koparılması*. Bu mülkiyetin bulunduğu bütün biçimler, aralarındaki farklar ne olursa olsun, üyelerinin komün üyesi nitelikleri yüzünden *Mülk Sahibi* bulundukları bir *komünün* varlığını kabul eder. Demek ki, bu mülkiyetin ilk biçimi *doğrudan doğruya komün mülkiyetidir*. (Slavların değişikliğe uğrattığı, klasik Antik çağda ve Cermen mülkiyetinde gizli temel bu olduğu halde, iç çelişkiye kadar varan *doğu biçimi*).

(2) İnsanın *üretim araçlarının sahibi* olarak göründüğü *ilişkilerin yokoluşu*. Yukardaki toprak mülkiyeti *gerçek bir komünün* varlığını gerektirdiğı gibi, emekçinin üretim aracına sahip oluşu da imalâtın özel bir gelişme biçimini —*el zanaatı emeğı* biçiminde gelişmeyi— gerektirmektedir. Loncalar ve benzeri kurumların bu gelişmede yeri vardır. (Kadim Doğu'nun imalât ey-lemleri yukarda (1) başlığı altında zikredilebilir.) Burada emek hâlâ yarı artistik yaratmanın bir ifadesi yarı da kendi ödülü vb'dir.¹⁰ "Usta zanaatçı" kurumu. Burada kapitalistin kendisi hâlâ bir usta zanaatçıdır. Özel zanaat yetenekleri, araçların vb, vb. mülkiyetini güvenliğe alır. Bir anlamda çalışma tarzı, çalışmanın örgütlen-

¹⁰ Hier die Arbeit selbst noch halb künstlerisch, halb Selbstzweck.

mesi ve araçlarla birlikte tevarus edilir. Ortaçağ kasa-ba hayatı. Emek hâlâ insanın kendine aittir. Uzmanlaşmış (einseitige) yeteneklerin vb. kendi kendine yeten belirli bir gelişmesi.

(3) Her ikisine de dahil olan gerçek insanın üretimden önce tüketim araçlarına sahip bulunuşu gerçeğidir. Üretici olarak sağ kalabilmesi için bu gereklidir — yani üretim sırasında, üretimin bitirilmesinden önce sağ kalabilmesi için. Toprak sahibi olarak o, doğrudan doğruya, bir tüketim fonuna da sahip görünmektedir. Usta bir zanaatçı olarak bu fonu, miras yoluyla edinmiştir, kazanmıştır ya da biriktirmiştir, genç yaşında o henüz bir *çıraktır*, kelimenin tam anlamıyla henüz bağımsız bir emekçi olarak görünmemektedir, ve patriarkal bir tarzda ustasının yiyeceğini onunla bölüşmektedir. (Gerçek) lonca kalfa ya da *çırağı* olarak ustanın elindeki tüketim fonundan birlikte yararlanma imkânı vardır. Bu fon, zanaatçının *mülkiyetinde* bir şey olmamakla birlikte, loncanın kanunları, gelenekleri vb. onu, bu tüketim fonunda ortak haline getirmektedir. (Bu noktanın derinleştirilmesi gerekir.)

(4) *Öte yandan, emekçilerin kendilerinin, iş-gücünün canlı birimleri olarak hâlâ üretimin objektif şartlarının doğrudan doğruya bir parçası oldukları ve bu sıfatla mülkiyet teşkil ettikleri — ve böylelikle köle ya da serf oldukları her iki ilişkinin de ortadan kaldırılması.* Sermaye için işçi, üretimin bir şartı değildir, sadece emek, üretimin şartıdır. Bu emek, makine ile, ya da giderek su ile, ya da hava ile sağlanabiliyorsa ne âlâ. Sermayenin mülk edindiği şey, emekçinin kendisi değil, onun emeğidir. Ve bunu doğrudan doğruya yapmaz, değişim yoluyla yapar.

* Emekçinin özgür bir emekçi olabilmesi için amaçsız sadece sübjektif bir iş-gücü olarak üretimin objek-

tif şartlarının karşısında bulunabilmesi için, *kendisinin olmayan başkasının olan mülkiyet haline gelmesi için*, kendisi için varolan *değer*, sermaye olabilmesi için gerçekleşmesi gereken tarihî şartlar işte bunlardır. Şimdi de emekçinin karşısında *sermayeyi* bulabilmesi için hangi şartların gerçekleşmesi gerektiği sorusunu sormalıyız.

CANLI emeği, hammaddeye, araçlara ve üretim süresinde geçim araçlarına olumsuz bir mülkiyetsizlik ilişkisinde bulunduran “sermaye” formülü, her şeyden önce, *toprak mülkiyetsizliğini* ifade eder; yani çalışan bireyin toprağa kendi mülkü olarak baktığı ve toprağın üstünde mülk sahibi olarak çalıştığı bir durumun yokluğunu ifade eder. En elverişli durumda çalışan insan sıfatıyla toprakla emekçi ilişkisi ve kendisiyle toprak sahibi ilişkisindedir. Potansiyel olarak toprak mülkiyetine, hem hammadde ve ilk çalışma araçları ve toprak mülkiyeti, hem de toprağın kendiliğinden yetişen ürünleri üzerinde mülkiyet girer. Kökendeki biçiminde, bu

bireyin toprakta, kendi malı saydığı, ve onda emek tarafından yaratılmayan ama toprakta kendiliğinden meydana gelen hammaddeyi, araçları ve geçim araçlarını bulduğu anlamına gelir. Bu ilişki yeniden üretilir üretilmez, doğrudan doğruya emek tarafından üretilen toprağın ikincil araç ve ürünleri, hemen ilkel toprak mülkiyeti biçimi içinde görünür. İşçinin, sermaye olarak çalışma şartlarındaki daha tam mülkiyet ilişkilerinin ilk iş olarak reddettiği, işte bu tarihî durumdur. Yeni ilişkide reddedilen, ya da tarih tarafından kaldırıldığı varsayılan bir numaralı tarihî durum işte budur. Bir ikinci tarihî adım *aracın mülkiyeti* olarak nitelendirilir, yani emekçinin kendisinin olan üretim aracına karşı ilişkisi, aracın sahibi olarak çalıştığı ilişki (bu durumda alet bireysel emeğe tâbidir, ve bu da emeğin üretim gücünün pek sınırlı bir gelişmesini temsil eder). Bu durumda emekçi, sadece üretim araçlarına sahip olmakla kalmaz. Bu durumda *toprak sahibi olarak emekçi* ya da *çalışan mülk sahibi, toprak mülkiyetinden* ayrı bir şeydir. Birinci durumda olduğu gibi toprak mülkiyetine bağımlı bir sonuç olmaktan çıkmıştır: başka bir deyişle zanaat ve emeğin şehir koşullarında gelişmesi. Burada zanaatçının mülkiyeti olarak hammadde ve geçim maddelerinin, zanaatın ve üretim araçları üzerindeki mülkiyetinin aracılığıyla sağlanmış olduğunu görüyoruz. Bu ikinci tarihî adım, şimdi artık birincisinden ayrı olarak varolmaktadır, ve bu da bu *ikinci tip mülkiyetin* ya da *çalışan mülk sahibinin* bağımsız hayatını kurmuş olması yüzünden geniş ölçüde değişikliğe uğrayacaktır.

Üretim aracı daha şimdiden emek ürünü olduğuna göre, yani mülkiyeti teşkil eden unsur emek tarafından yaratıldığına göre, komün, birinci durumda olduğu gibi ilkel biçimiyle artık ayakta duramaz. Bu mülkiyet biçimi-

minin dayandığı komün, şimdiden üretilmiş, ikincil bir şey olarak, yoktan varedilmiş bir şey olarak, emekçinin kendisi tarafından meydana getirilmiş bir şey olarak görünmektedir. Besbellidir ki, alet üzerinde mülkiyet, mülkiyet olarak çalışma şartlarıyla ilişki olduğu yerde, fiilî çalışmada alet, sadece bireysel emeğin bir *aracı* olarak görünür ve aleti gerçekten mülk edinme de, onu bir çalışma aracı olarak kullanma sanatı da, emekçiyi kendi aletlerinin sahibi kılan özel yeteneği olarak görünür. Kısaca, loncanın ya da korporatif sistemlerin temel karakteri (süjesi ve tasarruf unsuru olarak zanaatçı emeği)¹¹ üretim araçlarıyla bir ilişki olarak tahlil edilebilir: mülkiyet olarak alet. Bu, toprakla ilişkiden, toprağı kendi mülkü saymadan değişiktir. Toprağın mülkiyeti, daha çok, hammadde mülkiyetine benzer. Bu iki numaralı tarihî durumda mülkiyet, böylece onu çalışan bir mülk sahibi durumuna getiren, çalışan süjenin üretim şartlarının bu tek unsuruyla ilişkisi tarafından meydana getirilmiş olur; ve bu durum, ancak bir numaralı durumla çelişki halinde varolabilir, ya da değişik bir numaralı durumun tamamlayıcı eki olarak görünebilir. Sermayenin birinci formülü, bu tarihî durumu da reddeder.

Mümkün olan bir üçüncü biçim vardır ki, bunda insan ne toprağın, ne de aletin (ya da ne de emeğin kendisinin) sahibi olmadığı halde çalışan süjenin doğal şartı olarak bulunan geçim araçlarının sahibi olmaktadır. Bu, özünde kölelik ve serfliğin formülüdür ki, bu da işçinin sermaye olarak üretim şartlarıyla ilişkisinde reddedilmekte ya da tarih tarafından kaldırılmış bir şey sayılmaktadır.

Mülkiyetin ilkel biçimleri, zorunlu olarak, üretimi

¹¹ Asıl metin şöyledir: *der handwerksmaessigen Arbeit als ihr Subjekt, als Eigentüemer konstituierend.*

şartlandıran değişik objektif unsurlarla mülkiyet arasındaki ilişki biçimine bürünüp; bu objektif unsurlar ayrı ayrı komün biçimlerinin iktisadî temelidirler ve kendilerinin durumunu da şu ya da bu komün biçimi tayin eder. (Kölelik ve serflikte olduğu gibi) emeğin kendisi *üretimin objektif şartları* arasında yer aldığı zaman ve bunun sonucu olarak bir numaralı durumdaki her biçim, mülkiyetin basit ve olumlu karakteri kaybolduğu ve değiştiği zaman bu biçimler önemli ölçüde değişikliğe uğrar. Bütün bu komün biçimlerinin bağrında, potansiyel kölelik ve bunun sonucu olarak kendi yokoluşları saklıdır. İki numaralı duruma gelince, bunda özel cinsten bir emek —yani zanaat ustalığı ve bunun sonucu olarak çalışma aleti üzerinde mülkiyet— üretim şartları üzerinde mülkiyette eşit olduğuna göre, bu durum, köleliği ve serfliği imkânsız kılar. Ama kast sistemi biçiminde buna benzer olumsuz bir gelişmeye yol açabilir.

Üçüncü biçim, geçim maddelerinin mülkiyeti biçimi, kölelik ya da serflik içinde erimedikçe, *çalışan* bireyin üretim şartları ile ve dolayısıyla varlığı ile bir ilişkisini ihtiva edemez. Bu, ancak, toprak mülkiyetine dayanan ilkel komünün toprağını kaybetmiş olan üyesinin, “ekmek ve sirk”¹² zamanında Romalı Pleblerde olduğu gibi, iki numaralı duruma henüz ilerlemeden önceki ilişkisinden başka bir şey olamaz. Senyörle avanesinin, ilişkisi ya da kişisel hizmet ilişkisi özünde değişik bir ilişkidir. Çünkü bu (kişisel hizmet) sadece, artık kendisi çalışmayan, ama sahibi bulunduğu mülkün içinde üretim şartları arasında emekçilerin kendileri serf vb. sıfatıyla bulunan toprak sahibinin yaşayış tarzıdır. Buradaki mülk edinme ilişkisinin özü olarak karşımıza çıkan şey *egemenlik ilişkisidir*. Her ne kadar hayvan da

¹² İngilizceye *sevirenin* notu: yani kamu yardımıyla yaşayan mülksever yığını.

efendisine hizmet ediyorsa da, mülk edinme, hayvanlar, toprak vb.'ye karşı böyle bir ilişki kuramaz. Egemenlik ilişkisinde bir başkasının *iradesinin* mülk edinilmesi söz konusudur. Hayvanlar gibi iradesi olmayan varlıklar gerçekten hizmet edebilirler. Ama bunlara sahip bulunan, bu yüzden, *derebey ya da efendi* olmaz. Ama bizim burada gördüğümüz şey, *egemenlik altına alma ve hizmet yükümlülüğü ilişkilerinin* nasıl bu üretim aletlerinin mülk edinilmesi formülü içine girdiğidir; ve bunlar bütün ilkel mülkiyet ve üretim ilişkilerinin gelişmesi ve çürümesinin gerekli etkenleri olmaktadırlar. Şu anda bunlar, bu ilişkilerin sınırlarını ifade etmektedirler. Hiç şüphe yok ki, bunlar da doğrudan doğruya olmayan bir yoldan sermaye içinde yeniden üretilirler. Ve böylelikle sermayenin de dağılmasının etkenleri, sınırlılığının amblemleri olmaktadırlar.

* “Sıkıntılı zamanlarda kendi kendini ve kendine bağlı olanları satma hakkı ne yazık ki, genel bir haktı; hem Kuzey’de, Yunanlılar arasında, hem de Asya’da bu vardı. Alacaklının borcunu ödeyemeyen borçluyu köle edinmesi ve alacağını onu çalıştırarak ya da onu satarak elde etmesi aynı ölçüde yaygındı.” (Niebuhr, I, 600). [Bir başka pasajda Niebuhr August zamanının Yunan yazarlarının Patrisyenlerle Plebler arasındaki ilişkiyi anlıyamamalarını ve bu ilişkiyi Patronlarla Cliens’ler arasındaki ilişkiyle karıştırmalarını, bu yazarların “*zenginle fakirin biricik vatandaş sınıflarını teşkil ettikleri*, yoksullaşan bir kimsenin kökü ne kadar soylu olursa olsun, her ne kadar resmen Patronların himayesinde sadece özgürlüğe kavuşmuş köleler bulunuyorsa da, sığınacak bir patron ve milyoner bulması gerektiği bir zamanda yazmış olmaları ile açıklıyor. Bu yazarlar tevarus yoluyla kurulmuş ilişkilerin ve bağların izlerine pek rastlamıyorlardı”. (I, 620).] “Her iki sınıfta da zanaat-

çılar vardı. (Gelip yerleşen yabancılar ve özgürlüğe kavuşmuş eski köleler soylarıyla birlikte), ve tarımı bırakan plebler bunların yararlandıkları sınırlı vatandaş durumuna geçiyorlardı. Bunlar, kanunî olarak tanınmış loncaların şerefinden de yoksun değildiler, ve bu loncalar o kadar saygı görüyorlardı ki, bunların kurucusunun Numa olduğu kabul ediliyordu. 9 tane böyle lonca vardı; flüt çalanlar, kuyumcular, dülgerler, boyacılar, saraçlar, dabbaklar, eyerciler, kalaycılar ve çömlekçiler, sonuncu lonca geri kalan zanaatları kucaklıyordu... İçlerindeki bağımsız vatandaşlar, ya da vatandaşlıkla eşdeğer patronlardan bağımsız bir statüde bulunanlar, (bu statünün tanındığını farzederseniz); ya da Patronlarının ailelerinin dağılıp yokolması yüzünden bağımlılıkları zaman aşımına uğramış bağımlı kimselerin soyundan gelenler: bunlar hiç şüphesiz ki, eski vatandaşlarla avam arasındaki (der Gemeinde) arasındaki kavgalardan, floransa loncaları Guelf ailesiyle Ghibelline ailesi arasındaki kan davasından ne kadar uzak kalmışlarsa o kadar uzaktılar. Köle halkın bir tüm olarak hâlâ Patrisyenlerin emrinde olması mümkündür. (I, 623).

* Bir yandan biz, bir ulusun bireyler yığınına hemen gerçekten özgür emekçiler durumuna sokmasa bile, hiç değilse onları, biricik mülkleri iş-güçleri ve onu varolan değerlerle değiştirebilme imkânı olan potansiyel özgür emekçiler durumuna getiren bir tarihî süreci varsaymaktayız. Bu bireyler, üretimin bütün objektif şartlarını *yabancı mülkiyeti* olarak, kendi öz *mülksüzlükleri* olarak, ama aynı zamanda *değerlerle* değiştirilebilen ve bu yüzden bir ölçüde canlı emek tarafından mülk edinilebilen bir şey olarak karşılarlar. Bu tarihî süreçler şunlardır: emekçiye toprağa ve toprağın sahibi olan derbeye bağlayan ama gerçekte geçim araçlarının mülkiyetini bırakan (ki bu özünde onun topraktan ayrılması

demektir) kölelik ilişkisinin kaldırılması; emekçiyi (Yeoman) durumuna getiren, ya da kendi toprağını işleyen küçük toprak sihibi ya da ortakçı (Colonus) durumuna, yahut da özgür köylü durumuna getiren¹³ mülkiyet ilişkilerinin dağılıp yokolması; zanaat yeteneğinin belirli bir biçimi olarak,¹⁴ sadece mülkiyet kaynağı olarak değil ama mülkiyetin kendisi olarak emekçinin üretim aracı ve emeği üzerinde mülkiyetini kabul eden lonca ilişkilerinin dağılıp yokolması; aynı zamanda, *mülksüzlerin* senyörün emrindeki artı-ürünü onunla birlikte tükettiği ve buna karşılık senyörün adamlarına özgü giysileri giydiği, onun kan davalarına katılan gerçek ya da muhayyel kişisel hizmetlerde vb. bulunduğu değişik tipteki Cliers'lik ilişkilerinin dağılıp yokolması. Daha derin bir tahlil gösterir ki, bütün bu dağılıp yokolma süreçlerinde ortadan kalkan şey, kullanım-değerinin egemen bulunduğu, doğrudan doğruya tüketim için üretimin egemen bulunduğu üretim ilişkileridir. Değişim-değeri ve bunun üretimi, başka biçimlerin egemenliğini gerektirir. Böylece bütün yukardaki durumlarda aynı olarak ve hizmet emeği olarak ödemeler (Natural-dienste), nakit olarak ödemelere ve parayla karşılığı verilen hizmetlere üstün gelmektedir. Ama bütün bunlar gelişigüzel böyledir.¹⁵ Ve gene daha derin bir inceleme, bütün bu ilişkilerin dağılıp yokolması, ancak maddi (ve bu yüzden de entelektüel) üretici güçlerin belli bir ölçüde gelişmesiyle mümkün olmuştur.

* Bizi bu noktada ilgilendiren şey şudur: ulus vb. içinde bir bireyler yığını potansiyel özgür ücretli emekçiler —sadece mülkiyetten yoksun oldukları için

¹³ Marx'ın notu: daha eski komünal mülkiyet biçimlerinin ve gerçek komünün dağılıp yok olduğunu kabul ediyoruz.

¹⁴ *handwerksmaessig bestimmte Geschicklichkeit.*

¹⁵ Marx'ın ibaresi "ama bu gelişigüzel bir gözlemdir" anlamına da gelebilir.

çalışmak ve emeklerini satmak zorunda olan bireyler— durumuna getiren dağılıp yokolma süreci, bu bireylerin eski gelir kaynaklarının ya da (kısmen) eski mülkiyet şartlarının *yokolmasını* gerektirmez. Tam tersine bu gelir kaynaklarının *sadece* kullanımlarının değiştiğini, varlık tarzlarının biçim değiştirdiğini, *serbest fon* olarak başkalarının eline geçtiğini ya da belki kısmen *aynı ellerde* kaldıklarını varsayar.¹⁶ Ama şu kadarı besbellidir: şu ya da bu biçimde bireyler yığını, daha önceki *objektif çalışma şartları* ile olumlu ilişkilerinden ayıran, bu ilişkileri reddeden ve böylelikle bu bireyleri *özgür emekçiler* biçimine sokan süreç, bu *objektif çalışma şartlarını* bireylerle *eski bağlarından* kurtaran aynı süreçtir. (Bu çalışma şartlarına, toprak, hammadde, geçim maddeleri, iş aletleri, para ya da bunların hepsi girer.) Bunlar hâlâ *vardır*, ama değişik biçimde, *serbest fon* olarak vardır; bütün eski siyasî vb. ilişkilerden arınmış ve şimdi her türlü bağları kopmuş mülksüz bireylerin, *sadece değerler* biçimindeki bireylerin karşısına çıkan bir *serbest fon* olarak, vardır. Özgür emekçiler yığını *objektif çalışma şartları* ile çatışma durumuna getiren süreç, aynı zamanda bu şartları (sermayeyi) özgür emekçilerle karşı karşıya getirmektedir. Tarihî süreç o zamana kadar birleşmiş olan unsurları ayırmıştır. Bunun sonucu; bu unsurlardan birinin yokolması değil, her iki unsurun da birbiriyle olumsuz biçimde ilgili bulunduğu bir durumdur: bir yanda (potansiyel olarak) özgür emekçi, öte yanda (potansiyel) sermaye. Objektif şartların şimdi özgür emekçiler durumuna gelmiş olan sınıflardan ayrılması, aynı zamanda karşı kutupta aynı şartların bağımsızlığını gerektirir.

* Sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkiyi şimdi den tayin edici öneme ulaşmış bütün üretimi kapsayan

¹⁶ an sich festhaltenden Werten.

bir şey olarak değil,¹⁷ tarihî biçimlenme süreci içinde olan bir şey olarak ele alalım. Başlangıçta paranın sermaye biçimine bürünmesini biz, bir yandan, ancak potansiyel olarak varolan sermayeyle, öte yandan potansiyel olarak varolan özgür emekçiler arasındaki bir değişim süreci olarak görüyoruz. Ve bundan sonra, tabii olarak, kendimizi, iktisatçıların üzerinde o kadar durdukları bir gözlemi ifade eder buluyoruz; sermaye gibi görünen tarafın hammaddelere, aletlere ve üretim tamamlanmadan önceki sürede işçinin yaşamasını sağlayacak yeteri kadar besin maddelerine sahip bulunması gerektiği gözlemi. Üstelik, kapitaliste emekçiyi işe koşma ve onu eylemi sırasında canlı iş-gücü olarak yaşıatma imkânını sağlayan bir birikimin —çalışmadan önceki, ve o çalışmanın ürünü olmayan bir birikimin— sağlanmış olması da gerekir gözükmektedir.¹⁸ Emekten bağımsız diye nitelendirdikleri sermayenin bu aksiyonu, tarihî kökeninden alınıp bugüne getiriliyor ve kendi gerçeğinin verimliliğinin, kendi öz yaratıcılığının bir faktörü biçimine sokuluyor. Ve sonunda sermayenin

¹⁷ Marx'ın notu: çünkü bu durumda ücretli emeğin şartı olarak kabul edilen sermaye, emek ürünüdür ve emeğin kendi tarafından şart olarak konmuştur, kendi ön-kosulu olarak emek tarafından yaratılmıştır.

¹⁸ Marx'ın notu: sermaye ile ücretli emek kendi ön-kosulları olarak yani üretimin önceden kabul edilen bir temeli olarak düşünüldüğü anda durum şöyleymiş gibi gözükür: ilk önce kapitalistin sadece, emekçinin kendi kendisini yeniden üretmesine, zorunlu geçim araçlarını üretmesine, zorunlu emeği sarfetmesine yetecek kadar hammadde ve geçim araçları fonuna değil; ama aynı zamanda emekçinin artı-emeğini sarfetmesini, yani kapitalistin kârını gerçekleştirmesini mümkün kılan bir hammadde ve üretim araçları fonuna da sahip bulunması gerektiği sanılır. Bundan sonraki tahlil, emekçinin durmadan kapitalist için bir çifte fon, ya da sermaye biçiminde bir fon yarattığı görülür. Bu fonun bir kısmı süreli olarak kendi varlığının şartlarını yerine getirir, öteki kısmı sermayenin varlığının şartlarını yaratır. Gördüğümüz gibi artı-sermaye -ve emek ile tarih öncesi bağıntısıyla ilgili olarak artı-sermaye- bütün gerçek ve varolan sermayenin mülk edinilmesini, bir eşya biçimine sokulan yabancı emek olarak değişimsiz, karşılığında bir eş-değer devri olmaksızın sermaye tarafından mülk edinilmesini ihtiva etmektedir.

başkalarının emeğinin ürünleri üzerinde sonsuzluğa kadarki hakkı bundan çıkarılıyor. Ya da daha iyisi, sermaye edinme tarzı, eş-değerler arasındaki değişimin kanunları gibi basit ve “âdil” kanunlar gereği olduğu iddia ediliyor.

* Para biçimindeki servet, objektif çalışma şartlarıyla değiştirilebiliyorsa, bu ancak, ikincisinin emekten ayrılmış olmasından ötürü. Eşdeğerlerin basit değişimiyle de paranın kısmen biriktirilebileceğini gördük; bununla birlikte eğer bu paranın bireysel emeğin değişiminden sağlandığını varsayarsak, bu birikim kaynağı o kadar önemsizdir ki, tarihî bakımdan bunun üzerinde duymayabiliriz. Kelimenin tam anlamıyla sermaye, biçimini, sanayi sermayesi biçimini alan para, asıl tefecilikten —özellikle toprak mülkiyeti üzerinde tefecilikten— elde edilmiş olan ve ticaretteki kârlardan sağlanan menkul (para biçimindeki) servetten biriktirilmiş paradır. Aşağıda her iki biçimi de inceleme fırsatını bulacağız —yani kendileri sermaye biçiminde görünmedikleri, sermayenin ön-şartı olan daha önceki servet biçimleri oldukları ölçüde.

* Gördüğümüz gibi sermaye kavramı —kökeni— başlangıç noktasında *parayı* gerektirmektedir, ve bundan ötürü para biçiminde servetin varlığını gerektirmektedir. Üstelik para, dolaşımdan geldiği için, onun ürünü gibi görünmektedir. Demek ki, sermaye, (tarım ürünleri ile ticaret yapan çiftçi dışında) toprak mülkiyetinden gelmemektedir. (Birçok değişik imkânlar sağlamasına rağmen) loncadan da gelmemektedir, ama ticarete ve tefecilikte elde edilen servetlerden gelmektedir. Ama tüccar ve tefeci, ancak özgür emeği, tarihî süreç sonucunda, varlığının objektif şartlarından koptuğu zaman özgür emeği satın almalarına imkân veren şartlara kavuşurlar. Ve zaten bu *şartları* da ancak o anda satın ala-

bilir duruma geçiyorlar. Lonca sisteminde sadece para, başkalarını çalıştırmak üzere dokuma tezgâhları satın alamaz, ancak lonca kökeninden gelen para, ustanın parası, tezgâh satın alabilir: bir zanaatçının kaç mekik kullanabileceğini vb. tesbit eden kurallar vardır. Kısaca burada çalışma aracı, canlı emekle o kadar yakından kaynaşmış durumdadır ki, o kadar canlı emeğin öz alanı görünmektedir ki, gerçekte dolaşımda değildir. Para olarak servetin sermaye biçimine girmesini sağlayan bir yanda özgür emekçiler bulması ve öte yanda, eskiden henüz mülksüzleştirilmemiş olan yığınların şu ya da bu biçimde *mülkiyeti* olacak olan ama şimdi *serbestçe* satılabilen geçim maddelerini, materyali vb. bulabilmesidir.

Öte yandan çalışmanın öteki şartı —belirli bir zanaat yeteneği, çalışma aracı olarak aletlerin vb. bulunması— bu hazırlık döneminde ya da sermayenin ilk döneminde, sermaye tarafından *hazır olarak* bulunmaktadır. Bu, kısmen kasaba lonca sisteminin, kısmen ev sanayiinin, ya da tarıma tamamlayıcı ek olarak varolan sanayiinin sonucudur. Tarihi süreç, sermayenin sonucu değildir, onun ön-şartıdır. Bu süreç aracılığıyla, kapitalist kendisini toprak mülkiyetiyle, ya da herhangi bir mülkiyetle emek arasına (tarihi) bir aracı olarak sokuverir. Tarihte sermayedarlarla emekçilerin dernekler içinde vb. birleşebilecekleri yolunda duygusal hayallere yer yoktur; sermaye kavramının gelişmesinde de böyle bir hayalin izi bile yoktur. Yer yer *manüfaktür*, İtalyan sitelerinde olduğu gibi başka bir döneme ait olan bir çerçeve içinde, loncalarla *yan yana* yöresel olarak gelişebilir. Ama eğer sermaye, bir çağın genel olarak egemen biçimi olacaksa, onun şartları sadece yöresel olarak değil, geniş ölçüde gelişmelidir. (Bu, loncaların dağılmaları sırasında birey olarak

lonca ustalarının sanayi kapitalistleri olabilmeleri ile bağdaşır; ama fenomen'in niteliği gereği böyle şeyler çok seyrek olmuştur. Olan şudur ki, —usta olsun, çıkarak olsun— bütün lonca sistemi, kapitalistin ve işçinin ortaya çıktığı yerde dağılır gider.)

* Bununla birlikte, besbelli ve şu anda incelemekte olduğumuz tarihî aşamanın daha derin bir tahlilinin doğruluyacağı bir gerçektir ki, eski üretim tarzlarının ve işçinin objektif çalışma şartları ile eski ilişkilerinin *dağılıp yokolma çağı*, aynı zamanda *para olarak servetin* belirli bir ölçüde gelişmiş olduğu ve, bu dağılıp yokolmayı hızlandıran şartlar yüzünden, hızla büyüdüğü ve yayıldığı bir *çağdır*. Nasıl ki, kendisi o dağılıp yokolmanın bir etkeniyse, o dağılma da para olarak servetin sermaye biçimine bürünmesinin şartıdır. Ama sadece *para olarak servetin varlığı* giderek bu servetin bir cins üstünlük sağlaması, bu *dağılıp yokolmanın sermaye ile sonuçlanması* için yeter sebep değildir. Öyle olsaydı Roma, Bizans, vb. tarihlerini özgür emek ve sermaye ile sona erdirirlerdi, ya da daha doğrusu yeni bir tarihe girerlerdi. Orada da eski mülkiyet ilişkilerinin dağılıp yokolması, para olarak servetin, ticaretin vb. gelişmesine bağlı olmuştur. Bununla birlikte gerçekte bu dağılıp çözülmenin sonucu sanayi olmadı, köyün, şehir üzerinde egemenliğini kurması oldu.

Çok zaman sanıldığı gibi, *sermayenin ilk teşekkülü*, besin maddesi, aletler, hammaddeler ya da kısaca topraktan kopmuş olan ve daha şimdiden insan emeğiyle kaynaşmış bulunan *objektif çalışma şartlarının biriktirilmesiyle* gerçekleşmez.¹⁹ Objektif çalışma şartlarını

¹⁹ Marx'ın notu: Hiç bir muhakeme, şunu iddia eden muhakeme kadar açıkça ve yüzeyde yuvarlak bir görüşü yansıtmaz: (a) sermaye, sermaye olarak varlığını sürdürecekse işçiyi çalıştıracak olan sermayenin ilk önceden biriktirilerek *yaratılması* ve hayata kavuşturulması gerektiği; (b) öte yandan yabancı emek olmaksızın sermayenin *birikemiyeceği*,

yaratan sermaye aracılığıyla da bu olmaz. Sermayenin ilk teşekkülü, sadece bir eski üretim tarzının dağılıp yokolması tarihi sürecinin, *para olarak servet* biçiminde varolan değere, bir yandan objektif çalışma şartlarını *satın alma*, öte yandan da, şimdi artık özgür işçi durumunda olan *canlı* emeği parayla değiştirebilme olanağını verdiği için mümkün olmaktadır. Bütün bu unsurlar, önceden vardır. Bunları ayıran şey, bir tarihî süreçtir, bir dağılma süreci, ve paraya *sermaye* olma olanağını sağlayan *budur*. Paranın kendisi, bu sürece, son derece etkili bir faktör olarak müdahale eder ve işçileri mülksüzleştirerek, yoksullaştırarak, onların *özgür emekçiler* durumuna gelmelerine katkıda bulunur; ama para, bu işi, işçiler için objektif çalışma şartları yaratarak değil, tam tersine, onların bu şartlardan ayrılmasını, emekçilerin mülkten yoksun kalmasını hızlandırarak sağlar.

Örneğin İngiltere’de büyük toprak sahipleri, topraklarının artı-ürününü kendileriyle birlikte tüketen emrindeki adamları saldıkları zaman; ve büyük çiftçiler köylüleri kulübelerinden kovdukları zaman vb. bunun sonucu olarak büyük miktarda iş-gücü *emek pazarına* sürülmüş oldu: bu insanlar eski *Cliens*’lik, serflik ve bağımlılık ilişkilerinden kurtulmuşlardı ama aynı zamanda her türlü mülkle de, her türlü gerçek ve objektif hayat biçimiyle de ilişkileri kalmamıştı, onlar *mülkiyetten de özgürdüler*. Bu insanlar, karınlarını doyurabilmek için ya iş-gücünü satma zorunda kalacaklardı, ya da dilencilik, serserilik, hırsızlık yolunu tutacaklardı. Tarih, bu insan yığının ilkönce dilenciliği, serseriliği

birlikse bile bunu ancak kendi emeğiyle gerçekleştirebileceği, yani sermayenin kendisinin sermaye olmayan ve para olmayan biçimde varolabileceği; çünkü sermayenin varlığından önce, emek, zanaat ve küçük tarım vb. emeği biçiminde ancak kendi değerini yaratabilir; kısaca bu önceki emek biçimleri *birlikim* imkânını sağlamaz, ve çok küçük bir artı meydana getirir, üretimin pek büyük bir kısmını *tüketir*. “Birlikim” kavramına ilerde dönmemiz gerek.

ve suç yolunu denediğini, ama eninde sonunda idam sehpalarıyla, teşhir cezalarıyla ve kırbaçla emek pazarına giden dar geçide doğru sürüldüğünü kaydeder. (Onun için VII. ve VIII. Henry vb. *hükümetleri* de dağılıp yokolma tarihi sürecinin şartları olarak ve sermayenin varlığı için gerekli şartların yaratıcıları olarak görünmektedirler.) Öte yandan, daha önce senyörler ve emirlerindeki adamlar tarafından tüketilen geçim maddeleri, şimdi artık parayla satın alınabiliyordu. Ve para da, bunlar aracılığıyla, emek satın alabilmek için bunları satın almak istiyordu. Bu geçim maddelerini para ne *yaratmıştı* ne de *biriktirmişti*. Bunlar zaten vardı. Paranın işe karışmasından önce de bunlar tüketiliyordu ve yeniden üretiliyordu. Biricik değişiklik, bunların üretim araçları olarak şimdi *değişim pazarına* sürülmüş olmalarıydı. Bu tüketim maddeleri, şimdi artık senyörün adamlarının vb.nin ağızlarıyla olan doğrudan doğruya bağıntılarından koparılmışlardı ve kullanım-değerleri olmaktan çıkarak değişim-değerleri biçimine girmişlerdi ve böylelikle para olarak servetin egemenliği altına girmişlerdi. Çalışma aletleri için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Para olarak servet, eğirme çarkını ve mekiği ne keşfetmişti, ne de imâl etmişti. Ama iplik imâlcileri ve dokumacılar, topraklarından ayrılır ayrılmaz kendileri ve çarklarıyla mekikleri para olarak servetin vb. egemenliği altına girdiler. *Sermaye zaten varolan emekçi elleri ve aletler yığınlarını birleştirir. Sermayenin niteliğini belirten bu ve yalnız budur. Sermaye bunları egemenliği altında birleştirir. Sermayenin gerçek birikimi bundan başka bir şey değildir; belirli noktalarda emekçilerin ve onların aletlerinin toplanması. Sermaye birikimi denen şeye geldiğimiz zaman, bu konuyu daha da derinleştirmeliyiz.*

Şüphesiz ki, tacirin serveti olarak para biçimindeki

servet, eski üretim ilişkilerinin dağılıp yokolmasını hızlandırmaya yardımcı olmuştur ve örneğin, toprak sahibinin, servetinin ölçüsü sayılan avenesindeki adamlara tahılını, sığırını vb. yedirip çarçur edeceğine, bunları ithal edilen kullanım-değerleriyle değiştirmesi imkânını sağlamıştı. (Bu nokta A. Smith tarafından gerektiği gibi açıklanmıştır.) Para olarak servet, toprak sahibinin gelirinin değişim-değerine daha da büyük bir önem kazandırmıştır. Bu, onun topraklarında çalışmakta olan çiftçiler için de böyleydi, onlar az çok gizli biçimde yarı-kapitalistler durumuna gelmişlerdi. Değişim-değerinin evrimi, bir tüccarlar sosyal düzeni biçiminde paranın varlığı tarafından hızlandırılır, ve bu ilk amacı doğrudan doğruya kullanım-değeri olan bir üretimi ve bunun karşılığı olan mülkiyet biçimlerini —emeğin kendi objektif şartlarıyla ilişkilerini— eritip yokeder ve böylelikle (köle pazarıyla karıştırılmaması gereken) bir *emek pazarının* yaratılmasını sağlar. Bununla birlikte, paranın bu etkisi bile, ancak daha önceden, sermaye ile ücretli emeğe *değil*, emeğin loncalarda vb. örgütlendirilmesine dayanan *şehir zanaatı eylemi*'nin varlığını varsayarsak mümkündür. Şehir emeğinin kendisi üretim araçlarını yaratmıştı, ve şehirlere vb. daha büyük miktarlarda tarım ürünlerinin satışı sonucu gelişmiş olan tarımda eski toprak mülkiyeti ilişkileri nasıl bir engel teşkil ediyorsa, şehir emeğine de loncalar aynı biçimde engel olmaktaydı.

Başka şartlar da eski üretim ilişkilerinin dağılmasına yardım etti. Çalışabilen emekçinin ya da emekçi olmayanın kendi yeniden-üretiminin objektif şartlarından ayrılmasını hızlandırdı ve böylelikle paranın sermaye biçimini almasına yardımcı oldu. Örneğin 16. Yüzyılda dolaşımdaki emtia kitlesini, dolaşımdaki para kitlesini artırarak yeni ihtiyaçlar yaratan ve bunun sonucu ola-

rak yerli ürünlerin değişimini hızlandıran, fiyatları yükselten vb. faktörler bunlardandı. *İlk sermaye teşekkülünü*, üretimin objektif şartlarını — besi, hammadde ve aletleri biriktirerek ve yaratarak, *mülksüzleşen* işçilere sunulması biçiminde düşünmek kadar akılsızca bir tutum olamaz. Gerçekte olan şudur ki, para olarak servet, çalışabilen bireylerin iş-gücünü, bu şartlardan koparıp ayırmağa yardım etmiştir. Bu ayrılma sürecinin geri kalan kısmı, para olarak servetin müdahalesi olmadan devam etti. İlk sermaye şekillenmesi belirli bir düzeye varınca, para, bu biçimde serbest hale getirilmiş olan objektif yaşama şartlarıyla, şimdi o da ayrılmış ve “özgür” olan canlı iş-güçleri arasına aracı olarak girebildi ve ikincileri birincilerle satın alabildi. Sermaye biçimine girmeden önce *para olarak servetin teşekkülünün* kendisine gelince: bu, burjuva ekonomisinin tarih öncesine ait bir konudur. Tefecilik, ticaret, şehirler ve hükümet maliyesi, bu servetle birlikte yükselir ve onun şekillenmesinde baş rolü oynar. Daha ufak ölçüde olmakla birlikte çiftçilerin ve köylülerin servet gömmesi vb. de rol oynar.

Ticaret her yerde değişim-değeri için aracıdır, ya da değişme-değerinin devri, ticaret olarak tanımlanabilir — ticarete dolaşım nasıl bağımsız bir varlık olabiliyorsa, para da tüccarlar sosyal tabakasında aynı niteliği kazanıyor. Değişimin ve değişim-değerinin gelişmesinin, hem emeğin kendi varlık şartları üzerinde *mülkiyet ilişkilerinin*, hem de *objektif üretim şartlarının bir parçası olarak emeğin* kendisinin dağılıp yokolmasına sebep olmaktadır. Bütün bu şartlar, kullanım-değerinin ve doğrudan doğruya tüketime doğru yönelmiş üretimin egemenliğini ve aynı zamanda üretimin doğrudan doğruya ön şartı olarak bir komünün varlığını ifade etmektedir. Değişim-değerine dayanan üretim ve bu de-

ğişim-değerlerinin değişimine dayanan bir komün, ve servetin genel şartı olarak emek, bütün bunlar, emeğin kendi objektif şartlarından ayrılmasını varsayan ve bunu sağlayan şeylerdir. Her ne kadar, parayla ilgili son bölümde gördüğümüz gibi, değişim için üretim ve değişime dayanan komün, mülkiyetin ancak *emekten* geldiği ve kendi emeğinin ürünü üzerinde özel mülkiyetin de bir ön-şart olduğu görünüşünü yaratıyorsa da, bu görünüş aldatıcıdır. Eşdeğerler arasında değişim olmaktadır ama, bu, sadece başka insanların emeğini *değişim görüntüsü* altında, ama gerçekte *değişim olmaksızın* mülk edinme üzerine dayanan üretimin yüzey tabakasıdır. Bu değişim sisteminin temeli, *sermayedir*. Eğer sistemi, sermayeden ayrı olarak yüzeyde görüldüğü gibi, *bağımsız* bir sistem olarak incelersek, bu, sadece bir *hayaldir*. *Gerekli* de olsa, gene sadece bir hayaldir. Onun için artık değişim-değerleri sisteminin —emek olarak ölçülen eş-değerlerin değişiminin— *başkalarının emeğini değişim olmaksızın mülk edinme* biçimini alması, emekle mülkiyetin tam ayrılması, ya da daha doğrusu bu mülk edinmeyi gizli tutulan arka fonda saklaması bizi artık şaşırtmayacaktır. Çünkü değişim-değerleri kuralı, ve değişim-değerleri üretimi, kendisi değişim-değeri olan yabancı iş-gücünü *gerektirmektedir*. Yani canlı iş-gücünün kendi objektif şartlarından ayrılması; bu şartlarla —ya da kendi objektifliğiyle— başkasının mülküymüş gibi bir ilişki; kısaca bunlarla *sermaye* olarak ilişki.

Kendi kendini kurtaran emeğin altın çağı, ancak feodalizmin çürüme halinde olduğu, ve İngiltere’de 14. Yüzyılda ve 15. Yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi, kendi iç çatışmalarına dalmış bulunduğu bir anda oldu. Eğer emek, bir kere daha kendi objektif şartlarıyla kendi mülkiyeti gibi bir ilişki kuracaksa, özel değişim sisteminin yerini bir başka sistem almalıdır, çünkü gördü-

gümüz gibi özel değişim, metalar biçimine sokulmuş olan emeğin iş-gücüyle değişmesini ve böylelikle canlı emeğin değişim olmaksızın mülk-edinilmesini kapsar.

Tarihî olarak para, çok kere oldukça basit ve belli biçimde sermaye biçimini alır. Bir tüccar, o zamana kadar iplik bükmeyi ve dokumacılığı, köyde tarımın yanında ikincil tamamlayıcı bir iş olarak yapmakta olan birçok emekçiyi devamlı olarak çalıştırmağa başlar, böylece bunların bu ikincil tamamlayıcı işi, başlıca işleri haline gelmiş olur ve tüccar da onları ücretli işçiler olarak denetim ve egemenliği altına almış olur. İkinci adım, bunları evlerinden çıkarıp hepsini tek bir iş-evi içinde toplamaktır. Bu basit süreçte, tüccarın, işçileri için ne hammaddeyi, ne de aletleri, ne de geçim maddelerini önceden sağlamadığı besbellidir. Bütün yaptığı şey onların tek bir işi yapmalarını ve *alıcıya, tacire* bağlı kalmalarını ve böylelikle kenilerini sadece tacir için ve tacir *aracılığıyla* üretir durumda bulmalarını sağlamak olmuştur. Başlangıçta tacir, onların emeğini sadece ürünlerini almakla satın almıştır. Bu değişim-değerinin üretimine kendilerini hasrettikleri ve böylelikle *değişim-değerleri*'ni doğrudan doğruya üretmek zorunda kaldıkları ve yaşayabilmek için emeklerinin tamamını parayla değişmek zorunda kaldıkları an, onlar tüccarın egemenliği altına girmişlerdir. Ve sonunda tüccara kendi ürünlerini *satma* görüntüsü bile yokolur. Tacir, emeklerini satın alır ve ilk önce ürün üzerindeki mülkiyetlerini ve sonra da aletler üzerindeki mülkiyetlerini de onlardan alır, meğer ki, üretimin maliyetini azaltmak için *mülkiyet hayalini* sürdürmek işine gelmemiş olsun.

Sermayenin ilkten yer yer, ya da eski üretim tarzı ile *yan yana* yöresel olarak ortaya çıktığı, ama derece derece eski tarzları patlatarak saf dışı ettiği başlangıçtaki tarihî biçimler (henüz fabrikalar değil) *manüfak-*

türlerdir. Bunlar ihracat için yığın halinde üretim olduğu yerlerde — yani geniş ölçüde deniz ve kara ticareti temeli üzerinde ve İtalyan şehirleri gibi, İstanbul, Flaman ve Hollanda şehirleri, Barselona vb. İspanyol şehirleri gibi, bu cins ticaretin merkezlerinde gelişirler. Manüfaktür, başlangıçta şehir zanaatlarını değil, iplik bükme ve dokuma gibi en az zanaat yeteneği ve teknik eğitim gerektiren tarım bölgelerinin ikincil meşgalelerini egemenliği altına alır. Bir ihracat pazarının temelini bulduğu, ve üretimin —örneğin gemi yapımı dahil deniz nakliyatıyla doğrudan doğruya ilgili manüfaktürlerde olduğu gibi— niteliği gereği değişim-değerine doğru yöneldiği o büyük ticaret merkezleri dışında, manüfaktür, ilk önce şehirlerde değil, tarım bölgelerinde, lonca vb. örgütlenmesi olmayan köylerde kurulur. Köylerdeki tamamlayıcı ikincil meşgaleler, manüfaktürlerin geniş temelini teşkil ederler, oysa şehirdeki zanaatları, fabrika sanayii kapsamına alabilmek için, üretimin yüksek ölçüde bir ilerleme kaydetmesi gerekir. Cam, metal, kereste vb. fabrikaları gibi iş-gücünün daha başlangıçta büyük bir yoğunlaşmasını gerektiren üretim kolları, daha çok doğal kuvvet kullanırlar ve hem yığın halinde üretimi, hem de üretim araçlarının daha büyük ölçüde temerküzünü vb. gerektirirler; bunlar da manüfaktüre uygundur; kâğıt fabrikalarının vb. olduğu gibi.

Bu sürecin bir başka yönü, serbest çiftçinin belirmesi ve köy halkının özgür gündelikçi emekçiler haline gelmesidir. Her ne kadar bu biçim değiştirme, en saf ve en mantıkî biçimleriyle en son tarım bölgelerinde egemen olursa da, bunun ilk gelişmelerinin sahnesi gene köylerdir. Nitekim salt şehir zanaat yeteneklerinden ve uygulamalarından ileriye gidemeyen kadim çağın insanları, hiç bir zaman geniş ölçüde bir sanayi kuramamışlardır. Çünkü bunun ilk ön-şartı, tarım bölgelerinin tü-

münü kullanım-değerleri değil, değişim-değerleri üretiminin içine sokmaktır. Cam imalâtı, kâğıt imalâtı ve demir-çelik vb., lonca ilkeleri gereğince yapılamaz. Burada yığın halinde üretim, geniş bir pazara satış ve müteşebbisin elinde *para olarak servet* gerekir. Sübjektif ve objektif şartları yarattığı için değil; ama eski mülkiyet ve üretim ilişkileri altında bu şartların birleştirilemeyeceği için. (Bundan sonra serflik ilişkilerinin ortadan kalkması ve manifaktürün yükselişi, derece derece üretimin bütün kollarını sermaye tarafından işletilen üretim kolları durumuna getirir.) Bununla birlikte, şehirlerde gerçek ücretli emeğin meydana gelmesi için bir unsur — lonca sistemi dışında gündelikçiler, kalifiye olmayan emekçiler vb. vardır.

* Böylece görüyoruz ki, paranın sermaye biçimini alması, emeğin objektif şartlarını ayıran ve bunları bağımsız olarak emekçilerin karşısına çıkaran bir tarihî süreci gerektirir. Bununla birlikte sermaye ve sermayenin süreci meydana gelir gelmez tüm üretimi hüküm altına alır ve her yerde emekle mülkiyetin, emekle, emeğin objektif şartlarının ayrılmasını sağlar, bunu hızlandırır. Bundan sonraki gelişmeler, sermayenin zanaat emeğini, çalışan küçük çiftçinin toprak mülkiyetini vb. nasıl yıktığını ve *küçük sermayeyi* de ve eski üretim tarzlarıyla, ya da bunların sermaye temeli üzerinde az çok yenilenmiş olan tarzlarıyla, sermayenin klasik üretim tarzı arasında kalan melez tipleri de nasıl yıktığını gösterecektir.²⁰

* Sermayenin yükselmesi için gerekli ön-şart, sadece, tek olarak ele alındığında, üretici olmayan ve tedavül-den gelip ona ait olan *para olarak servettir*. İç pazarlarda sermaye, bütün köy ek zanaatlarını yıkarak, yani

²⁰ Bu pasaj "ilerde göreceğiz" anlamına da gelebilir.

herkes için iplik büküp kumaş dokuyarak ve herkese giysi sağlayarak vb., kısaca eskiden doğrudan doğruya kullanım-değerleri olarak üretilen emtiayı, değişim-değerleri haline getirerek, kendisine hızla bir iç pazar yaratır. Bu süreç, emekçilerin üretim şartlarında topraktan ve (serf mülkiyeti olsa bile) mülkiyetten ayrılmasının otomatik sonucudur.

* Her ne kadar şehir zanaatları da geniş ölçüde değişime ve değişim-değerlerinin yaratılmasına dayanırsa da, üretimin asıl amacı *zenginlik ya da değişim-değeri olarak değişim-değeri değildir, zanaatçı, bir usta zanaatçı olarak bir insanın geçimidir* ve bu yüzden de kullanım-değeridir. Onun için burada üretim, her yerde, asıl amaç bilinen tüketime tâbidir, arz talebe tâbidir ve gelişme yavaştır.

* *Onun için kapitalistler ve ücretli emekçiler üretimi, sermayenin kendisini değerler biçimine sokması sürecinin başlıca ürünüdür.* Sadece üretilen şeyler üzerine dikkatini toplayan burjuva ekonomi-politiği, meselelerin bu yanını tamamen unuttur. Bu süreçte objektifleşmiş emek, aynı zamanda emekçinin *objektifleşmeme*si gibi, emekçiye karşı olan bir sübjektivitenin objektifleşmesi olarak, başkasının iradesi altında bir *mülkiyet* olarak konmaktadır; sermaye de zorunlu olarak *kapitalist* olacaktır. Bize sermaye gerek, ama kapitalistin gereği yok, yolundaki kimi sosyalistlerin görüşü tamamen yanlıştır. Kapital kavramı objektif çalışma şartlarının —ve bunlar da onun kendi öz ürünleridir— emeğe karşı bir kişilik edinmelerini gerektirir, ya da aynı kapıya çıkan, işçiden gayrı bir kişinin mülkü olmalarını gerektirir. Sermaye kavramı, sermayedarın varlığını gerektirir. Bununla birlikte bu yanılgı, hiç şüphesiz ki, örneğin klasik Antik çağda *sermayenin* varlığından söz eden ve Romalı ya da Yunanlı kapitalistlerden söz eden filologla-

rın yanılığısından daha büyük bir yanılığ sayılamaz. Bu-
nu söylemek, Roma'da ya da Yunan'da emeğin özgür ol-
duğunu iddia etmeğe eşittir. Bu bayların böyle bir iddia-
da bulunacakları pek sanılamaz. Eğer Amerika'daki plan-
tasyon sahiplerinden kapitalistler olarak söz edeceksek,
bunlar eğer kapitalist iseler, bu özgür emeğe dayanan bir
dünya pazarının içinde bulunup onun istisnalarını teş-
kil ettikleri içindir. (Kadim çağ insanları arasında bu
kelime kullanılmıyorsa da.)²¹ Eğer sermaye terimi, kla-
sik Antik çağa uygulanacaksa,²² o zaman Orta Asya step-
lerindeki sürüleriyle göçebe kavimler, en büyük kapita-
listler olurlardı. Çünkü kapital sözcüğünün köken an-
lamı, sığır demektir. Nitekim, sermaye kıtlığından ötü-
rü, Fransa'nın güneyinde sık sık rastlanan metairie (or-
takçılık) anlaşması hâlâ 'bail de bestes à cheptel' (sı-
ğır kiralama anlaşması)²⁵ diye adlandırılır. Latinceyi bi-
raz kötü kullanmamıza izin verilirse, o zaman bizim ka-
pitalistlerimiz ya da Capitales Homines (baş adamlar-
rımız) "qui debent censum de capite" (baş vergisi öde-
mesi gerekenler) olmalıydılar.

* Paranın kavram olarak tahlilinde karşımıza çıkma-
yan güçlükler, sermayenin tahlilinde karşımıza dikil-
mektedir. Sermaye özünde bir *kapitalisttir*; ama aynı
zamanda kapitalistten ayrı bir unsurdur; genel olarak
üretimdir, sermayedir. Böylece ilerde de göreceğiz ki,
sermaye terimi, bu kavrama girmeyen birçok şeyi kap-
samına almaktadır. Örneğin sermaye ödünç olarak ve-
rilir, birikir vb.. Bütün bu ilişkilerde sermaye bir eşya

²¹ Marx'ın notu: "Ama Yunanlılar arasında *arkhais* kelimesi kulla-
nılmaktadır ki, bu Romalıların *principalis summa reicreditae* (istikrazın
ana parası) diye adlandırdıkları şeyi ifade eder."

²² Marx'ın özetlenmiş ibaresi sadece "eğer sermayenin sözünü ede-
ceksek"dir.

²³ Marx: *grad ausnahmsweis*. Anlaşmanın mı istisna olduğu, yoksa
anlaşmanın bu terimlerle tanımlanmasının mı istisna olduğu açık değil-
dir.

olarak görünmekte ve onu teşkil eden maddeye tam olarak uymaktadır. Ama bütün bunlar ilerdeki tahlillerimizde açıklığa kavuşacaktır. (Geçerken eğlendirici bir konuya değinelim: bütün mecazî ibarelere mistik bir anlam vermeğe kalkan Adam Mueller adındaki adamcağız da herkes gibi *ölü* sermayenin karşıtı olarak *canlı sermayenin* sözü edildiğini duymuş ve bunlara teosofistçe anlamlar vermeğe kalkmış. Kral Athelstan kendisine bu konuda bir-iki şey öğretebilirdi: “Reddam de meo proprio decimas Deo tam in *Vivente Capitale* quam in *mortuis fructuis terrae*” (Malımın onda birini Tanrıya vereceğim, hem canlı hayvan olarak, hem de toprağımın ölü ürünleri olarak).) Para her zaman aynı alt tabakada aynı biçimi muhafaza eder ve bu yüzden eşya olarak kavranması kolaydır. Ama aynı şey, emtia, para vb. sermayeyi ya da geliri vb. temsil edebilir. Böylece iktisatçılar bile paranın elle tutulur bir şey olmadığını, aynı şeyin bazan sermaye kapsamı içine girebildiğini, bazan da onun karşıtı bir şeyi ifade edebildiğini ve duruma göre sermaye *olduğunu* ya da *olmadığını* teslim ederler. Besselli ki bu, bir *ilişkidir ve ancak bir üretim ilişkisi olabilir*.

MARX VE ENGELS'İN TARİHİ DÖNEMLER MESE- LELERİYLE İLGİLİ TAMAMLAYICI METİNLERİ

(BİRİNCİ BÖLÜM)

[A]

İNSANLARIN geçim maddelerini ürettikleri tarz, her şeyden önce doğada buldukları ve yeniden-üretmek zorunluluğunu duydukları geçim maddelerinin niteliğine bağlıdır. Bu üretim tarzı, sadece bireylerin fizik varlığının yeniden-üretimi sayılmamalıdır. Bu, daha çok, bu bireylerin belirli bir eylem biçimi, belirli bir hayatlarını ifade biçimi, onların belirli bir *hayat tarzıdır*. Bireyler hayatlarını nasıl ifade ediyorlarsa, kendileri de öyledirler. Demek ki, bireylerin ne oldukları, üretimleriyle, hem *ne ürettikleriyle* hem de *nasıl ürettikleriyle* uygunluk halindedir. Böylece bireylerin niteliği, üretimlerini tayin eden maddî şartlara bağlıdır.

Bu üretim, ancak nüfusun artmasıyla ortaya çıkar. Ve üretim, bireylerin birbiriyle ilişkisini gerektirir. Bu ilişkinin biçimini de üretim tayin eder.

Ayrı ayrı ulusların aralarındaki ilişkileri, her birinin kendi üretim güçlerini, iş-bölümünü ve iç ilişkilerini geliştirmiş olma derecesine bağlıdır. Bu görüş, genel olarak kabul edilir. Ama bir ulusun ulaşmış olduğu gelişme aşamasına ve o ulusun iç ve dış ilişkilerine bağlı olan sadece öteki uluslarla olan ilişkiler değildir, aynı zamanda ulusun kendisinin iç yapısının tümüdür. Bir ulusun üretim güçlerinin ne ölçüde geliştiği, o ulus içinde gerçekleştirilmiş olan iş-bölümünün derecesinde açıkça görünür (örneğin yeni, taze toprakları tarım altına almak gibi). O zamana kadar bilinen üretim güçlerinin sadece bir kantitatif genişlemesi olmadığı sürece, her yeni üretim gücü, iş-bölümünü bir adım ileri götürür.

Bir ulusun içinde iş-bölümü, başlangıçta sınaî ve ticarî emeği, tarım emeğinden ayırır ve böylelikle şehir ile köyün birbirinden ayrılmasına ve bu ikisi arasında çıkar çatışmasına götürür. İş-bölümünün daha da gelişmesi, ticarî emeğin, sınaî emekten ayrılması sonucunu verir. Aynı zamanda, iş-bölümü sayesinde, bu ayrı ayrı kolların içinde de belirli işlerde iş-birliği yapan bireyler arasında ayrı ayrı bölünmeler meydana gelir. Bu birey gruplarının nispi durumunu, tarımda, sanayide kullanılan metotlar tayin eder (pederşahi düzen, kölelik, rütbeliler, sınıflar). Aynı şartlar (daha gelişmiş ilişkiler halinde) ayrı ayrı ulusların birbirleriyle ilişkilerinde görülür.

İş-bölümünün gelişmesinde ayrı ayrı aşamalar, ayrı ayrı mülkiyet biçimlerinden başka bir şey değildir; yani iş-bölümünde bir aşama, aynı zamanda malzeme, alet ve emek ürünleri konusunda bireylerin birbirleriyle ilişkilerini de tayin eder.

İlk mülkiyet biçimi, kabile mülkiyetidir. Bu biçim, bir kavmin avcılıkla ve balıkçılıkla, hayvan besliyerek ya da en yüksek aşamasında tarımla geçimini sağladığı üretimin gelişmemiş aşamasına tekabül eder. Bu son durum, işlenmemiş geniş toprakların varlığını gerektirir. Bu aşamada iş-bölümü hâlâ pek ilkeldir ve ailelerin gerektirdiği doğal iş-bölümünün biraz daha yayılmasından öteye varmaz. Onun için sosyal yapı, ailenin alanını genişletmesiyle meydana gelen yapıdır; pederşahî aile başları; onların altında kabilenin üyeleri; ve en aşağıda köleler. Ailenin bağrında gizli kalan kölelik, ancak nüfusun artışıyla, ihtiyaçların büyümesiyle ve savaş ya da ticaret gibi dış ilişkilerin artmasıyla gelişir.

İkinci biçim, özellikle birçok kabilenin birleşerek anlaşma ya da fetih yoluyla bir siteyi kurmalarından doğan eski komünal Devlet Mülkiyetidir. Bunda da hâlâ kölelik vardır. Komünal mülkiyetten başka, burada, şimdiden menkul ve daha sonra da gayrimenkul mülkiyetin, ama komünal mülkiyete tâbi anormal bir biçim olarak geliştiğini görüyoruz. Vatandaşlar, çalışan köleleri üzerindeki egemenliklerini, ancak bir komün olarak sağlayabilmektedirler, ve sadece bu yüzden olsa bile onlar komünal mülkiyet biçimine bağlıdırlar. Faal vatandaşları, kölelerinin üstünde bu doğal ortaklık biçiminde kalmaya zorlayan komünal özel mülkiyettir. Bu yüzden ki, komünal mülkiyet üzerinde kurulu toplumun bütün yapısı ve onunla birlikte halkın gücü, gayrimenkul özel mülkiyetin evrime uğraması ölçüsünde baltalanır. Burada iş-bölümü şimdiden daha gelişmiştir. Şimdiden şehirle köy arasındaki çatışmaya tanık olmaktadır; daha sonra şehrin çıkarlarını temsil eden devletlerle, köyün çıkarlarını temsil eden devletler arasında düşmanlığı, ve şehirlerin içinde de, sanayiî ile deniz ticareti arasındaki çatışmayı görüyoruz. Vatandaşlarla köleler

arasındaki sınıf ilişkisi, şimdi artık, tamamen gelişmiştir.

Tarihin bu yorumunun fetih gerçeği ile bağdaşmadığı söylenebilir. Şimdiye kadar şiddetin, savaşın, yağmanın, ırza geçmeler ve katliamlar vb.lerin, tarihin hareket ettirici güçleri oldukları iddia edilmiştir. Biz, burada, belli başlı noktaların sınırları içinde kalmalı ve ancak göze batan bir örneği ele almalıyız — eski bir uygarlığın bir barbar halk tarafından yıkılması ve bunun sonucu olarak tamamen yeni bir toplum örgütlenmesinin meydana gelişi (Roma ve barbarlar; feodalizm ve Galliler; Bizans İmparatorluğu ve Türkler). Fatih barbar halklarla savaş, hâlâ, yukarda da ima edildiği gibi, normal bir ilişki biçimidir ve nüfus artarak, eski geleneksel üretim araçlarının yerini yeni araçların almasını gerektirince, mümkün olan bu en kaba üretim tarzına başvurulur. Ama İtalya’da başka türlü olmuştur. (Toprak sahipleri sefa sürüp seyrek evlenmeleri yüzünden eski aileler yokolup, bunların mülkleri bir azınlığın eline geçtiği için sadece satın alma ve borçlanma yoluyla değil, aynı zamanda tevarus yoluyla meydana gelen) toprak mülkiyetinin merkezleşmesi ve toprağın meralar haline gelişi (ki bu, bugün de yürürlükte olan iktisadî güçler yüzünden değil, yağma edilen ve haraç olarak toplanan tahılın ithalinden ve böylelikle İtalyan tahılı için talep kalmamasından ötürüydü) özgür nüfusun hemen hemen tamamen kaybolması sonucunu doğurdu. Köleler durmadan ölüyorlardı ve yerlerine yenilerini koymak gerekti. Kölelik bütün üretim sisteminin temeli olarak kaldı. Özgür insanlarla köleler arasında yerleri bulunan Plebler, bir proleterler güruhu olmaktan öteye gidemediler. Roma da gerçekte bir site olmaktan öteye gidemedi; eyaletlerle bağıntısı hemen hemen tamamen siyasî idi ve bu yüzden de siyasî olaylar bu bağıntıyı kopa-

rabilirdi.

Özel mülkiyetin gelişmesiyle burada, ilerde modern özel mülkiyette daha geniş ölçüde olmak üzere yeniden bulacağımız şartlarla ilk defa olarak karşılaşmaktayız. Bir yanda (Licinian'ın Tarım Kanunları'nın ispat ettiği gibi) Roma'da çok erken başlamış olan, ve iç savaşlar zamanından başlayarak, özellikle İmparatorlar zamanında hızla gelişmiş olan özel mülkiyetin temerküzü; öte yanda, mülk sahibi vatandaşlarla köleler arasındaki orta durumları yüzünden hiç bir zaman bağımsız bir gelişmeyi gerçekleştirememiş olan Pleblerin küçük köylüler ve proleterler durumuna gelmeleri.

Üçüncü mülkiyet biçimi, feodal ya da malikâne mülkiyetidir. Antik çağın siteden ve sitenin bir avuç toprağından başlamış olmasına karşılık, orta çağlar köylerden başlamıştır. Bu başlangıç noktasının değişik oluşunu tayin eden şey, geniş bir alana dağılmış bulunan ve fatihlerin de kayda değer ölçüde artışıını sağlayamadığı nüfusun seyrekliğidir. Yunan'a ve Roma'ya kıyasla feodal gelişme, bu yüzden Roma fetihlerinin, ve başlangıçta bu fetihlerle ilgili olarak yayılan tarımın hazırladığı çok daha geniş bir alana uzanmaktadır. Çökmekte olan Roma İmparatorluğunun son yüzyılları ve bu İmparatorluğun barbarların istilâsına uğrayışı bir miktar üretim güçlerinin tahribine yol açtı; tarım azalmıştı, sanayi pazarsızlık yüzünden çürüme halindeydi, ticaret yavaş yavaş yokolmuştu ya da şiddetle yasaklanmıştı, şehir ve köy nüfusu azalmıştı. Bu şartlardan ve bu şartların tayin ettiği fethin örgütlenme tarzından, Cermen askerî yasasının etkisi altında feodal mülkiyet gelişti. Tıpkı kabile mülkiyeti ve komünal mülkiyet gibi bu da bir komün üzerinde kuruludur; ama doğrudan doğruya üretimde bulunan sınıf, kadim komünde olduğu gibi köleler değil, serfleşmiş küçük köylülerdir. Feodalizm

tam gelişmeye ulaşınca, kasabalar ile çatışma da ortaya çıkar. Toprak mülkiyetinin hiyerarşik sistemi ve bununla ilgili olarak senyörlerin silâhlı adamları, soyluların serfler üzerindeki egemenliğini sağladı. Bu feodal örgütlenme, kadim komünal mülkiyet kadar, boyunduruk altında tutulan üretici bir sınıfa karşı kurulmuş bir ortaklıktı. Ama üretim şartları değişik olduğu için, ortaklığın biçimi ve doğrudan doğruya üreticiyle ilişki de değişti.

Toprak mülkiyetinin bu feodal örgütlenmesinin, kasabalarda lonca mülkiyeti biçiminde, zanaatların feodal örgütlenmesi biçiminde bir karşılığı vardı. Burada mülkiyet, başlıca birey olarak her kişinin emeği üzerinde mülkiyetten ibaretti. Örgütlenmiş hırsız-soylulara karşı birleşmenin gereği, sanayicinin aynı zamanda tacir olduğu bir çağda, korunan komünal pazarlara olan ihtiyaç, büyüyen şehirlere sığınan kaçak serflerin gittikçe artan rekabeti, bütün ülkenin feodal yapısı: bütün bunlar birleşerek loncaların kurulmasını sağladı. Bundan başka birey olarak zanaatçıların yavaş yavaş biriken sermayeleri ve bunların değişmeyen sayıları, artan nüfus karşısında lonca zanaatçısı, çırakların ilişkisini geliştirdi, ve bu da kasabalarda köydekine benzer bir hiyerarşinin meydana gelmesini sağladı.

Böylece feodal dönemde başlıca mülkiyet biçimi, bir yanda serf emeğinin zincirle bağlı bulunduğu toprak mülkiyeti, öte yanda gündelikçilerin emeğine hükmeden küçük sermayeli bireysel emektir. Her ikisinin de örgütlenmesini tayin eden, üretimin sınırlı şartları — toprağın küçük ölçüde ve ilkel olarak işlenmesi, ve sanayiinin zanaat tipinde oluşu idi. Feodalizmin altın çağında, pek az iş-bölümü vardı. Her toprağın kendi içinde, şehir ile köy çelişkisi barınıyordu. Ve toprağın derebey malikânelerine bölünmesi, kesin bir bölünmeydi; ama tarım

bölgelerinde prensler, soylular, ruhban ve köylüler ayırımı ve kasabalarda da ustalar, kalfalar, çıraklar ve az zaman sonra da, lonca dışında kalan emekçiler güruhu dışında önemli bir bölünme olmadı. Tarımda bu (iş-bölümü) hüküm süren soygun sistemi yüzünden zorlaşıyordu. Tarımın yanında köylülerin kendi ev zanaatları bir başka faktör olarak ortaya çıktı. Sanayide ayrı ayrı her zanaatın içinde, iş-bölümü yoktu, zanaatlar arasında da pek azdı. Eski kasabalarda, zaten eskiden beri, sanayi ile ticaret arasında bir ayrılık bulunmaktaydı; daha yeni kasabalarda, bu kasabalar birbirleriyle karşılıklı ilişkilere giriştikleri zaman gelişti.

Daha geniş bölgelerin, feodal krallıklar olarak, gruplaşmaları, toprak sahibi soylular için olduğu kadar, kasabalar için de bir zorunluluktur. Onun için egemen sınıfın örgütü olan soyluların başında her yerde bir kral vardı.

[B]

EN büyük maddi ve entelektüel iş-bölümü, şehir ile köyün ayrılmasıdır. Şehir ile köy arasındaki çatışma barbarlıktan uygarlığa geçişle, kabileden Devlet'e, yöreden ulusa geçişle başlar ve günümüze kadar tüm uygarlık tarihi boyunca sürüp gider (the Anti-Corn Law League). Şehrin varlığı, aynı zamanda, yönetimi, polisi, vergileri vb. kısaca belediyeyi ve dolayısıyla genel olarak siyaseti gerektirir. Nüfusun, doğrudan doğruya iş-bölümüne ve üretim aletlerine dayanan iki büyük sınıfa bölünmesi burada olmuştur. Şehir, gerçekte nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, eğlencelerin, ihtiyaçların bir merkezde toplanmasıdır, köy ise bunun tersidir, tecrittir, ayrılmadır. Şehirle köy arasındaki çelişki, ancak özel mülkiyetin sonucu olarak varolabilir. Bu çelişki, iş-bölümü altında zorla kabul ettirilen belirli bir ey-

lem altında bireyin boyunduruk altına alınmasının, — birini çevresi sınırlandırılmış bir şehir hayvanı, öteki- ni de gene sınırlamalar içine hapsedilmiş bir kır hayvanı haline getiren ve her gün bu ikisinin çıkarları arasında çatışmalar yaratan bir boyunduruğun altına alınması- nın en kabaca ifadesidir. Burada da başlıca önem- li şey, emektir, bireyler *üzerinde* yetkidir, ve bu ikincisi bulunduğu sürece özel mülkiyet varlığını sürdürmelidir. Şehir ile köy arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılma- sı, komünal hayatın ilk şartlarından biridir. Bu, bir yı- ğın maddi ön-şartlara bağlı bulunan ve sadece istekle gerçekleştirilemeyeceğini herkesin ilk bakışta gördüğü bir şarttır. (Bu şartların teker teker belirtilmesi henüz önümüzdeki bir iştir.) Şehirle köyün ayrılması ancak, sermaye ile toprak mülkiyetinin ayrılması olarak, serma- yenin toprak mülkiyetinden bağımsız varlığının ve geliş- mesinin başlangıcı olarak — temeli emek ve değişim olan mülkiyetin başlangıcı olarak anlamak mümkün- dür.

Ortaçağlarda, daha önceki dönemden hazır kurul- muş olarak gelmeyen, ve özgürlüğüne kavuşmuş serfler tarafından kurulan kasabalarda her insanın özel emeği, beraberinde getirmiş olduğu, zanaatı için gerekli bir- kaç alet biçimindeki küçük sermayesi dışında, biricik mülkiyetiydi. Durmadan kaçıp şehirlere sığınan serfle- rin rekabeti, köyün şehre karşı devamlı savaşı ve bunun doğurduğu örgütlenmiş bir şehir askerî gücünün gere- ği, belirli bir iş parçasına ortakça sahip olmanın yarat- tığı bağ, zanaatçıların aynı zamanda tacir oldukları bir sırada imâl edilen malların satışı için ortak yapıların kurulmasının gereği, ve bunun sonucu olarak imalâtta bulunma izni olmayanların bu yapıların dışında tutul- ması, ayrı ayrı zanaatların çıkarları arasındaki çelişki, büyük çabayla elde etmiş oldukları zanaat yetenekleri-

nin korunması gereği ve tüm ülkenin feodal örgütlenmesi: bütün bunlar, her zanaatın işçilerinin loncalar içinde birleşmelerinin sebepleriydi. Bu noktada, lonca sisteminde, sonraki tarihî gelişmeler yüzünden meydana gelen bir sürü değişikliklerin üzerinde durmayacağız.

Serflerin şehirlere kaçıışı, Ortaçağlar boyunca kesintisiz olarak devam etti. Köylerde, senyörlerinin zulmüne uğrayan bu serfler, kasabalara teker teker geldiler ve orada buldukları örgütlenmiş topluluk karşısında kendilerini güçsüz hissettiler ve emeklerine olan talebin ve örgütlenmiş şehirli rakiplerinin çıkarlarının tayin ettiği yer ve işe katlanmak zorunda kaldılar. Aynı ayrı gelen bu işçiler, eğer emekleri öğrenilmesi gereken lonca tipi bir emek idiyse, loncanın başı, onları kendi iradesine boyun eğdirdiğinden ve kendi çıkarına göre onları örgütlendirdiğinden hiç bir yetki elde edemiyorlardı; ya da eğer emekleri, öğrenilmesi gerekli olmayan cinsten idiyse, ve bu yüzden lonca tipi emek sayılmıyor idiyse, bunlar, gündelikçi emekçiler oldular ve hiç bir zaman örgütlenemiyerek, örgütlenmemiş bir grup olarak kaldılar. Kasabalardan gündelikçi emekçi ihtiyacı böyle bir grubun varlığını gerektiriyordu. Bu kasabalar, mülkiyetin korunmasını sağlamaya ve üretim araçlarının çoğalmasını ve ayrı ayrı üyelerin korunmasını sağlamaya olan ihtiyacın yarattığı gerçek “ortaklıklardı”. Bu kasabalardaki gündelikçi emekçiler grubu, birbirine yabancı olan ve şehre ayrı ayrı girmiş bulunan ve savaş için silâhlanmış olup, başlarında bekçilik eden ve göz açtırmayan örgütlenmiş güç karşısında örgütsüz olarak duran bireylerden meydana geldiği için hiç bir güç ve yetkisi yoktu. Kalfalar ve çıraklar, her zanaat kolunda, ustaların çıkarlarına en uygun biçimde örgütlenmişlerdi. Loncadaki pederşahi düzen, ustaya, çifte yetki sağlıyordu, — hem kalfanın tüm yaşantısı üzerinde etkisi bulunma-

sından ötürü, hem de aynı ustayla çalışmak zorunda olan kalfanın bu zorunlu bağ yüzünden öteki ustalara ve kalfalara karşı olmasından, onlardan ayrı bulunmasından ötürü. Ve nihayet, kalfalar bu düzene, bir gün kendilerinin de usta olmayı ummak gibi basit çıkarları yüzünden de bağlydılar. Onun için lonca dışındaki emekçi güruhu, şehir düzeninin tümüne karşı, güçsüzlüklerinden ötürü başarılı olmayan isyan hareketlerine giriştikleri halde, kalfalar kendi ayrı loncaları içinde, o loncanın niteliği gereği, ufak tefek itaatsizliklerden öteye bir davranış göstermediler. Ortaçağın büyük ayaklanmalarının tümü hep köyden geldi. Ama bunlar da köylülerin tecridi ve bunun sonucu olan bilinçsizliği yüzünden hiç bir başarı elde edemedi.

Şehirlerde ayrı ayrı loncalar arasında iş-bölümü henüz olağandı ve loncaların içinde de birey olarak işçiler arasında iş-bölümü gelişmiş değildi. Her işçi, çeşitli görevleri yapabilecek biçimde eğitiliyordu, aletleriyle yapılabilecek bütün işleri başarmak zorundaydı. Ticaretin sınırlı oluşu ve kasabalar arasındaki ulaştırmanın yetersizliği, nüfusun azlığı ve ihtiyaçların sınırlılığı, daha yüksek bir iş-bölümüne imkân vermiyordu, ve bu yüzden usta olmak isteyen herkes, zanaatın tümünde usta olmak zorundaydı. Böylece Ortaçağ zanaatçıları yaptıkları özel işe ilgi duyarlardı ve ustalıkları dar anlamda da olsa artistik bir niteliğe ulaşıyordu. Bundan ötürü her Ortaçağ zanaatçısı, bütün dikkatini, sağlam bağla bağlı bulunduğu doyurucu işi üzerinde, işine kayıtsız olan çağdaş işçiden çok daha derin bir yakınlık duyduğu işi üzerinde topluyordu.

Sermaye, bu şehirlerde, bir evden, zanaat aletlerinden ve babadan oğula geçen müşterilerden ibaret doğal bir sermayedir; ve sermaye, ticaretin geriliği ve dolaşımın yokluğu yüzünden gerçekleştirilemediği için,

tevarüs yoluyla intikal ediyordu. Para olarak ifadesini bulan ve isteğe göre şuraya ya da buraya yatırılabilen modern sermayeden farklı olarak, bu sermaye sahibinin özel işiyle doğrudan doğruya bağıntılı, ondan ayrılamaz “bir mülk” niteliği taşıyordu.

İş-bölümünün bundan sonraki genişlemesi, üretimle ticaretin ayrılması, tacirler diye özel bir sınıfın meydana çıkması oldu; bu ayrılma eski dönemi yaşamış olan şehirlerde (çeşitli yollarla ve bu arada Yahudiler kanalıyla) geçmişten devralınmıştı ve yeni kurulan şehirlerde de kısa zamanda belirdi. Bununla, hemen yakındaki komşu bölgelerle ticarî ulaştırma imkânı elde ediliyordu. Bu imkânın gerçekleşmesi, varolan ulaştırma araçlarına, siyasî şartların tayin ettiği şehir dışı bölgelerdeki güvenlik şartlarının durumuna (bilindiği gibi Ortaçağ boyunca tüccarlar silâhlı kervanlarla yolculuk ederlerdi), ve ilişki kurulan bölgenin (ulaşmış olduğu kültür düzeyinin tayin ettiği) basit ya da daha gelişmiş ihtiyaçlarına bağlıydı. Ticaret, özel bir sınıfın eylem alanı olunca, ve bu, tacirler aracılığıyla şehrin hemen çevresindeki yerlerden ötelere yayılınca, üretimle ticaret arasında hemen karşılıklı etkileme başlıyor. Kasabalar *birbirleriyle* ilişki kuruyorlar, bir kasabadan ötekine yeni aletler getiriliyor ve üretimle ticaret arasındaki ayrılma kısa zamanda üretimin yeni bir bölünmesine, sanayiın belli başlı bir kolunda uzmanlaşan ayrı ayrı kasabalar arasında üretimin bölünmesine yolu açıyor. Daha önceki zamanların yöresel sınırlamaları yavaş yavaş ortadan kalkıyor.

Ortaçağda her kasabanın vatandaşları, hayatlarını kurtarabilmek için, toprak sahibi soylulara karşı birleşmek zorundaydılar. Ticaretin yayılması ve ulaştırmanın kurulması aynı düşmana karşı savaşta aynı durumda olan kasabaların birini tanımasına imkân sağladı.

Birçok kasabalı korporasyonlardan, yavaş yavaş kasabalı *sınıfı* meydana geldi. Ayrı ayrı kasabalıların hayat şartları, yürürlükte olan ilişkilere ve bu ilişkilerin tayin ettiği çalışma tarzına karşı oldukları için, her bireyden bağımsız olan ortak şartlar durumuna geldiler. Kasabalılar kendilerini feodal bağlardan kurtardıkları ölçüde bu şartları yaratmışlardı, ve karşılarında buldukları feodal düzene duydukları düşmanlığın etkisi ölçüsünde kendileri de bu şartlar tarafından yaratılıyorlardı. Ayrı ayrı kasabalar, aralarında birlik kurmağa başladıkları zaman, bu ortak şartlar, gelişerek sınıf şartları biçimine büründü. Aynı şartlar, aynı düşmanlıklar, aynı çıkarlar zorunlu olarak genellikle her yerde benzer davranışlara götürdü. Burjuvazinin kendisi, kendi şartlarıyla, yavaş yavaş gelişir, iş-bölümüne göre ayrı ayrı hiziplere bölünür ve en sonunda daha önceki mülkiyet sahibi sınıfların hepsini, eski mülkiyet, sanayi ya da ticarî sermaye biçimine girdiği ölçüde, yutar. (Öte yandan daha önceki mülksüz sınıfın çoğunluğunu ve mülk sahibi sınıfın bir kısmını yeni bir sınıf olarak, proletarya olarak geliştirir). Ayrı ayrı bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşı yürüttükleri ölçüde, bir sınıf teşkil ederler; yoksa bunlar rakipler olarak birbirleriyle dostça olmayan ilişkiler içindedirler. Öte yandan sınıf da bireylere karşı bağımsız bir varlığa kavuşur, öyle ki bu bireyler yaşayış şartlarını daha önceden tespit edilmiş olarak bulurlar ve böylelikle kişisel gelişmeleri, onları kapsamına almış olan sınıfları tarafından tayin edilmiş olur. Bu, ayrı ayrı bireylerin iş-bölümüne tâbi tutulmalarıyla aynı olgudur. Ve ancak özel mülkiyetin ve emeğin kendisinin yokedilmesiyle ortadan kaldırılabilir. Bireylerin bir sınıf tarafından kucaklanmasının, birliğinde nasıl çeşitli fikirlere vb. bağımlılığı getirdiğini birçok defalar belirttik.

Bir bölgede sağlanan üretim güçlerinden, ve özellikle ihtiralarından daha sonraki gelişmelerde yararlanıp yararlanılmayacağı tamamen ticaretin yaygın olup olmadığına bağlıdır. Komşu bölgeleri kucaklayan bir ticaret olmadıkça, her ihtira, her bölgede ayrı ayrı gerçekleştirilmelidir. Ve barbar halkların istilâsı, giderek alelâde savaşlar gibi rastlantılar bile, ilerlemiş üretim güçlerine sahip ülkenin bu bakımdan yeniden sıfırdan başlaması için yeter sebeplerdir. İlkel tarihte, her ihtira, bağımsız olarak her bölgede yeniden gerçekleştirilir. Yaygın ticaret şartlarında bile, yüksek ölçüde gelişmiş üretim güçlerinin tam tahribe karşı ne kadar güvensizlikte olduklarını, ticaret dışına atılmasıyla ve ülkelerinin İskender tarafından fethi ve bunu izleyen çöküşle ihtiralarının pek büyük bir kısmı uzun zaman için kaybolmuş olan Fenikeliler ispat eder. Örneğin Ortaçağlarda cam boyama sanayii için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Ancak ticaret, dünya ölçüsünde bir ticaret olduğu zaman ve bunun temeli ağır sanayi olduğu zaman, bütün uluslar rekabet savaşına itildikleri zaman elde edilen üretim güçlerinin devamlı güvenliği sağlanmış olur.

Ayrı ayrı kasabalar arasında iş-bölümünün doğrudan doğruya sonucu, lonca sistemini aşan üretim kolları olan manüfaktürlerin yükselişi oldu. Manüfaktürler İtalya'da ve sonra da Flandre'da, yabancı uluslarla ticaret gibi tarihî bir ortam içinde gelişti. Öteki ülkelerde, örneğin İngiltere ve Fransa'da, manüfaktürler ilk önce iç pazar sınırları içinde kaldılar. Yukarda sözünü ettiğimiz ön-şarttan başka manüfaktürlerin gelişmesi bir başka şarta da bağlıdır: özellikle köylerde ileri bir nüfus yoğunlaşması ve lonca kurallarına rağmen kısmen loncalarda, kısmen de tüccar arasında bireyler elinde birikmeğe başlayan sermaye.

Daha ilk andan en kaba cinsinden olsa bile, bir makine gerektiren emek, kısa zamanda gelişmeye en yetenekli emek olarak kendini gösterdi. Dokumacılık daha önce köylerde köylülerin giysilerini sağlamak için giriştikleri ikincil bir eylem iken, ticaretin yayılmasıyla teşvik gören ve gelişen ilk emek oldu. Dokumacılık ilk manüfaktürdü ve başlıca manüfaktür olarak varlığını sürdürdü. Nüfusun artmasının sonucu giyim malzemesi talebinin yükselişi, hızlanan dolaşım yoluyla doğal sermayenin yığılması ve üretim için seferber edilmesi, bu yüzden ticaretin derece derece yayılması yüzünden lüks maddelere olan talep, dokumacılığa, o zamana kadarki üretim biçiminden kopup ileriye atılmasını gerçekleştiren canlanmayı sağladı. Kendi ihtiyaçları için kumaş dokuyan köylülerin yanıbaşında kasabalarda mamülleri iç pazarda ve çok kere de dış pazarlarda da satılacak olan bir yeni dokumacılar sınıfı meydana geldi. Çoğunlukla büyük bir ustalık gerektirmeyen ve kısa zamanda birçok kollara bölünen bir iş kolu olarak dokumacılık niteliği gereği, loncanın önüne diktiği engelleri aşabildi. Onun için dokumacılık, lonca örgütlenmesi bulunmayan köylerde ve pazar merkezlerinde çoğunlukla gelişti ve buraları, zamanla kasaba haline, giderek ülkenin gelişmiş kasabaları haline geldiler. Loncanın etkisi dışında kalan manüfaktüre birlikte mülkiyet ilişkileri de hızla değişti. Doğal sermayeden, mülk halindeki sermayeden öteye ilk ilerleme, daha başlangıçta sermayeleri menkul olan ve zamanına göre modern anlamda sermaye diye nitelendirilebilen, tüccarların yükselişiyle sağlanmıştı. İkinci ilerleme, o da bir doğal sermaye yığını menkul hale getirmiş olan ve doğal sermayeye karşı menkul sermaye kitlesini artırmış bulunan manüfaktüre geldi. Aynı zamanda daha önce loncaların egemen bulunduğu kasabalar toprak sahibi soyluların baskısından kaçan köy-

lülere nasıl sığınak görevini yerine getirmişse, manüfaktür de, loncalara giremeyen ya da girseler bile çok az ücret alan köylülerin sığınağı oldu.

Manüfaktürlerin kuruluşuyla, feodal senyörlerin askerî güçlerinin çöküşü, terhis edilen büyük orduların kralın emrinde vasallara karşı savaşmak üzere sürü halinde yığılmaları, tarımın gelişmesi ve tarlaların geniş ölçüde meralara haline getirilmesi yüzünden meydana gelen işsiz güçsüz serseriler güruhunun belirmesi aynı zamana rastladı. Bu serserilik akımının, feodal sistemin çözülüp dağılmasıyla ne kadar sıkı sıkıya bağlı olduğunu yalnız bu bile göstermeğe yeter. Daha 13. Yüzyılda bile, bu cinsten tecrit olunmuş dönemlere rastlıyoruz, ama serseriliğin genel ve devamlı bir akım olarak belirmesi, ancak 15. Yüzyılın sonu ve 16. Yüzyılın başında olmuştur. İçlerinden 72 binini İngiltere'nin VIII. Henry'si asabildiğine göre pek kalabalık olan bu serseriler, ancak büyük sıkıntı içinde oldukları zaman, o da uzun bir direnmeden sonra çalışmaya yanaşıyorlardı. Özellikle İngiltere'de manüfaktürlerin hızla yükselişi, bunları yavaş yavaş bağrına çekti. Manüfaktürlerin gelişmesiyle uluslar, birbirleriyle rakip durumuna geldiler, daha önce uluslar, birbirleriyle ilişki kurdukları sayılı zamanlarda barış içinde ticarî değişimde bulunurlarken, şimdi artık ticarî mücadele, savaşlarla, koruyucu gümrük tarifeleriyle ve yasaklarla yürütülüyordu. Artık bundan sonra ticaret siyasî bir anlam kazanmıştı.

Manüfaktürle birlikte, işçiyle işveren arasındaki ilişki de değişti. Loncalarda kalfayla usta arasındaki pedersâhî ilişki devam ediyordu; manüfaktürde ise bunun yerini işçiyle kapitalist arasındaki para ilişkisi aldı. Bu ilişki, köylerde ve küçük kasabalarda hâlâ pedersâhî izler taşıyorduydu da, büyük kasabalarda, gerçekten manüfaktür kasabalarında pedersâhî izler çok erken

kayboldu.

Amerika'nın ve Doğu Hindistan deniz yolunun keşfiyle meydana gelen ticarî gelişmenin sağladığı itişle manüfaktür ve genel olarak üretim hareketi büyük bir gelişme kaydetti. Bunun gerçekleşmesiyle ithal edilen yeni ürünler, özellikle dolaşıma giren ve sınıfların birbiri karşısındaki durumlarını kökten değiştirerek feodal toprak mülkiyetine ve emekçilere ağır bir darbe indiren altın ve gümüş; maceracıların seferleri, sömürgelelerin edinilmesi, ve hepsinin üstünde, artık şimdi mümkün olan ve her gün daha da gerçek olan pazarların genişleyerek bir dünya pazarı halini alması, tarihî gelişmenin yeni bir aşamasına varılması sonucunu verdi. Bunu burada genel olarak etraflıca incelemeyeceğiz. Yeni keşfedilen ülkelerin sömürgeleştirilmeleri sonucunda, uluslar arasındaki ticarî savaş daha da alevlendi ve daha yaygın ve düşmanca bir nitelik kazandı.

Ticaretin ve manüfaktürün gelişmesi, menkul sermayenin birikimini hızlandırdı, öte yandan üretimlerini arttırmak için bir teşvik görmeyen loncalarda doğal sermaye olduğu gibi kaldı, giderek bir düşüş gösterdi. Ticaret ve manüfaktür, büyük burjuvaziye yarattı; loncalarda ise küçük burjuvazi toplanmıştı, bu sınıf artık eskiden olduğu gibi kasabalarda egemen değildi ve büyük tüccarlarla manüfaktür sahiplerinin gücüne boyun eğmek zorundaydı. İşte loncaların, manüfaktürle karşılaşır karşılaşmaz çöküşleri böyle oldu.

Sözünü ettiğimiz dönemde ulusların maddî ve ticarî ilişkileri iki ayrı biçime büründü. Başlangıçta dolaşımdaki altın ve gümüş miktarının azlığı, bu madenlerin ihracının yasaklanmasına sebep oldu; ve çoğunlukla dışardan ithal edilen ve artan şehir nüfusuna iş sağlayabilmek için zorunlu bir hal alan sanayi, sadece iç rekabete karşı değil, daha çok yabancı rekabetine karşı ve-

rilen imtiyazlar olmadan ayakta duramazdı. Yöresel lonca imtiyazı bu kere yasaklar halinde bütün ulusu kapsamına aldı. Gümrük resimlerinin kökeni, feodal senyörlerin topraklarından geçen tacirlerden alınan bağlardı, bu bağları sonradan kasabalar da almağa başladı, modern devletin ortaya çıkmasıyla gümrük, hazinenin en gözle görünür gelir kaynağı oldu. Amerikan altın ve gümüşünün Avrupa pazarlarında görünmesi, sanayiın derece derece gelişmesi, ticaretin hızla genişlemesi ve bunun sonucu olarak lonca dışındaki burjuvazinin ve paranın yükselişi, bu tedbirlere yeni bir anlam kazandırdı. Gün geçtikçe daha büyük para sıkıntılarına uğrayan Devlet, şimdi artık altın ve gümüş ihracı yasaklamasını mali düşüncelerle sürdürüyordu; baş amacı pazara sürülen bu para yığınlarını avucuna almak olan burjuvalar, bundan memnundu; daha önce verilmiş olan imtiyazlar hükümet için bir gelir kaynağı oldu ve para karşılığında satıldı; gümrük kanunlarında ihracat vergisi diye bir şey ortaya çıktı; bu vergi, sanayiın gelişmesinin önünde bir engel olduğuna göre güttüğü amaç sadece malî idi.

İkinci dönem, 17. Yüzyılın ortasında başladı ve hemen hemen 18. Yüzyılın sonuna kadar sürdü. Ticaret ve gemicilik, manüfaktürden daha hızlı gelişmişti; manüfaktür artık ikincil bir rol oynuyordu; sömürgeler büyük tüketiciler haline gelmekteydi; ve uzun savaşlardan sonra ayrı ayrı uluslar, açılan dünya pazarını aralarında paylaşıyorlardı. Bu dönem, Gemicilik Kanunlarıyla ve sömürge tekelleriyle başlar. Ulusların kendi aralarındaki rekabet, gümrük tarifeleriyle, yasaklarla ve anlaşmalarla mümkün olduğu kadar etkisiz hale getirilmişti; ve rekabet savaşı, son çare olarak savaşlarla (özellikle deniz savaşlarıyla) yürütülüyor, çözüme bağlanıyordu. En güçlü denizci ulus, İngiliz ulusu, ticaret

ve manüfaktürde üstünlüğü elinde tutuyordu. Burada şimdiden tek bir ülkede temerküzü görüyoruz. Manüfaktür, her zaman, iç pazarda koruyucu gümrük resimleriyle, sümürge pazarında tekellerle, ve yurt dışında da tercihli vergilendirmelerle mümkün olduğu kadar korunmaktaydı. Ülke içinde üretilen maddelerin (İngiltere'de yün ve keten, Fransa'da ipek) işlenmesi destekleniyordu, yurt içinde üretilen hammaddenin ihracı yasaklanmıştı (İngiltere'de yün). İthal edilen hammadde-nin ihracı da, ya ilgi görmüyordu, ya da yasaklanmış-tı (İngiltere'de pamuk). Deniz ticaretinde egemen olan ve en çok sömürgesi bulunan ulus, tabii olarak, manüfaktürün miktar ve kalite olarak en yüksek gelişmesini sağlıyordu. Başka bir ülkede meydana gelen en küçük bir değişme bile, ona pazarını kaybettirebileceği ve onu iflâsa sürükleyebileceği için, manüfaktür korunmadan varlığını sürdüremez; oldukça elverişli şartlarda manüfaktürü bir ülkeye sokmak kolaydır, ama bu sebepten ötürü onu yıkmak da kolaydır. Aynı zamanda, özellikle 18. Yüzyılda manüfaktürün tarım bölgelerinde yürütülüş tarzı büyük halk yığınlarının hayatî ilişkileriyle öyle girifttir ki, hiç bir ülke, serbest rekabete izin vererek onun varlığını tehlikeye atamaz. Manüfaktür, ihra-catta bulunabildiği sürece, tamamen ticaretin sınırlan-mamasına ya da yayılmasına dayanır, ve ticaret üzerinde tepkisi nisbeten pek azdır. Onun ikincil önemi, 18. Yüzyılda tüccarların egemenliği, bundan ileri gelir. Devlet koruması ve tekeller için baskı yapan, özellikle tüccarlar ve deniz nakliyecileri olmuştur. Manüfaktür imalâtçıları korunmak istediler ve gerçekten de istediklerini elde ettiler, ama siyasî önem bakımından her zaman tüccarlardan daha aşağı durumdaydılar. Ticaret şehirleri, özellikle limanlar, büyük burjuvaziye bir ölçüye kadar uygar bir dünya görüşü sağladı, ama fabrika şehir-

lerinde aşırı küçük burjuva dünya görüşü egemendi. Bkz. Aikin vb. 18. Yüzyıl bir ticaret yüzyılıydı. Pinto bunu açık olarak ifade ediyor: “Le commerce fait la marotte du siècle,” (“Ticaret, yüzyılın çılgınca modası”); ve, “depuis quelque temps il n’est plus question que de commerce, de navigation et de marine” (“bir süreden beri millet sadece ticaretten, gemicilikten ve bahriyeden söz eder oldu”).

Altın ve gümüş ihraç yasağının kaldırılması ve külçe maden ticaretinin başlaması; bankalar, millî borçlar, kâğıt para; esham ve tahvilâtta süpekülasyon ve her konuda esham ve tahvilât alışverişi; ve genel olarak maliyenin gelişmesi, bu dönemin başlıca özellikleridir. Sermaye, doğal karakterinin büyük bir kısmını gene kaybetmiş oldu.

MEKTUPLAR

MARX'TAN ENGELS'E

(14 MART 1868)

... SIRASI gelmişken söyleyeyim, Britsh Museum'da, başka şeyler arasında, ihtiyar Maurer'i de gözden geçirdim. ... *Cermen, Mark, Köy*, vb. *Anayasa* üzerindeki yazılarını. Toprak üzerinde özel mülkiyetin sonradan meydana gelen bir şey vb. olduğunu tam olarak ispat ediyor. Cermen'lerin başlangıçta ayrı ayrı yerleştikleri ve sonradan köyler, *Gaue*, vb. teşkil ettikleri yolundaki (Möser, vb.'nin) Westfalya Junker'lerine özgü ahmakça görüşü kesin olarak reddediyor. Şu anda ilginç olan şey, *Rusların* belirli aralarla toprağı yeniden dağıtmaları geleneklerinin (Almanya'da, başlangıçta, yılda bir dağıtılmış) Almanya'da, yer yer, 18. Yüzyıla, gidecek 19. Yüzyıla kadar devam etmiş olması. Benim ileri sürdüğüm görüşten, yani mülkiyetin Asya, ya da Hint

biçimlerinin Avrupa'da her yerde başlangıçtaki biçim olduğu yolundaki görüşümden haberi olmadığı halde M. [aurer] bunu ispat yolunda yeni kanıtlar sağlıyor. Şimdi artık Ruslar bu yolda orijinal olma iddialarının son izlerini de yitirmiş oluyorlar¹. Ruslar'ı ötekilerden ayıran biricik şey, komşularının çoktan beri atmış oldukları biçimlere hâlâ sarılmış bulunmaları.

Danimarkalıların, "Cermen" mülkiyetinin, vb. tarihi ve gelişmesi ile ilgili olarak kabul edilen görüşlerde devrimi başlattıklarını Maurer'den öğrendim. Anlaşıyor ki, onlar her çeşit arkeolojide son derece faal durumdalar. Bununla birlikte girişimi sağlamalarına rağmen bir yerde² hep eksiklik oluyor. Doğru eleştirici duyudan ve hepsinin üstünde nispet duyusundan yoksunlar. Örnek göstermek için Maurer'in sık sık Afrika'dan, Meksika'dan vb. söz etmesine rağmen, kendisinin Keltler hakkında hiç bir şey bilmemesine çok şaşıtm; o, bu yüzden Fransa'da toprak mülkiyetinin gelişmesini tamamen Cermen fatihlere bağlıyor. "Sanki" —Herr Bruno'nun diyebileceği gibi— "sanki" elimizde, baştan aşağı komünist olan 9. Yüzyıldan kalma bir kelt (Galli) kanun kitabı yokmuş gibi, ve "sanki" Fransızlar, tam şu son yıllarda, keltik biçimde ilk komünleri kazıyla meydana çıkarmamışlar gibi. "Sanki"! Ama açıklaması çok kolay. İhtiyar Maurer sadece Cermen ve Kadim Roma şartlarını inceledi, ve bunun dışında da sadece Doğu (Yunan-Türk) şartlarını.

MARX'TAN ENGELS'E

(25 MART 1868)

Maurer'e gelince. Kitapları özel bir önem taşıyor.

¹ "Originality in this line" Orijinal metinde İngilizce olarak yazılmıştır.

² "Somewhere or else". Orijinal metinde İngilizce olarak yazılmıştır.

Sadece ilkel zamanlar değil, özgür İmparatorluk şehirlerinin, toprak sahiplerinin dokunulmazlığının, kamu yetkisinin ve özgür köylülükle serflik arasındaki savaşın sonraki gelişmesinin tümüne tamamen yeni bir biçim verilmekte.

İnsan tarihi, palaeontoloji gibi. Bir çeşit körlükten ötürü en parlak zekâlar bile, burunlarının ucunda duran şeyleri kesin olarak göremiyorlar. Sonra, sırası gelince göremediğimiz şeyin izleriyle her yanda karşılaşınca şaşırıyoruz. Fransız Devrimi'ne ve ona bağlı olan aydınlanma dönemine karşı ilk tepki, her şeyi doğal olarak Ortaçağ açısından ve romantik açıdan görmektir, Grimm gibileri bile kendilerini bundan kurtaramadı. İkinci tepki Ortaçağların ötesine her ulusun ilkel çağına bakmak oldu, ve bu da, her ne kadar bu okumuş kişiler, ikisi arasındaki bağıntının farkında değillerse de, sosyalist eğilime tekabül ediyor. Onun için en eskinin içinde en yeniyi bulmalarına şaşıyorlar — Proudhon'u titretecek ölçüde eşitlikçilerle bile karşılaşıyorlar.

Bu resmî körlüğün, bizi, ne ölçüde kapsamına aldığını göstermek için: *benim kendi oturduğum bölgede Hunsrück'de, eski Cermen sistemi son birkaç yıl önceye kadar kalıntılar halinde vardı. Babamın bana, bir hukukçu açısından, bunun sözünü ettiğini şimdi hatırlıyorum. Bir başka kanıt: tıpkı Cuvier gibi en iyi Jeologların bile bazı gerçekleri tamamen yanlış biçimde sunmuş olmaları gibi, Grimm kadar güçlü filologlar bile, Möser vb.'nin etkisi altında en basit Latince cümleleri yanlış çevirmişlerdir, (Möser'in "özgürlüğün" Cermen'ler arasında hiç bir zaman olmadığından ve "Luft macht eigen" [serfi hava yaratır]* şiarından büyük mut-*

* Bir Ortaçağ Alman deyişi; insanın hayatta olmasının, belirli bir yerde durup nefes almasının bile, köle, toprağa bağlı serf sayılması için yettiğini ifade eder.

luluk duyduğunu hatırlıyorum) vb.. Örneğin Tacitus'un, "tarlaları değiş tokuş ediyorlar, *Arva*" anlamına gelen "arva per annos mutant et superest ager," ünlü pasajı, (kura ile, demek ki, aynı zamanda barbarların sonra gelen bütün kanunlarında olduğu gibi *sortes* [kura] ile) "ve kamu toprağı geri kalır" (*Ager* kamu toprağı olarak *arva* ile karşılaştırılmaktadır) — bu, Grimm vb. tarafından şöyle çevriliyor: "Her yıl taze tarlaları işliyorlar ve gene de her zaman 'işlenmemiş' toprak var!"

Şu pasaj da öyle: "*Colunt discreti ac diversi*" [toprağı sürmeleri ayrı ayrı ve dağınık] sözleri, Cermenlerin tarih öncesinden beri, westfalya *Junker*'leri gibi çiftliklerde tarım yaptıklarını ispat edermiş. Ama aynı pasaj şöyle devam ediyor: "*Vicos locant non in nostrum morem connexis et cohaerantibus aedificiis: suum quisque locum spatio circumdat*" [Köylerini bizim gibi yapıları birbirine bitiştirerek kurmuyorlar: herkesin evinin çevresinde bir miktar toprak var]; ve bu anlatılan biçimde ilkel Cermen köyleri hâlâ Danimarka'da yer yer vardır. Besbelli ki, Skandinavyanın Cermen mitolojisi için olduğu kadar, Cermen hukuku ve iktisadı için de önemli olması gerek. Ve ancak oradan başlarsak, geçmişimizi bir kere daha çözümleyebileceğiz. Geri kalanında Grimm vb. bile Sezar'ın metinlerinde Cermenlerin her zaman bireyler olarak değil, *Geschlechts-genossenschaften*⁴ olarak yerleştiklerini buluyor: "*gentibus cognationibusque qui uno coireant*" [birlikte yerleşen *gens*'lere ve ailelere göre].

Ama ihtiyar Hegel, öteki dünyada, Alman ve Norse dilinde *genel*'in [Allgemeine] kamu toprağından [Gemeinland] başka bir anlama gelmediğini ve *özel*'in, *Sundere*, *Besondere* de kamu toprağından bölünmüş olan ay-

⁴ Geschlechtsgenossenschaft -*gens* ya da pedersahi aile.

rı mülkiyetten başka bir anlama gelmediğini işitseydi ne derdi? Bunlar “temaslarımızdan” kesin olarak çıkan mantiki kategorilerdir.

MARX'TAN ZASULİÇ'E

(8 MART 1881)

... Kapitalist üretim tarzının olumlu sonuçlarını benimserken, (Rusya) köy komününün Arkaik biçimini tahrip edeceğine, onu geliştirip biçimini değiştirebilir. (Şunu gözlemekteyim ki, Rusya'daki komünist mülkiyet biçimi, arkaik tiplerin en modernidir, ve bu da birçok evrimsel değişmelerden geçmiştir.)

Küremizin Arkaik, ya da ilkel şekillenmesi, birbiri üzerine konmuş olan değişik çağların tabakalarını ihtiva eder. Aynı biçimde, toplumun arkaik şekillenmesi de birbirini izleyen ayrı ayrı çağları nitelendiren değişik tipler olarak görünmektedir. Rus köy komünü bu zincirde en genç tipi temsil eder. Burada çiftçi oturduğu evin ve o eve ait olan bahçenin sahibidir. Burada daha eski tiplerde bilinmeyen arkaik şekillenmenin ilk dağıtıcı unsurunu görmekteyiz. Öte yandan eski tipler, komünün üyeleri arasında kan bağlarına dayanmaktadır. Oysa Rus komününün ait olduğu tip, bu dar bağlardan şimdiden kurtulmuş olduğu için, daha büyük bir evrime hazırdır. Köy komünlerinin tecridi, bunların yaşantıları arasında bir bağ bulunmaması, bu içine kapanık küçük dünya, her yerde ilkel tiplerin sonuncusunun bir iç karakteristiği değildir. Ama belirlediği her yerde komünlerin üstünde merkezî bir despotluğun yükselmeye uygun alanı sağlamaktadır. Bana öyle geliyor ki, Rusya'daki toprağın genişliği yüzünden meydana gelen başlangıçtaki tecrit durumu, hükümet tarafından kabul ettirilen engeller ortadan kaldırılınca kolayca saf dışı edilebilecektir.

Şimdi de meselenin özüne geliyorum. Rus komününün ait olduğu Arkaik tipin özünde, belirli tarihî şartlar içinde çöküşüne sebep olabilecek bir iç düalizm saklandığını görmemezlik edemeyiz. Toprak mülkiyeti, komünal bir mülkiyettir ama her köylü kendi tarlasını, Batının küçük köylülerini andırır biçimde, kendisi ekip biçmektedir. Ortak mülkiyet, bölünmüş küçük tarım: daha eski dönemlerde yararlı olan bu bileşim, zamanımızda tehlikeli olmaktadır. Bir yandan tarımda bile gittikçe önemi artan bir unsur olarak menkul mülkiyet, komün üyeleri arasında derece derece servet farklılaşmasına doğru götürür ve özellikle devletin malî baskısı altında üyeler arasında çıkar çatışmasını mümkün kılar. Öte yandan kooperatifin ve kombine çalışmanın temeli olarak komünal mülkiyetin iktisadî üstünlüğü kaybolur. ...

[Üçüncü Taslaktan]

İlkel komünlerin hepsi aynı makastan çıkmış gibi birbirlerine benzemezler. Tam tersine, birlikte ele alırsak bunlar, tip ve yaş bakımından farklı olan ve gelişmenin birbirini izleyen aşamalarını temsil eden bir seri sosyal gruplaşmalar teşkil ederler. Bu tiplerden biri olan ve şimdi genel bir anlaşmayla "Tarım Komünü" diye adlandırılan tip, *Rus Komünü* tipidir. Bunun Batıdaki karşılığı pek yakın zamana kadar varlığını sürdüren *Cermen Komünü*dür. Cermen komünü Jül Sezar zamanında henüz yoktu ve Cermen kabileleri İtalya'yı, Gal'i, İspanya'yı vb. fethettikleri zaman artık yürürlükte değildi. Jül Sezar zamanında gruplar arasında (*gentes ve kabileler*), tarıma elverişli toprakların her yıl yeniden bölünmesi henüz vardı, ama bölünme, komünün ayrı ayrı aileleri arasında olmuyordu; olabilir ki, tarım da, gruplar halinde, komünal tarımdı. Cermen topraklarında doğal bir evrim, bu daha eski tipteki komünün Ta-

citus'un anlattığı *tarım komünü* biçimini almasını sağladı. Bu dönemden sonra onu gözden kaybediyoruz. Sonu gelmeyen savaşlar ve göçler sırasında göze çarpmadan öldü gitti; belki de şiddet yoluyla sona erdirilmiştir. Bununla birlikte, bu tipin doğal yaşama gücü, tartışma götürmez iki gerçek tarafından ispat olunmaktadır. Bu tipin bazı dağınık örnekleri Ortaçağların bütün engellerini aşarak zamanımıza kadar gelebilmiştir, örneğin doğduğum Treves bölgesinde olduğu gibi. Ama daha anlamlı olan, bu eski komünden gelen ve onun damgasını taşıyan yeni komündür. Bu o kadar öyledir ki, ikincisini incelemiş olan Maurer ona dayanarak ilkinin yeniden kurabilmiştir. Tarıma elverişli toprakların köylünün *özel mülkiyeti* olduğu, buna karşılık ormanların, meraların ve yabanın *hâlâ kamu toprağı* sayıldığı yeni komünü de Cermenler fethettikleri ülkelere getirmişlerdir. İlk örneğinden edinmiş olduğu özellikler sayesinde bu tip, Ortaçağ boyunca, halk özgürlüğünün ve halkçı yaşıntının biricik kalesi olabildi.

“Köy komünü” Asya’da da Afganlılar vb. arasında görünmektedir, ama bu, her yerde *en genç tiptir, arkaik toplum şekillenmelerinin* sonuncusudur. ...

Toplumun ilkel şekillenmesinin son aşaması olarak tarım komünü, aynı zamanda ikinci şekillenmeye geçişin, yani ortak mülkiyete dayanan toplumdaki, özel mülkiyete dayanan topluma geçişin aşamasıdır. Anlıyabileceğiniz gibi ikinci şekillenmeden kasıt, kölelik ve serflikle dayanan toplumlardır.

Ama bu, tarım komününün tarihî yolunun, kaçınılmaz olarak bu sonuca varacağını mı ifade eder? Elbette ki hayır. Tarım komününün içindeki düalizm, bir alternatif imkân sağlamaktadır: ya içindeki mülkiyet unsuru kollektif unsurun üstesinden gelecektir, ya da tersi olacaktır. Her şey tarihî ortama bağlıdır.

Die Mark'ın eklerini ilişikte gönderiyorum. Pazartesi günü yeniden gözden geçirebilmem için bana bu ekleri pazar günü geri gönderme iyiliğini yapınız. Bugün son olarak gözden geçiremedim.

Ortaçağda köylülüğün şartları ve 15. Yüzyılın ortasından sonra *ikinci* serfliğin yükselişi konusundaki burada ileri sürülen görüşleri kesin olarak doğru buluyorum. Maurer'i yeniden gözden geçirdim ve ilgili pasajların hemen hepsi benim görüşlerimi, üstelik *kanıtlarla desteklenmiş olarak* doğrulamaktadır, ama bu pasajların hemen yanında tam tersi görüşü ifade edenler de var, ama bunlar kanıtlarla desteklenmiyor ya da söz konusu *olmayan* bir dönemden alınma. Bu, özellikle Fronhöfe [feodal vergiye tâbi topraklar] için doğru, Cilt 4, Sonuç. Maurer'de şu çelişkilere: (1) bütün dönemlerden kanıt ve örnekleri yan yana, karmakarışık biçimde sunma alışkanlığından ötürü; (2) bir *gelişmeyi* anlayıp değerlendirme söz konusu olduğu zaman her zaman açığa vurduğu hukukçulara özgü ön-yargı kalıntılarından ötürü; (3) *güç*'ün oynadığı rolü hesaba katmamasından ötürü; (4) Ortaçağın karanlıklarından bu yana her halde iyi şeylere doğru bir ilerleme olması gerektiği yolundaki aydın ön-yargısından ötürü, rastlanmaktadır — bu, onun sadece gerçek ilerlemenin çatışmalı niteliğini görmesine engel olmakla kalmıyor, aynı zamanda bireysel gerilemeleri de gözden kaçırmasına sebep oluyor.

İncelememin bir tüm teşkil etmediğini ve ayrı ayrı parçaların birbirine eklenmesiyle elde edildiğini göreceksiniz. İlk taslak bir bütün halindeydi ama ne yazık ki yanlıştı. Malzemeyi ancak derece derece kavrayabildim, bir bütün olarak görünmemesi bu yüzden.

Sırası gelmişken söyleyeyim, serfliğin yeniden ve genel olarak kabul edilmesi, 17. ve 18. Yüzyıllarda Almanya'da sanayiın gelişmemesinin sebeplerinden biridir. Bir kere, loncalar arasında, *tersine* bir iş-bölümü vardır — manüfaktürdekinin tersi: iş, atelye içinde değil, *loncalar arasında* bölünmüştü. İngiltere'de bu aşamada lonca dışındaki bölgelere göçler oldu, ama Almanya'da köy halkının ve tarım pazarlarının bulunduğu kasabalar sakinlerinin serf haline geçebilmesiyle bu önlenmiş oldu. Ama bu da, yabancı manüfaktürlerin rekabeti belirir belirmez, zanaat loncasının son yıkılışına sebep oldu. Alman manüfaktürünün gelişmesini önleyen ve bununla öteki sebeplere burada değinmiyeceğim.

ENGELS'TEN MARX'A

(16 ARALIK 1882)

Serfliğin —kanunî ve fiilî olarak— 13. ve 14. Yüzyıllarda hemen hemen tamamen ortadan kalkışı ile ilgili olarak ileri sürdüğünüz nokta, benim için, en önemli olanıdır, çünkü daha önce buna aykırı bir görüş ileri sürmüştünüz. Doğu Elbe bölgesindeki yerleşme, *Alman* köylülerinin özgür olduklarını ispat etmektedir; Schleswig-Holstein'da, o sırada "bütün" köylülerin özgürlüklerini elde ettiklerini Maurer kabul ediyor (Belki de bu 14. Yüzyıldan sonra olmuştur); Maurer, Güney Almanya'da tam bu dönemde serflere karşı en iyi davranıldığını da kabul ediyor. Aşağı Saksonya'da da durum hemen hemen aynıdır; (örneğin, gerçekte *copyholder*'ler olan yeni Meier'ler [ıcarıcı çiftçiler]). Maurer, serfliğin ilk olarak 16. Yüzyılda ortaya çıktığı yolundaki Kindinger'in görüşüne katılmamaktadır. Ama serfliğin o tarihten sonra yeniden güç kazandığı ve bir ikinci baskı olarak yeniden ortaya çıktığı tartışma götürmez. Meitzen Doğu Prusya'da, Brandenburg ve Silesia'da 16. Yüzyı-

lin ortalarında serflerin yeniden zikredilmeğe başlandı-
ğı tarihleri veriyor; Hanssen, Schlewig-Holstein için ay-
nı tarihleri veriyor. Maurer, bunu, serfliğin *daha yumu-
şak* bir biçimi olarak nitelendirdiği zaman, eski Cermen
köleliğinin hâlâ devam ettiği 9. ve 11. Yüzyıllara kıyasla,
ve —13. Yüzyılın kanun kitaplarına göre— daha sonra-
ları da senyörlerin serfler üzerindeki yetkilerine kıyas-
la haklıdır. Ama köylülerin, 13. ve 14. Yüzyıllarda, Ku-
zey Almanya'da, 15. Yüzyıldaki gerçek durumları kı-
yaslanınca, yeni serflik, köylünün durumunu hafiflet-
mekten çok uzaktı. Özellikle Otuz Yıl Savaşı'ndan son-
ra! Ortaçağ süresince serfliğin ve bağımlılığın derecele-
ri, zamanın kanunnamesi olan *Der Sachsenspiegel'in*
egen lüde recht [mülk durumunda olan yani serf olan
kimselerin hakları]'nı tanımlıyamıyacağı kadar çok
olmasına karşılık, Otuz Yıl Savaşı'ndan sonra bu iş pek
kolaylaşmaktadır.

ENGELS'TEN MARX'A

(22 ARALIK 1882)

Serfliğin tarihi konusunda, ticaret dilinde söylen-
diği gibi “anlaşma içinde ilerleme kaydetmemizden” ötü-
rü seviniyorum. Hiç şüphe yok ki, serflik ve toprağa
bağımlılık, sadece Ortaçağa özgü feodal bir biçim değil,
fatihlerin, toprağı, yerli halka kendi hesaplarına işlet-
tikleri her yerde, ya da hemen hemen her yerde, buna
rastlıyoruz. Örneğin çok eski zamanlarda Tesalya'da.
Bu durum beni ve başka birçoklarını da Ortaçağ serfli-
ği konusunda yanılgıya sevketti; insan, bunu sadece fe-
tirlere dayandırmaya eğilim gösteriyordu, bu, her şeyi
basitleştiriyor ve kolaylaştırıyordu. Ötekilerle birlikte
Thierry'ye bakınız.

Eski Türk yarı-feodal sisteminin en yüksek anında
bulunduğu sırada, Türkiye'deki hristiyanların durumu,
buna benzer bir durumdu.

“MANİFESTO”DAN

BURJUVA VE PROLETERLER¹

[BÖLÜMÜN, TARİHİ DÖNEMLER MESELELERİYLE İLGİLİ KISMI]

GÜNÜMÜZE kadar her toplumun tarihi, sınıf mücadelesi tarihidir.²

Özgür insan ve köle, patrisyen ve pleb, senyör ve serf, lonca ustası ve lonca emekçisi — kısaca ezenle ezilen sonsuzluktan beri çatışma halinde, kimi gizli, kimi açıkça; ya toplumun devrimci bir biçim değiştirmesiy-

¹ Burjuvazi ile kastettiğimiz, üretim araçlarının sahibi olan ve ücretli emeği sömüren modern kapitalist sınıftır. Proletarya ile kastettiğimiz, hiç bir üretim aracına sahip bulunmadıklarından, yaşayabilmek için, iş-güçlerini satmak zorunda olan modern emekçiler sınıfıdır. (Engels'in 1888 İngilizce baskısına notu.)

² Daha doğrusu, yazılı tarihin. 1847'de toplumun tarih-öncesi, yazılı tarihten önce gelen toplumsal örgütlenme, pek o kadar iyi bilinmiyordu. O zamandan bu yana Haxthausen, Rusya'da toprağın ortak mülkiyetini keşfetti. Maurer bütün Alman kabilelerinin tarihi olarak geldikleri

le, ya da savaş halindeki sınıfların birlikte çöküşüyle sonuçlanan kesintisiz bir savaş yürüttüler.

Tarihin ilk zamanlarında, hemen hemen her yerde, toplumun ayrı ayrı sınıflar halinde tam bir örgütlenmesini, sosyal şartların değişik bir hiyerarşisini bulmaktayız. Kadim Roma'da Patrisyenleri, şövalyeleri, plebleri, köleleri görüyoruz; Ortaçağ'da senyörleri, vasalları, lonca ustalarını, kalfaları, serfleri ve bu sınıflar içinde de özel hiyerarşileri görüyoruz.

Feodal toplumun yıkıntıları üzerinde yükselen çağdaş burjuva toplumu, sınıf çelişkilerini ortadan kaldırmamıştır. Yaptığı şey sadece, eski sınıfların yerine yenilerini, yeni sömürü şartlarını, yeni savaş biçimlerini koymak olmuştur.

Bizim çağımız —burjuvazinin çağı— bununla birlikte sınıf çatışmalarını basitleştirmiş olmakla öteki çağlardan ayrılır. Tüm toplum, gittikçe birbirine karşı iki kampa, birbiriyle tam zıtlık durumunda iki büyük sınıfa bölünmektedir: burjuvazi ve proletarya. Ortaçağ'ın serflerinin bağrından ilk kasaba örgütlerinin burjuvaları çıktı; bu kasabalılardan da burjuvazinin ilk filizleri fışkırdı.

Amerika'nın keşfi, Afrika kıtasının denizden dolaştırılması, doğan burjuvaziye yeni bir eylem alanı sağladı. Doğu Hindistan'ın ve Çin'in pazarları, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle olan ticarî değişimler, değişim araçlarının ve metaların artması, ticarete, ge-

toplumsal ilkenin, toprağın kolektif mahiyeti ilkesi olduğunu ispat etti, ve Hindistan'dan İrlanda'ya kadar tarım komününün kolektif tasarrufla birlikte toplumun ilkel biçimi olduğu keşfolunmuş bulunmaktadır. Ve nihayet, bu ilkel komünist toplumun yapısı, Morgan tarafından tip olarak aydınlatılmıştır, ve onun kesin keşfi "gens"in gerçek niteliğini ve kabile içindeki yerini bilmemize imkân sağlamıştır. Bu ilkel toplulukların dağılmasıyla, toplumun ayrı ayrı, ve sonunda birbirine karşı olan sınıflara bölünmesi başlıyor. **"Allenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni"** 2. Stuttgart, 1886, yayınında bu dağılma sürecini izlemeğe çalıştım. (Engels'in 1888 İngilizce baskısına notu.)

miciliğe ve sanayie o zamana kadar bilinmeyen bir hamle imkânını sağladı ve aynı zamanda yıkılış halinde olan feodal toplumun bağrındaki devrimci unsurun büyü-yüp güçlenmesini hızlandırdı.

Sanayideki eski feodal ya da korporatif sömürme tarzı, yeni pazarların meydana gelmesiyle durmadan büyüyen ihtiyaçları karşılayamıyordu. Manüfaktür geldi yerini aldı. Lonca ustaları, sanayi burjuvazisi karşısında yokolup gittiler; ayrı ayrı loncalar arasındaki iş-bölümünün yerini, atelyenin içindeki iş-bölümü aldı.

Ama pazarlar durmadan büyüyordu ve talep durmadan artıyordu. Manüfaktür de yetersiz olmağa başladı. O zaman buhar makinesi gelip sanayi üretiminde devrim yaptı. Modern büyük sanayi, manüfaktürü tahtından indirdi. Orta halli sanayi burjuvazisi, milyoner sanayicilere, gerçek sanayi orduları başlarına, modern burjuvalara yerlerini bıraktılar.

Büyük sanayi, Amerika'nın keşfinin hazırlanmış olduğu dünya pazarını yarattı. Bu dünya pazarı, ticarete, gemiciliğe, ulaştırma yollarına şaşırtıcı ölçüde bir gelişme hızı sağladı. Ve bu gelişme de, sanayi yayılmasında etkili oldu. Burjuvazi de büyümekte idi, sermayelerini arttırıyor ve Ortaçağdan kalıntı bütün sınıfları arka plana itiyordu.

Görüyoruz ki, modern burjuvazinin kendisi de uzun bir gelişmenin, üretim tarzı ve ulaştırma araçlarında bir-biri ardından gelen devrimlerin bir ürünüdür.

Burjuvazinin içinden geçtiği her evrimin karşılığında bir siyasî ilerleme kaydediliyordu. Bir zamanlar feodal despotlukta ezilen bir sınıf olan, kasaba komünün-de kendi kendini yöneten silâhlı bir topluluk olan,³ ki-

³ Fransa'da şehirlere "komün" denirdi. Hiç değilse, şehirler, Tiers Etat olarak şehir özelliklerini ve siyasî haklarını, senyörlerden koparıp almalarına kadar, bu isimle anıldılar. Genel olarak burada burjuvazinin,

mi bağımsız şehir cumhuriyeti olan,⁴ kimi de krallık içinde üçüncü kuvveti (Tiers État) olan, darbe üstüne darbe yiyen ve angaryalara koşulabilen, sonra da manüfaktür döneminde feodal ya da mutlak krallıkta soylular sınıfının karşı ağırlığı görevini yerine getiren, ve büyük krallıkların temel taşlarından biri olan burjuvazi, büyük sanayi ve dünya pazarının kurulmasından beri, nihayet modern temsili devlette siyasî egemenliği tekeline almıştır. Modern hükümetler, burjuva sınıfının tümünün ortak işlerini yöneten bir komisyondan başka bir şey değildir.

Burjuvazi, tarihte, tam anlamıyla devrimci bir rol oynamıştır. İktidarı ele aldığı her yerde burjuvazi, feodal, pederşahî, duygusal ilişki olarak ne varsa hepsini yıkmıştır. Feodal insanı doğal üstleriyle birleştiren bütün çapraşık ve değişik bağları hiç acımadan kopardı ve insanla insan arasında soğuk çıkar bağından, “nakten ödeme” gereğinden başka bir şey bırakmadı. Burjuvazi, dinî inancın kutsal heyecanını, şövalyelik ruhunu, duygusallığı, bencil hesabın buzlu suları içinde boğdu. Burjuvazi, insan gururunu, basit bir değişim-değeri haline getirdi ve neler bahasına elde edilmiş olan özgürlüklerin yerine biricik ve amansız ticaret özgürlüğünü koydu. Bir kelimeyle dinî ve siyasî hayallerin maskeleyip sömürü yerine, açık, utanmaz, doğrudan doğruya ve çıplak sömürüyü koydu.

Burjuvazi, o zamana kadar itibar gören ve kutsal bir saygıyla karşılanan eylemlerin çelenklerini koyarıp attı. Hekim ya da hukukçu, papaz ya da şair ve bilim adamı, hepsini, ücretliler olarak emrine aldı.

iktisadî gelişmesinin tipik örneği olarak İngiltere'yi, siyasî gelişmesinin tipik örneği olarak da Fransa'yı gösterdik. (Engels'in 1888 İngilizce baskısına notu.)

⁴ 1888 İngilizce baskısında: “İtalya'da ve Almanya'da olduğu gibi”.

Burjuvazi, aile ilişkilerini örten duygu ve heyecan perdesini de yırttı ve bu ilişkileri basit para ilişkileri haline getirdi.

Burjuvazi, Ortaçağda irticain o kadar takdir ettiği kaba kuvvet gösterilerinin nasıl olup da en bayağı aylaklıkta doğal tamamlayıcısını bulduğunu gösterdi. İnsanoğlunun neler yapabileceğini ilk gösteren odur. Burjuvazi, Mısır'ın ehamlarını, Roma'nın su yolu kemerlerini, Gotik katedralleri gölgede bırakan yapıtlar meydana getirmiştir; o, istilâlardan ve Haçlı Seferleri'nden bambaşka seferleri başarıyla sonuçlandırdı.

Burjuvazi, üretim aletlerinde ve dolayısıyla üretim ilişkilerinde, yâni sosyal ilişkilerin tümünde durmadan devrim yapmazsa yaşayamaz, tam tersine, eski üretim tarzının değişikliğe uğramadan korunması daha önce gelen sanayici sınıflar için varlıklarının ilk şartı idi. Üretimin bu sürekli altüst oluşu, sosyal sistemin kesintisiz olarak sarsılışı, bu hareketlilik ve bu sonu gelmeyen güvensizlik, burjuva dönemini daha önceki dönemlerden ayırdeder. Eski ve saygıdeğer kavram ve fikirleriyle birlikte bütün geleneksel ve donmuş sosyal ilişkiler eriyip gidiyorlar; bunların yerini alanlar daha iyice yerleşmeden ihtiyarlayıveriyorlar. Sağlamlığı ve sürekliliği olan her şey duman olup gidiyor. Kutsal olan her şey murdar edildi, ve insanlar, yaşayış şartlarına ve karşılıklı ilişkilerine bütün çıplaklığıyla artık bakabilmektedirler.

Durmadan yeni sürüm pazarları edinme ihtiyacıyla itilen burjuvazi, toprak küresinin tümünü istilâ ediyor. Her yere girmek gerek. Her yerde sömürmek gerek, her yerde ilişkiler kurmak gerek.

Dünya pazarını sömürmekle burjuvazi, bütün ülkelerin üretimine ve tüketimine kozmopolit bir karakter vermektedir. Sanayii ulusal temelinden yoksun bı-

rakması, tutucuların mutsuzluğu olmuştur. Eski ulusal sanayiler yıkıldı ve her gün yıkılmaktadır.

Bunların yerini yeni sanayiler alıyor, ve alması da bütün uygar uluslar için bir ölüm kalım meselesi; bu yeni sanayiler artık ülke içinde üretilen ilk maddeleri kullanmıyorlar, en uzak bölgelerden getirilen ilk maddeleri kullanıyorlar, ve bu sanayilerin ürünleri de sadece ülke içinde değil bütün dünyada tüketiliyor. Ulusal ürünler tarafından karşılanan eski ihtiyaçların yerine, karşılanması, uzak ülkelerin ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni ihtiyaçlar doğuyor. Eski yöresel ve ulusal tecrit ve otarşi yerine genelleştirilmiş bir ticaret, ulusların birbirlerine genel bağımlılığı geliyor. Ve maddî üretim için doğru olan, manevî üretim için daha az doğru değildir. Bir ulusun entelektüel yapıtları tüm dünyanın ortak serveti oluyor. İçine kapanıklık ve ulusal sınırlar, gün geçtikçe gereksiz duruma geliyorlar. Ulusal ve yöresel edebiyatların çokluğundan bir dünya edebiyatı doğuyor.

Üretim aletlerinin hızla gelişmesiyle ve ulaştırma araçlarının her gün daha yüksek bir düzeye ulaşmasıyla, burjuvazi, en barbar kavimleri bile uygarlık seline katıyor. Ürünlerinin ucuzluğu, bütün Çin duvarlarını döğüp yıkan ve yabancılara karşı en inatçı bir düşmanlık duyan barbarları teslim olmağa zorlayan ağır toplardır. Burjuvazi, bütün ulusları, burjuva üretim biçimini kabullenmeye zorluyor —bu uluslar dirense de, onları, sözde uygarlığı içine almaya zorluyor—, yani burjuva olmaya zorluyor. Tek kelimeyle burjuvazi, kendisine tıpa tıp benzeyen bir dünya kurmaktadır.

Burjuvazi, köyü şehre tâbi kılmıştır. Büyük şehirler kurmuş, köy nüfusuna kıyasla şehir nüfusunu büyük ölçüde artırmış ve böylelikle nüfusun önemli bir kısmını, kır hayatının hayvanlaştırıcı etkisinden kur-

tarmıştır. Nasıl köyü şehre tâbi kılmışsa, barbar ya da yarı barbar ülkeleri nasıl uygar ülkelerin boyunduruğu altına almışsa, köylü halkları da burjuva halklara bağımlı duruma getirmiştir; Doğuyu, Batıya tâbi kılmıştır.

Burjuvazi, üretim araçlarının, mülkiyetin ve insan gücünün israfını gittikçe azaltmaktadır. O, nüfusu merkezlerde toplamıştır, üretim araçlarını merkezileştirmiş ve mülkiyeti az sayıda ellere geçirmiştir. Bu değişmelerin zorunlu sonucu siyasî merkezleşme olmuştur. Aynı ayrı çıkarları, kanunları, hükümetleri, gümrük tarifeleri olan ve gevşek bir federasyon bağıyla birbirine bağlı bulunan bağımsız eyaletler, tek bir hükümet, tek bir kanun altında, tek bir ulusal sınıf çıkarı olan tek bir gümrük duvarı ardında, tek bir ulus halinde birleştiler.

Ancak yüz yılı bulan bir sınıf egemenliği süresinde burjuvazi, geçmiş kuşakların tümünden daha çok ve daha büyük üretim güçlerini yaratabilmiştir. Doğa kuvvetlerini dizginleme, makineleşme, kimyanın sanayie ve tarıma uygulanması, buharla işleyen gemiler, demiryolları, telgraf, koca kıtaların keşfi, nehirlerin seyrüsefere açılması, topraktan fışkıran nüfusun yoğunlaşması: bundan önceki hangi yüzyılda sosyal emeğin bağrında böyle üretim güçlerinin yattığından şüphe ediliyordu? Gördüğümüz durum şudur: burjuvazinin, üzerinde düzenini kurduğu üretim ve değişim araçları, feodal toplumun içinde yaratılmıştır. Bu üretim ve değişim araçlarının gelişmesinin belirli bir noktasında, feodal toplumun üretimde ve değişimde bulunduğu şartlar, tarımın ve imalâtın feodal örgütlenmesi —bir kelime ile feodal mülkiyet düzeni— tam gelişme halinde olan üretici güçlere tekabül edemez oldu. Bu şartlar, üretimi ilerleteceğine, onu engelliyordu. Bu yüzden de ilerlemeyi engelleyen zincirler durumuna geldiler. Bu zincirleri kırmak gerekti ve zincirler kırıldı.

Bunların yerine uygun bir toplumsal ve siyasî anayasayla birlikte serbest rekabet, burjuva sınıfın iktisadî ve siyasî egemenliği geldi oturdu.

Bugün de gözümüzün önünde buna benzer bir sürecin geliştiğini görmekteyiz. Bu kadar güçlü üretim ve değişim araçları yaratabilmiş olan burjuva üretim ve değişim şartları, burjuva mülkiyet düzeni, çağdaş burjuva toplumu, harekete getirdiği cehennem güçlerini kontrol edemez duruma düşmüş olan büyücüye benzemektedir. On yıllardan beri sanayi ve ticaret tarihi, modern üretim güçlerinin, modern üretim ilişkilerine karşı, burjuvazinin varlığını ve egemenliğini şartlandıran mülkiyet düzenine karşı başkaldırışının tarihinden başka bir şey değildir.

Dönem dönem ortaya çıkmalarıyla burjuva toplumun varlığını her an daha büyük tehlikeye düşüren iktisadî bunalımları anmak yeter. Her bunalım, düzenli olarak, sadece yaratılmış olan ürünler yığını değil, aynı zamanda şimdiden varolan üretim güçlerinin büyük bir kısmını yıkıp yok etmektedir. Bunalımlarda, başka bir dönemde saçma bir şeymiş gibi görünecek olan bir toplumsal salgın hastalığın yayıldığı görülmektedir: aşırı üretim salgını. Toplum birdenbire kendisini bir anlık barbarlık durumuna dönmüş bulmaktadır; sanki bir açlık, imha savaşı, onun yaşama imkânlarını yoketmiş gibi — sanki sanayi ve ticaret yokolmuş gibi; peki niçin bu böyledir? Çünkü toplum, gereğinden çok uygarlığa, gereğinden çok geçim araçlarına sahiptir, gereğinden çok sanayie, ticarete, sahiptir. Toplumun elinde bulundurduğu üretim güçleri, artık burjuva mülkiyet düzeninin ilerlemesini sağlamaya yaramamaktadır, tam tersine, bu güçler burjuva toplumu için gereğinden çok güçlüdür, ve ona engel olmaktadır; ve sosyal üretim güçleri bu engelin üstesinden her geldiklerinde, tüm burjuva

toplumunu anarşiye yöneltmekte ve burjuva mülkiyetinin varlığını tehdit etmektedirler. Burjuva ilişkileri, yaratmış oldukları servetleri zaptedemiyecek kadar daralmıştır. Burjuvazi bu bunalımlarının üstesinden nasıl gelecektir? Bir yandan üretim güçlerinin bir kitlesini yok ederek, öte yandan yeni pazarlar ele geçirerek ve eski-lerini de sonuna kadar sömürerek. Bunun etkileri ne olacaktır? Daha genel ve daha güçlü bunalımların hazırlanması; bu da bunalımlardan kaçınma yollarının pek sınırlı olduğunun kamtıdır.

Burjuvazinin feodaliteyi yenmek için yararlanmış olduğu araçlar, şimdi artık kendisine karşı çevrilmiş bulunmaktadır. ...

8 lira